

universität
wien

DIPLOMARBEIT

Titel der Diplomarbeit

„Identitet i domovina. Život i djelo Paule pl. Preradović“

(Identität und Heimat. Das Leben und Werk der Paula von Preradović)

Verfasserin

Dragica Božić

angestrebter akademischer Grad

Magistra der Philosophie (Mag.phil.)

Wien, 2013

Studienkennzahl lt. Studienblatt:

A 243 364

Studienrichtung lt. Studienblatt:

Diplomstudium Slawistik, Bosnisch/Kroatisch/Serbisch

Betreuerin ODER Betreuer:

Univ. – Prof. Dr. Vladimir Biti

Zahvala:

Iskreno i veliko hvala mom mentoru, prof.dr. Vladimiru Bitiju, prije svega na strpljenju, kao i na sveukupnoj podršci i pomoći pri izradi ovoga rada.

Srdačno hvala svima u Hrvatskoj katoličkoj misiji u Beču, a osobito hvala fra Iliji Vrdoljaku na neograničenoj mogućnosti korištenja biblioteke.

Hvala g. Fritzu Moldenu na ukazanom povjerenju i mogućnosti da osobno doživim dio života i djela Paule pl. Preradović.

Najiskrenije hvala mojoj «bečkoj ekipi» na dragocjenom zajedništvu. Među njima osobito hvala Mariji Perić Bilobrk – Mare ti si čudo!; Mariu Luliću – tvoja je pomoć i prijateljstvo neprocjenjivo!; Josipi Teklić – hvala što si uvijek tu kad mi trebaš i što si bila moja «Bank Austria» kad god je zagustilo!; Ivani Krišto – bez tebe sigurno ne bih uspjela!

Veliku zahvalnost dugujem mojim roditeljima, pok. Mirku i pok. Olgi, i mom bratu Draganu i njegovoj obitelji, čija me podrška i ljubav prati i čini da budem bolja!

Najveće hvala mom suprugu Željku na strpljenju, podršci i dobroti, a ponajviše mom sinu Lovri – ti si najbolji sin na svijetu!

Hvala i svima koje nisam spomenula a koji su mi na bilo koji način pomogli u izradi ovoga rada.

Moje zahvale idu i svima onima koji su se našli na mom životnom putu i pomogli mi da budem ono što danas jesam.

Lovri, mama

SADRŽAJ

1. UVOD	str. 1
1.1. Osobna priča	str. 3
2. ŽIVOT I DJELO PAULE PL. PRERADOVIĆ	str. 6
2.1. Kratak biografski pregled	str. 6
2.2. Kratak bibliografski pregled	str. 8
2.3. Tko je Paula pl. Preradović?	str. 10
2.3.1. Anketa	str. 10
2.3.2. Dosadašnja viđenja i studije o Pauli Preradović i nemogućnost točnije klasifikacije i preciznijeg definiranja njezinog literarnog stvaralaštva	str. 12
3. IDENTITET I DOMOVINA	str. 18
3.1. Identitet	str. 19
3.1.1. Identitet pojedinca kao socijalnog i kulturno-društvenog bića	str. 20
3.2. Domovina	str. 33
3.2.1. Mjesto – Teritorij – Prostor	str. 33
3.2.2. Prostorni identitet	str. 40
3.2.3. Definiranje osobnih identiteta i prostora	str. 43
3.2.4. Domovina Paule Preradović	str. 48
4. LITERATURA KAO PROSTOR SAMOTRAŽENJA	str. 56
4.1. Autobiografija	str. 57
4.1.1. <i>Kindheit am Meer – Fragmente eines Autobiographischen Romans</i>	str. 60

4.2. <i>Mala</i> literatura	str. 63
4.3. Djetinjstvo – "izgubljeni raj"	str. 66
4.4. Identifikacija kao oblik samotražnja	str. 75
4.4.1. Identitet žene	str. 81
4.4.2.. More kao <i>treći</i> prostor	str. 91
 5. ZAKLJUČAK	 str. 96
 6. SAŽETAK (Zusammenfassung)	 str. 97
 7. PRILOG	 str. 109
 8. LITERATURA	 str. 127

1. UVOD

*«Als ich ein kleiner Junge war ... Ich gehe weit in meine Kindheit zurück. In die Kindheit, jenes weite Land, von dem jeder herkommt! Woher stamme ich? Ich stamme aus meiner Kindheit. Ich stamme aus meiner Kindheit wie aus einem Land...Als ich also ein kleiner Junge war, habe ich eines Abends etwas Merkwürdiges erlebt».*¹

Središte moga rada odnosi se na procese stvaranja identiteta pojedinaca koji stjecajem okolnosti, svojevolumno ili ne, participiraju na prostorima različitih kulturnih identiteta. Život i djelo Paule Preradović ukazuju na kompleksnost takvih procesa, a pojedinci poput nje grade svoje identitete na specifične načine egzistirajući kao mostovi različitosti. Naravno, načini gledanja i definiranja problematike identiteta raznoliki su baš kao i sami identiteti.

Mišljenja sam da se s književnim stvaralaštvom kao i sa životom Paule pl. Preradović možemo identificirati svi mi koji smo živjeli, živimo ili ćemo živjeti, na prostorima koji kroz povijest mijenjaju svoje zemljopisne granice. Te mijene imaju višestruke utjecaje na svakog pojedinca, te na njegove kulturne, vjerske, etničke, jezične i mnoge druge sastavnice života. Povijesna dijeljenja ili pripajanja, posredno ili neposredno, skupa s onim što donose stvaraju i osobne povijesne priče. Ipak, mogućnost da se iz nečega lošeg - kao što je u ovom slučaju gubitak domovine - rodi upravo nešto dobro, potvrđuje da iznimke stvaraju pravila, te da je bogatstvo raznolikosti koje te osobe nose u sebi i sa sobom neprocjenjivo. Kao i mnogi književnici koji su raspadom Austro-Ugarske Monarhije postali dezorijentirani po pitanju domovine, a tim gubitkom i po pitanju jednog dijela svog identiteta, i Paula Preradović traži tragove izgubljenog u svom stvaralaštvu otkrivajući samu sebe.

Jedan od razloga zašto Paulu pl. Preradović želim oživjeti jeste da je smatram jednom od nas. Iako je od njezina života i stvaralačkog rada prošlo više od 60-tak godina, ona je na sličan način proživjela svoj život kao i mnogi koji su povijesnim zbivanjima izgubili ili pronašli neku novu domovinu ili je još uvijek traže. Tijekom daljnjeg života, tragajući i često prebivajući po prošlosti, vraćaju se i u bezbrižne dane djetinjstva, pritom gradeći identitete koje teoretičari definiraju kao dvostruki, višestruki, podijeljeni, hibridni, patchwork identiteti, i sl. No, je li moguće pomiriti teoriju i praksu?

¹ Antoine de Saint-Exupéry, Man sieht nur mit dem Herzen gut, Hrsg. Verlag Herder, F. im Breisgau, 1984., str. 21

Primjer stvaranja kompleksnog identiteta, i svega što on nosi sa sobom, reflektira se i u stvaralaštvu i u životu Paule pl. Preradović. Ključni pojmovi kojima se bavi autorica, a koje dalje istražujem i sama u ovome radu, jesu usko vezani uz pojam identiteta kao pripadnosti određenom kulturnom naslijeđu; uz pojam domovine kao *raja na zemlji*, tj. teritorija kao prostora koji pruža utočište i zaštitu; te subjektivne doživljaje istih.

S tim u vezi, obrađivanje ovih pojmova dijelom su mogeg rada, kao i mogući procesi stvaranja istih u multikulturalnim, multijezičnim, multinacionalnim i drugim heterogenim društvenim grupama. Sljedeći taj koncept, neizbježan su dio rada i teorijski prikazi određenih pristupa tj. različitih viđenja problematike identiteta, kao i (samo)realizacija identiteta i domovine pojedinca, provlačenjem autobiografskih niti kroz literarno stvaranje.

Pokušat ću dati moguće odgovore na pitanja poput - na koji način i gdje je primjetna problematika kompleksnih identiteta; što dovodi do stvaranja sličnih identiteta; što nam stvaralaštvo i život Paule pl. Preradović mogu reći o nastanku i razvoju takvih vrsta identiteta; te na koji način pisanje/čitanje izgrađuje identitet i autora i čitatelja.

Na samom početku rada prikazat ću u kraćim crtama biografske i bibliografske podatke o Pauli pl. Preradović, radi općeg pregleda njezinog života i stvaralaštva, kao i uvida u razloge mojih promatranja istih kroz prizmu identiteta i domovine. Cilj mi je istražiti navedene pojmove u njezinu životu i djelu, tako da je neizbježno navesti relevantne podatke vezane za oba polja ovih istraživanja.

Bitan moment koji je tako snažno i karakteristično obilježio život i djelo Paule pl. Preradović, jest i vremenski period, tj. upravo povijesne mijene, u kojima je živjela i stvarala. Raspad Austro-Ugarske Monarhije, te specifične osobne ali i društvene promjene, okarakterizirale su time u određenom vremenskom periodu njezin životni put i literarno stvaralaštvo, pa je jedan dio mog rada posvećen i toj problematici.

Djela Paule pl. Preradović jesu njezin život i obratno. Odgovore na dva zapravo dubinski subjektivna pitanja "Tko sam?" i "Gdje pripadam?" autorica je i sama tražila - i u svome životu i u svojim djelima. Primijetivši kako je njezin identitet i te kako kompleksna stvar, odlučila sam se ući u srž problema i postaviti još niz pitanja: Što je zapravo identitet? Kako se definira? Koje teorije identiteta postoje? Koji su čimbenici bitni za konstrukciju identiteta? Pri

tome težište nije nužno na rezultatu, dakle na jasnoj definiciji njezina osobnoga i literarnog identiteta, nego na procesu stvaranja istog.

Pojam domovine kod Paule Preradović usko je vezan uz pojam identiteta. Njezino stvaralaštvo je potvrda da se autorica neprestano vraćala svojim korijenima, a istražujući prošlost i živote svojih predaka, kreirala je ne samo svoje osobne životne stavove i identitet, već i cjelokupni stvaralački oeuvre na što ukazuju njezina djela.

Već sami nazivi djela (npr. *Verlorene Heimat, Schicksalsland...*) jasno odslikavaju njezin život, ali i prostor (samo)identifikacije i (samo)traženja. Njezino literarno stvaralaštvo obilježeno je procesima kojima autorica (samo)ispisivanjem priča svoj život i tako tvori osobni identitet. Razmatranjem pojedinih dijelova njezinog literarnog stvaralaštva, potkrijepit ću navedene pristupne interese i osobni doživljaj Paule pl. Preradović, kao autorice i kao osobe.

I na kraju rada, nalazi se prilog u kojemu je intervju s g. Fritzom Moldenom, mlađim sinom Paule pl. Preradović, s kojim sam osobno razgovarala u Beču 9.9.2009.godine. Razgovor je u cijelosti prenesen onako kako je snimljen, tj. transkribiran.

1.1. Osobna priča

Pjesma „*Putnik*“ hrvatskog pjesnika Petra Preradovića izdana je 1846. u zbirci „*Prvenci*“. Iako je on djed Paule pl. Preradović, to nije jedini razlog zašto svoj rad započinem spominjanjem upravo ove pjesme. Pokraj spomenutog, postoje još dva: ova pjesma upotpunjuje dio mojih stajališta vezanih uz temu koju želim obrađivati a u sklopu rada posvećenog Pauli pl. Preradović, a drugi je razlog osobne naravi, ali ne i manje bitan. Ovaj drugi razlog ukratko ću objasniti .

Ja sam *mješanac. Avlijaner. Bezrasni*. Tako bi uličnim žargonom nazvali psa bez uredne dokumentacije, tj. psa koji ne potječe iz *plemenite, čistokrvne rase*, pa kao takav ne može dobiti rodovnicu, u koju se upisuju najmanje tri generacije predaka dotičnog psa. Pravilo nalaže da ako su se preci kojim slučajem *miješali*, pas ne dobiva službeni dokaz podrijetla. Ipak, srećom po mene ja sam dobila svoju *rodovnicu*, iako su se preci malo "zaigrali". Nisu

mi to odmah objasnili - shvatila sam s godinama, kada su neki ljudi počeli govoriti da sam mješanac. A biti *bastard* u vrijeme kada se o tome govorkalo u svakoj (ne)prilici nije bilo dobro. Tako su oni mislili. Ja nisam. Niti ću. Odrastala sam u glavnom gradu sada već nepostojeće države Jugoslavije, kao produkt ljubavi baš jednog *miješanog* braka i tako se i osjećala.

I majka i otac porijeklom su "s kamena", što je u bitnom odredilo i mene. Ljeti bismo odlazili baki, očevoj majci. Ona je porodila jedanaestoro djece, pa se tu okupljala mnogobrojna rodbina pristigla sa svih strana i iz najudaljenijih krajeva kugle zemaljske. Šalili bi se da ih ima svugdje, ali da je jedno ognjište. Tetka Janja, s vremena na vrijeme u vrelim ljetnim večerima u pustom selu u kojemu baš i nema neke zabave, svima bi zaokupila pažnju svojim recitiranjem pjesama. Zbog bolesti koja ju je zadesila, a u ono vrijeme bez dovoljno lijekova i mogućnosti da ju se izliječi, mentalno je ostala na nivou djeteta. Ali je, izgleda od silne želje da razvojno prati ostalu djecu, učila kao i oni sve pjesme napamet koje su morali naučiti za školu. Znala ih je dosta, a postojale su dvije - tri pjesme koje su bile omiljene, a za koje su ju uvijek iznova molili da ih otpjeva ili odrecitira. Jedna od pjesama je upravo "Putnik".

PUTNIK, *Petar Preradović*

Bože mili, kud sam zašo!
Noć me stigla u tuđinju,
Ne znam puta, ne znam staze,
Svud go kamen noge gaze,
Trudne noge po pustinju!

Još noćišta nijesam našo!
Sjever brije s snježnog brda,
A tuđincu, siromaku
Još je veći mrak u mraku,
Još je tvrda zemlja tvrda!

Naokolo magla pada,
Zastrta je mjesečina,
Ne vidi se zvijezdam traga;
Majko mila, majko draga,
Da ti vidiš svoga sina!

Da ti vidiš njega sada
Okružena bijedom svega,
Ti bi gorko zaplakala,
Ruka bi ti zadrhtala
Od žalosti - grleć njega!

Zašto tebe nijesam slušo,
Kad si meni govorila:
"Ne idi sinko od matere,
Koja mekan krevet stere
Tebi usred svoga krila!

Ne idi, sinko, draga dušo,
Ne idi od krova očinoga,
Tuđa zemlja ima svoje,
Ne spoznaje jade tvoje,
Tuđa ljubav ljubi svoga!"

Govoreći sobom tako,
Ka kolibi jednoj klima,
Koji spazi iznenada,
Umoreni putnik sada,
I zakuca na vratima.

Otvarajuć sve polako,
Pitajuć se: "Tko će biti?",
Glavu pruži jedna stara.
"Daj u ime Božjeg dara,
Bako, meni prenočiti!

Ne znam gdje sam - kud sam zašo,
Noć me stigla u tuđinju,
Ne znam puta, ne znam staze,
Svuđ go kamen noge gaze,
Trudne noge po pustinju!

Drugi noćaj gdje bih našo!
Sjever brije s snježnog brda,
A tuđincu, siromaku
Još je veći mrak u mraku,
Još je tvrđa zemlja tvrda.

Naokolo magla pada
Zastrta je mjesečina,
Ne vidi se zvijezdam traga,
Majko mila, majko draga,
Primi pod krov tuđeg sina!"

"Primila bih tebe rada;
Ali vidiš: tuj spavaju
Tri mi sinka tri i ćerce,
Koji cijelo majke srce
I svu kuću ispunjaju!"

"Nij' daleko već do dana,
Već pozdravlja pijevac vile,
Dok zagrije danak Božji,
Malo vatre bar naloži,
Da otopim smrle žile!"

"Vatra mi je zapretana,
Drva nemam skoro ništa,
Ovo malo, što j' unutra,
Treba mojoj djeci sutra
Kad se skupe kod ognjišta!"

"Za tuđinca ništa nemaš,
Tuđa majko, kad te moli,
Tuđe dijete tvoje nije!" -
Tim mu grozne suze dvije
Niza lica kapnu doli.

"Gdje su ruke tvoje majke
Sad da skupe suze sina?
Gdje koljeno da počine,
Da si teško breme skine?
Gdje je tvoja domovina?"

Ko da su mu grči ljuti
Timi rječmi srce stisli,
Sav ukočen putnik stoji,
Leden znoj mu čelo znoji
I otimlje mozgu misli.

Al oči uzdignute,
Okrenu se, oj, onamo!
Gdje od drage domovine
Svako jutro sunce sine,
Tamo željom hiti - tamo!

"Tebi opet duša diše,
Tebi opet srce bije;
Domovino, majko sreće!
K tebi opet sin se kreće,
Od radosti suze lije!

Primi opet svoje dijete,
Dovijeka će tvoje biti,
Ljubit tebe svako doba,
U tvom polju daj mu groba,
Tvojim cvijećem grob mu kiti!"

*Preuzeto s <http://hr.wikisource.org/wiki/Putnik>

Oduševljenje je pored stihova s kojima se većina prisutnih identificirala, izazivala i činjenica da i nakon 40, 50 godina zna ovako dugu pjesmu napamet, ne zastajući ni na tren. Da, sve skupa i mene je impresioniralo, ali tada nisam obraćala pozornost na stihove. Zapravo čudila sam se tada zašto im je svima ova pjesma toliko draga i kakve ona uopće ima veze s njihovim životima. Nisam baš shvaćala a nije me ni zanimalo.

Došlo je (očigledno) vrijeme da shvatim. Nakon što sam desetak godina provela s kuferom u ruci po raznim zemljama Europe, a zbog rata koji je zadesio prostore bivše SFR Jugoslavije, na red je došla i "avantura s Austrijom". I Beč. I upis na željeni fakultet. I tako, nakon višegodišnjih mijenjanja mjesta boravka, a da bih ostvarila sebi zadani cilj, dobro sam se namučila. No, ne želim ovdje iznositi još jednu od mnogih socio-drama iz patetičnih života

jedne, kako su nas prozvali, izgubljene generacije. Želim reći da se povijest ponavlja, što isto nije nešto novo, ali me je upravo ta povijest čiji sam sudionik natjerala da se upitam - tko sam, odakle sam, gdje je moja domovina, gdje su moji korijeni, tko su moji najvoljeniji, gdje pripadam, moram li se svrstati i tamo gdje ne želim biti svrstana, jesam li još svoja ili njihova, ma čija sam ja zapravo...?! Ta ista pitanja nalazim kod Paule Preradović i upravo nas to i povezuje.

U odrastanju i sazrijevanju čovjek postaje odgovorni sudionik zbivanja oko sebe. Moraš se odlučiti. I to mi je jasno. Ali moraš li se svrstati? Tko određuje okvire? I zašto bih sada, zbog okolnosti koje su mi nametnute, odjednom bila netko drugi - ja sam ja. Kod ovih promišljanja, uvijek se sjetim jednog profesora i njegovih riječi prilikom polaganja usmenih ispita. Morao je ispuniti formalnosti, pa bi pomirljivim tonom rekao da mu je žao jer ga podsjećamo na osuđenike ali da nas pokraj imena i prezimena, iako nas je dobro poznavao, mora pitati i naš broj pod kojim smo upisani na Univerzitet.

Toliko nas toga određuje. Tako sam i ja bila još jedan broj. I ne samo tu. Na više mjesta - svi smo mi brojevi u administrativnom svijetu, i to mi je jasno. Nije mi bilo baš najjasnije od kada sam počela sve češće u glavi prevrtati Janjin glas i stihove *“tuđa zemlja ima svoje... tuđa ljubav ljubi svoga...”* i kada je počela moja (samo)identifikacija.

I(al) tako sam i ja izgleda pošla u potragu za identitetom. Ne onim kojim mi je dan, jer rodovnicu sam, iako *mješanca* već imala, već onim dijelom koji me je izgradio u ono što jesam trenutno.

I ovaj je rad, kao dio mojih promišljanja na temu identiteta, dio mene.

2. ŽIVOT I DJELO PAULE PL. PRERADOVIĆ

2.1. Kratak biografski pregled

- 12.10. 1887. u Beču je rođena Paula pl. Preradović, od oca Dušana Preradovića, časnika carsko-kraljevske ratne mornarice i majke Helene rođ. Freiin Falke von Lilienstein;

- 1889. godine obitelj se iz Beča seli u Pulu, tadašnju glavnu ratnu luku Monarhije, gdje provodi djetinjstvo;
- U Puli 1901. završava osnovnu i građansku školu, tzv. *Marineschule*, a tu nastaju neki od njezinih prvih stihova;
- Iste godine u jesen, odlukom oca školovanje nastavlja u Sankt Pölten u katoličkom internatu „engleskih gospođica“ – *Schule der Englischen Fräulein* – u kojoj stječe doživotna prijateljstva i nastavlja pisati;
- 1905. vraća se u Pulu i aktivno sudjeluje u tamošnjem multikulturalnom literarnom krugu mladeži;
- 1913. odlazi u München na jednogodišnji tečaj za bolničarke;
- 1914. izbija Prvi svjetski rat i obitelj se seli u Beč u koji stiže i Paula; prijavljuje se kao bolničarka u Sveučilišnu vojnu bolnicu gdje upoznaje svog supruga;
- 1915. se zaručuje, a 3.04.1916. udaje za doc. dr. Ernesta Moldena, koji iste godine dobiva diplomatsku službu u Danskoj i Norveškoj, gdje skupa borave nekoliko godina; 1918. rodio im se sin Otto;
- 1918. kraj 1.sv.rata i slom Austro-Ugarske Monarhije;
- 1920. povratak u Beč, suprug postaje glavni urednik novina *Neue freie Presse*; nakon čega se financijski osigurana obitelj seli iz Lantschkagasse 9 u veći stan, u kojem Paula živi i radi sve do smrti - na adresi Osterleitengasse 7, gdje je postavljena i spomen-ploča;
- 1924. tu se rodio i drugi sin Fritz, a niz godina u njihovom su se domu okupljala mnoga značajna imena Beča;
- Teške godine Drugog svjetskog rata obilježene su obiteljskim tragedijama - sinovi su bili sudionici pokreta otpora protiv Hitlera i nacističkog režima, pa neko vrijeme Paula

uopće ne zna gdje su i jesu li živi; suprug i ona bivaju mučeni i zatvoreni od strane Gestapa; najdraži Paulin mlađi brat Petar 1941. umire od tuberkuloze, a stariji Ivo gine 1944.;

- Od 8.04. (kada je puštena na slobodu) do 30.05. 1945. Paula piše vrstu dnevničkih pisama koja su upućena sinovima; iako zna da pisma neće biti odaslana, jer ne zna ni kamo bi ih slala niti jesu li joj djeca uopće živa; ta pisma po prvi put za javnost objavljuje posthumno mlađi sin pod nazivom *Wiener Chronik 1945*, a u sklopu njezinih sabranih djela;
- 25.05.1951. Paula pl. Preradović umire, i počiva u počasnom grobu na Bečkom centralnom groblju.

2.2. Kratak bibliografski pregled

Iz pjesama Paule pl. Preradović, izd. Antun Scholz, Zagreb, 1910.

- *Südlicher Sommer* – zbirka pjesama *Južno ljeto*; izd. J. Kösel i F. Pustet, München, 1929.
- *Die dalmatinischen Sonette* – zbirka pjesama *Dalmatinski soneti*; izd. P. Zsolnay, Wien, 1933.
- *Lob Gottes im Gebirge* – zbirka pjesama *Hvala Božja u brdima*; izd. A. Pustet, Salzburg, 1936.
- *Ein Jugendreich. Die Neuland-Schulsiedlung in Grinzing*, izd. Deutscher Verlag für Jugend und Volk, Wien, 1937.
- *Pave und Pero* – roman *Pave i Pero*; izd. O. Müller, Salzburg, 1940.; 2.izdanje 1947.
- *Ritter, Tod und Teufel* – zbirka pjesama *Vitez, smrt i đavao*; izd. Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1947.

- ***Königslegende*** – novela *Legenda o kralju Slavcu*; izd. Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1950.

- ***Die Versuchung des Columba*** – novela *Kolumbova kušnja*; izd. O. Müller, Salzburg, 1951.;

Gesammelte Gedichte 1951/52 :

- ***Verlorene Heimat***, Gesammelte Gedichte 1. Teil; - (Izgubljena domovina, sabrane pjesme)
- ***Schicksalsland***, Gesammelte Gedichte 2. Teil; -(Sudbonosna zemlja, sabrane pjesme)
- ***Gott und das Herz***, Gesammelte Gedichte 3. Teil; - (Bog i srce, sabrane pjesme)
- ***Die Alpbacher Elegie*** - Gurlitt Verlag, Wien-Linz-München, 1952.
- Ulomci autobiografskog romana ***Kindheit am Meer*** (Djetinjstvo na moru), nekoliko feljtona, pisma prijateljima, pojedine rane pjesme i dnevnik tj. pisma pisana sinovima pod nazivom ***Wiener Chronik 1945*** (Bečka kronika), sakupio je i pripremio za tisak njezin mlađi sin Fritz Molden, te izdao pod naslovom ***Gesammelte Werke*** - Sabrana djela; F. Molden, Wien, 1967.

Razlozi zbog kojih na samom početku iznosim podatke o Pauli pl. Preradović u ovom obliku višestruki su. Prvi razlog je nepoznavanje Paule pl. Preradović u svakom smislu - oni koji rad čitaju ovim će kratkim pregledom dobiti opću informaciju o njezinom stvaralaštvu i životu. Drugi je razlog vezan uz način na koji želim pristupiti njezinu životu i djelima, promatrajući ih kroz prizmu realizacije kompleksnih identiteta, pa detaljan opis njezina života i literarnog stvaralaštva nije bitno važan za ovaj rad. Smatram da se za tu vrstu informacija o Pauli Preradović može naći dovoljno literature, iako nešto više na njemačkom jeziku.

Također, u razgovoru s g. F. Moldenom, spomenute su teme i informacije vezane uz njezina djela, životne situacije i prekretnice, koji su u mnogočemu utjecali na njezino literarno stvaralaštvo i sam život, te čitatelju omogućuju dalji uvid. Cijeli je razgovor u prilogu na

kraju ovog rada, a kako su i u našem razgovoru neke od tema, podataka i činjenica već iznesene, onima koje nisu relevantne za moj rad neću se osobito ni posvetiti u radu. Pa krenimo redom.

2.3. Tko je Paula pl. Preradović?

Iz dosadašnjih razgovora sa osobama različitih profesija, godina, interesa, itd., nisam susrela veliki broj onih koji o Pauli Preradović znaju nešto više, a ponekad im niti samo ime nije bilo poznato. Zašto je to tako, koji su razlozi?

Istina, nije napisala veliki broj djela, a ocjene kritike ili čitatelja raznolike su, ali nije jedina. Kvantitetom ili kvalitetom njezinih literarnih djela, u smislu pretjeranog donošenja subjektivnih ocjena i prenošenja ranijih sudova, nisam se željela baviti u svom radu. Ali, ima ono nešto što me je u cijeloj priči oko Paule Preradović dotaklo, a baš bi to sa sobom moglo nositi i odgovore na moja promišljanja. Treba li možda razloge nepoznavanja Paule Preradović tražiti u njezinoj objektivnoj ali i subjektivnoj nemogućnosti svrstavanja? Je li razlog neprilagodba u novonastalim situacijama, a u kojima se nije željela odreći same sebe? Je li, i u kolikoj mjeri, njezino porijeklo utjecalo na njezin život i literarno stvaranje, (samo)identifikaciju i na (samo)dokazivanje? Jesu li se njezini stavovi i (samo)identifikacija, makar u okvirima dozvoljenim jednoj majci, kućanici i religioznoj ženi onoga doba, odigravali samo u redcima koje je pisala kao književnica tako se (samo)određujući? Jesu li je i gdje svrstali i može li se svrstati? Mora li se svrstati u okvire isključivosti koju donose teorije i definicije? Jer nigdje nije svoja, nije ni njihova, ničija je, jer previše je svačija...I naposljetku, što je to što sam ja osjetila čitajući njezina djela i zašto baš ona?

2.3.1. Anketa

Kada je započeo moj interes za Paulu Preradović, napravila sam malu anketu kroz neobavezne razgovore, a onda i popis dobivenih rezultata. Pitanje je bilo jednostavno - znate li tko je Paula Preradović? Ako je odgovor bio potvrđan, dalji se razgovor najčešće vodio u dva smjera. Sugovornici bi odgovarali da je ona - ili osoba koja je napisala austrijsku himnu ili unuka književnika Petra Preradovića. Rijetki su znali za oba podatka, a još rjeđi da je bila književnica.

Ukupno sam anketirala 20 osoba. Polovica je bila sa Instituta za slavistiku u Beču, tj. studenti odsjeka za Bosanski/Hrvatski/Srpski jezik i zapravo sam bila iznenađena da su samo četiri osobe znale o kome se radi. Od njih četvoro, tri su osobe bile Austrijanci, koji su je odmah povezali s austrijskom himnom, ali nešto više o njoj nisu znali. Jedna je osoba, Hrvatica, znala da je Paula bila književnica i da je napisala austrijsku himnu.

Ostalih 10 ispitanika bili su zaista iz različitih društvenih skupina, od poznanika, liječnika, konobara u caffe-ima, itd. Oni hrvatskih korijena koji žive u Beču, najčešće su je vezivali uz njezina djeda Petra Preradovića, ali nisu baš bili upućeni u detalje njezina života i stvaranja. Čak niti osnovne informacije - da je napisala austrijsku himnu ili da je bila književnica. Točnije od njih petero, troje ih je pretpostavljalo da je bila književnica po logici „jabuka ne pada daleko od stabla“. Dvije su osobe znale da je napisala austrijsku himnu. Austrijanci su bili nešto bolji po pitanju autora himne – od njih petero, troje je znalo da je napisala himnu, a samo je jedna osoba znala da je bila i književnica, kao i da je hrvatskih korijena.

Svjesna sam da ovaj slučajni odabir ispitanika ne može biti neki točniji pokazatelj saznanja o liku i djelu Paule Preradović, ali podatke ovdje iznosim da potkrijepim već izneseno o razlozima za ovakav pristup pisanju svoga rada.

Drugi razlog je, kako sam i navela, da se redovito nailazi na sličnu vrstu literature o Pauli Preradović. Naime, to su monografski uobličene studije ili radovi, a većina ih se slaže u jednom - da je Paula pjesnikinja dvije domovine, Austrije i Hrvatske, te da je njezin stvaralački opus duboko povezan s tom tematikom, a obilježen religioznim karakterom. Također, većina je radova davno napisana, a novijeg je datuma jedino diplomski rad Batinić Ivice, *Das kroatische Erbe in "Pave und Pero" von Paula von Preradović*, iz 1999. godine, koji se nalazi u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci. U ovom dijelu rada osvrnuti ću se i na sekundarnu literaturu tj. enciklopedije i literarne priručnike u kojima sam mogla pronaći podatke o Pauli pl. Preradović.

2.3.2. Dosadašnja viđenja i studije o Pauli Preradović i nemogućnost točnije klasifikacije i preciznijeg definiranja njezinog literarnog stvaralaštva

Kada sam počela obrađivati ovu temu, logičan slijed bio je potražiti renomiranu literaturu s pomoću koje bih mogla započeti daljnja istraživanja o autorici. Prvi korak bio je vidjeti gdje je Paula pl. Preradović svrstana tj. ima li je i u kojim literarnim kanonima² i na koji način je obrađeno njezino stvaralaštvo.

U istraživanjima je postojalo više problema. Kao prvo pitanje nametnulo se razmišljanje u okviru koje nacionalne literature je obrađeno njezino stvaralaštvo, a za pretpostaviti je bilo da se podaci mogu pronaći i u hrvatskoj i u austrijskoj tj. njemačkoj literaturi. Ali, u hrvatskoj literaturi podaci o njezinom djedu mogu se naći u skoro svakom literarnom priručniku, dok o Pauli Preradović većinom nema podataka. Postoji li uopće austrijska literatura³ i na koji je način u okviru nje valorizirana? Ovdje se javlja još jedan problem, jer i u okvirima ovih podjela bilo je teško pronaći preciznije definiranje njezinog literarnog stvaralaštva.

*«Bei Paula von Preradović steht im Gefühl, dass sie zur künstlerischen Äusserung drängte, das Slawische voran, im Gestalten selbst das Deutsche und in Zucht und Klarheit und Form, darin sie das Sonett besonders meistert, das Lateinische».*⁴

Jedan od hrvatskih autora, I. Pederin, u svom članku o Pauli Preradović, svrstava je

*«stilski u okvir moderne, iako u njezinoj književnoj pojavi ima atipičnih elemenata»*⁵,

² Jedno od novijih poimanja literarnog kanona daje i A. Assmann: *«Die Kanonfrage wird heute vorwiegend von denen angestoßen, die entdeckt haben, dass sie aus ihm ausgeschlossen sind. Das ist weniger eine Frage des Zugangs zum Kanon als eine Frage der Repräsentation durch den Kanon. Viele finden sich in ihm nicht wieder: Allen voran Frauen und Angehörige sozialer und kultureller Minderheiten. Die Kanondebatte hat sich damit grundsätzlich dezentriert; sie wird zunehmend von Standpunkten aus diskutiert, die ausserhalb der europäischen Mitte und jenseits des Zentrums dominanter Kulturen und Gesellschaftsschichten liegen. Diese Dezentrierung der Kanondebatte hat zu einem "clash of cultures" geführt».* (Assman A., Einführung in die Literaturwissenschaft, 2008: 227)

³ O kompleksnosti definiranja austrijske literature, pa samim tim i njezinih autora: *«Gibt es eine österreichische Literatur? Die Frage muss so lapidar gestellt sein, weil sie ebenso lapidar verneint zu werden pflegt. Schon die Tatsache, dass einige der bedeutendsten in Österreich geborenen Autoren (Ingeborg Bachmann, Paul Celan, Erich Fried, Petar Handke) in den Band Die Literatur der Bundesrepublik Deutschland aufgenommen und dort ausführlich behandelt wurden, zeugt davon, dass hier keine reinliche Unterscheidung möglich ist, dass die Verflechtungen zu eng, die Lücken zu gross wären, wollte man ihre Namen aus dem Zusammenhang reissen.»* (Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart, 1976:14)

⁴ Csokor F. T., Paula von Preradović, u Grosse Österreicher, Amalthea Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1960., str. 195

te dodaje da je u određenim elementima «*bliska ekspresionizmu*»⁶, a ističe i slijedeće:

«*U Jadranu Paule von Preradović napadno je odsutna Italija i pojam mare nostro...*».⁷

Kod većine autora najčešća su svakako povezivanja Paule Preradović i njezinog stvaralaštva sa slavenskim korijenima, te isticanje estetske komponente mediteranskih ugođaja, osobito motiva mora, te njezina duboka vjerska opredijeljenost.

«*Das ist nicht der gefühlvolle, manchmal auch nur weinerlich-verinnerlichte Ton häuslicher Liebeslyrik, den man zur Genüge kennt – es ist ja auch kein deutsches oder österreichisches Gedicht, es ist lediglich in Ermangelung einer angemesseneren Sprache in Deutsch verfasst. Es besitzt die imponierende Schamlosigkeit frommer Zurückhaltung, die man sonst nur bei mediterranen Autoren antrifft*».⁸

Također, u pojedinim priručnicima pronašla sam je pod prezimenom Molden, iako je Paula od početka do kraja života stvarala pod rođenim prezimenom Preradović. Primjerice, pod prezimenom Molden navedeni su njezini podaci u *Deutsches Literatur Lexikon*. Priručnik *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, koji izdaje austrijska Akademija znanosti, obrađuje osobe koje su u navedenom vremenskom periodu živjele i stvarale, pa u tiskanom izdanju iz 1983. godine, svezak br. 8, u registru pod slovom "P" nema podataka o Pauli Preradović. Postoji i online izdanje pod <http://www.oeaw.ac.at/oebl/>, koje sadrži dalji link na <http://www.biographien.ac.at>, na kojemu također nema podataka niti o Preradović niti o Molden Pauli (posljednju provjeru napravila sam 9.12.2012.), pa je moguće da su na ovim linkovima ostali i dalje samo pri podacima o osobama iz navedenog razdoblja. Godine 2009. proširuju i aktualiziraju podatke, te ih integriraju u *Biographie-Portal*, pa se tako u online izdanju tek na adresi: <http://www.biographie-portal.eu/> mogu pronaći podaci o Molden Pauli s varijantom imena *Preradović, Paula von*, a među podacima koji su povezani s njezinim suprugom.

⁵ Pederin I., Paula von Preradović i tradicija hrvatskih generala u austrijskoj vojsci, N.Istra, Pula, 2001/02., str. 178

⁶ Pederin I., Paula von Preradović i tradicija hrvatskih generala u austrijskoj vojsci, N.Istra, Pula, 2001/02., str.178

⁷ Ibid., str.178

⁸ Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart, Kindler Verlag GmbH, München, 1976., str. 323

Iako je prve pjesme pisala na hrvatskom jeziku, većina kasnijih pjesama napisana je na njemačkom jeziku, a osim manjeg broja autora zainteresiranih za njezin život i stvaralaštvo, ne postoje sistematski ili obimniji prijevodi njezine lirike. Izuzetci su njezina prozna djela, a do prevedenih primjeraka za osobnu upotrebu zaista sam teško došla.

Hrvatski prijevod romana *Pave und Pero* pronašla sam u jednom online antikvarijatu, a iz meni nepoznatog razloga na koricama knjige stoji naslov *Pero i Pava*, dok je u knjizi naveden naslov originala na hrvatskom jeziku *Pave i Pero*, kako i stoji u originalnom naslovu romana, te je većinom pod tim naslovom i sistematiziran.

U knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu postoji primjerak talijanskog prijevoda romana *Pave und Pero* pod nazivom *Pave e Piero*, kao i hrvatski prijevod pod nazivom *Pave i Pero*, a isti su podaci i u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, iako se radi o istom prijevodu, istog izdavača, s istom godinom izdanja i naslovnim koricama *Pero i Pava*. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici mogu se pronaći i ostali prijevodi njezinih djela. Ovaj je roman jednim dijelom nastao iz pisama koje je Paulin djed, Petar Preradović, razmjenjivao s prvom suprugom Paolinom de Ponte, a naganjanje ka isticanju autoričine veze s Petrom Preradovićem tj. veličanje njegove osobe, vidljivo je kako u natpisu na omotnici romana (*Roman o Petru Preradoviću - napisala unuka slavnog pjesnika...*), tako i u drugim hrvatskim prijevodima njezinih djela.

Djelo *Die Versuchung des Columba* prevedeno je kao *Kolumbova kušnja* a na drugoj stranici stoji:

«U povodu stote obljetnice smrti Petra Preradovića svojim čitateljima pružamo ovaj dragulj njegove unuke Paule Preradović». ⁹

Djelo *Königslegende* prevedeno je kao *Legenda o kralju Slavcu*, a na stranicama br. 6 i 7. stoji:

«Naslov njemačkog izvornika: *Königslegende*; Prvotno: *Kroatische Königslegende*»

⁹ Preradović Paula, *Kolumbova kušnja*, izd. Slobodna Dalmacija, Split, 1972., str. 2

«Uspomeni moga oca Dušana Preradovića, Autorica; Uspomeni Petra Preradovića povodom stogodišnjice njegove smrti 1872-1972, prevodilac-izdavač». ¹⁰

Prijevide ova dva djela za osobnu upotrebu pronašla sam u knjižnici Hrvatske katoličke misije u Beču.

Dr. Mirko Čović na hrvatski jezik prevodi i *Königslegende* i *Die Versuchung des Columba*, koja su tiskana iste godine, a u dijelovima koji su posvećeni autorici i u podacima o njezinom stvaralaštvu daje sljedeće informacije:

«Prve je stihove spjevala na hrvatskome jeziku.» ¹¹, kao i «...došla je s roditeljima u Pulu, gdje je naučila oba jezika te je, prema predaji, i prve mladenačke stihove pisala na hrvatskom jeziku». ¹²

Dosta je kontradiktornosti u ovim tekstovima jer već na sljedećoj stranici autor piše:

«Makar Paula Preradović po svojim književnim djelima, koja su napisana **samo** njemačkim jezikom, pripada njemačkoj (austrijskoj) književnosti, ipak njihov sadržaj, duh kojim su prožeta, ljubav prema obiteljskoj tradiciji i prema domovini svoga oca i djeda čine i **našom**». ¹³ (potamnjeno moje, op.a)

Šarenilo i konfuznost definiranja autorice i po nacionalnoj pripadnosti primjetna je i kod drugih autora, pa tako u pogovoru hrvatskog prijevoda romana *Pave und Pero* pod naslovom *Autorici ovog romana*, dr. Ivan Esih piše:

«Paula Preradović je njemačka književnica hrvatskog podrijetla»... te nadalje, ...«Tematikom svoga književnog stvaranja ulazi gđa Paula pl. Preradović u dostojnu plejadu njemačkih pjesnika, koji su crpili teme iz prošlosti i sadašnjosti naše Dalmacije i Hrvatskog Primorja».

¹⁴

Osim o jeziku na kojem je stvarala, kod više autora primjetne su i česte dvojbe o njezinu svrstavanju u nacionalne literarne kanone.

¹⁰ Preradović Paula, *Legenda o Kralju Slavcu*, F. Seitenberg KG, Wien, 1972., str. 6-7

¹¹ Preradović Paula, *Kolumbova kušnja*, izd. Slobodna Dalmacija, Split, 1972., str. 47

¹² Preradović Paula, *Legenda o Kralju Slavcu*, F. Seitenberg KG, Wien, 1972., str. 10

¹³ Ibid., str. 11

¹⁴ Preradović Paula, *Pave i Pero*, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 356

«...Možda dulje negoli u austrijskoj književnosti ostat će ime Paule Preradović u našoj hrvatskoj književnosti, jer svojim duhom i svojim mislima – **makar** su napisana njemačkim jezikom – njezina djela pripadaju **nama**». ¹⁵ (potamnjeno moje, op.a)

U svim se izvorima, kao i u prethodno navedenom, ističe da je Paula Preradović pjesnikinja dvije domovine, te naglašava njezina dvojnost, kao primjerice u sljedećem:

«*Sie hat zwei Vaterländer: die „süße Bucht des Südens“ und die „herbe Welt des Tannenbaums“, wie es in ihrem ersten Gedichtband „Südlicher Sommer“ (1929) heisst“*». ¹⁶

U ulici Osterleitengasse 7 u Beču, na kući u kojoj je živjela Paula Preradović, 1957. godine postavljena je spomen ploča na kojoj piše:

*In diesem Hause / lebte von 1924 bis 1951 / die Dichterin Paula von / Preradović Mittlerin
zwischen / zwei Völkern / Hier entstanden / lyrische Werke / Erzählungen / „Pave und Pero“ /
die österreichische Bundeshymne /*

U Puli je na kući u kojoj je živjela postavljena dvojezična spomen ploča sa sljedećim sadržajem:

*U ovoj je kući od 1889. / do 1913. godine živjela / Paula von Preradović / 1887-1951 /
austrijska književnica / autorica pjesama posvećenih Puli / i teksta austrijske savezne himne /
unuka hrvatskog pjesnika / Petra Preradovića / o pedesetoj obljetnici smrti / građani Pule /.*

Prijevod i podaci dr. M. Čovića jesu obogaćujući izvor informacija u tako suženom izboru literature o životu i stvaralaštvu Paule Preradović, a rasprava o njezinu (ne)poznavanju i korištenju hrvatskog jezika vodila se i kod drugih autora koji su se bavili njome. Pri kreiranju određenog mišljenja kod mnogih je presudno bilo i ono što je Paula Preradović napisala u jednom pismu prijateljici Elsi Kučera, a većina ih se složila da je mogući razlog za ovakvu izjavu Paulina skromnost, pozivajući se isključivo na njezinu osobnost:

¹⁵ Preradović Paula, *Legenda o Kralju Slavcu*, F. Seitenberg KG, Wien, 1972., str. 16

¹⁶ Schmidt Adalbert, *Dichtung und Dichters Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert*, Verlag das Bergland-Buch, Salzburg/Stuttgart, 1964., str. 52

«Ich habe ein sehr schönes Gedicht von Ihnen gelesen: «Filozofija», nur leider konnte ich Klang und ersten Eindruck nicht voll beurteilen, weil ich das Kroatische leider noch nicht genug beherrsche (Pula, 30. prosinca 1911.)». ¹⁷

U mom intervjuu s njezinim sinom g. F. Moldenom, on pak izjavljuje da je Paula hrvatski jezik govorila perfektno, kao i da je Paula prve stihove pisala na hrvatskom.

«...sie konnte perfekt Kroatisch...», te «...und ihre ersten Gedichte hat sie auf Kroatisch geschrieben...». ¹⁸

I Božac Viktor u članku *Život i književni rad Paule von Preradović* navodi primjere neslaganja u mišljenjima različitih autora koji su pisali o P. Preradović oko teme Paulinog poznavanja i korištenja hrvatskog jezika, pa ističe primjer pulske književnice T. Arambašin Slišković koja «misli da ona uopće nije znala hrvatski, osim možda kakvu riječ». (Božac:133)

Dakle očito je da većina autora, koji su se bavili Paulom Preradović, dotiče ovu problematiku, ali je ona ostala nedorečena i otvorena za daljnju diskusiju. Razlozi za različita viđenja mogu postati tema za neka daljnja istraživanja u svjetlu novijih literarnih teorija, a jedno od mogućih viđenja iznosim u drugom dijelu rada.

Osim ovdje navedenih prijevoda na hrvatski jezik, moguće je pronaći i poneke prijevode lirike, kao i ulomke autobiografskog romana *Kindheit am Meer* u pojedinačnim izdanjima časopisa, studija ili radova koji su detaljno navedeni na kraju ovog rada.

Sva ta nemogućnost točnijeg određenja, u svakom smislu, pridonosi još težem klasificiranju Paule Preradović kao književnice i svrstavanju njezinog literarnog opusa u okvire, jer njezino stvaralaštvo nisam mogla pronaći svrstano niti u jednu definiranu odrednicu. Stječe se dojam da je Paulino stvaralaštvo prošlo neprimjetno i tiho, kao i život kojim je živjela, a kakvim su ga mnogi okarakterizirali. Ipak, je li sve zaista tako kakvim se čini na prvi dojam?

Svim navedenim, a u sklopu mog rada o tvorbi kompleksnih identiteta, identitet Paule Preradović i njezino cjelokupno životno i literarno stvaralaštvo, u svjetlu novijih istraživanja

¹⁷ Zaradić Branislava, Paula pl. Preradović i književna tradicija obitelji, N. Istra, 2001/02, str. 170

¹⁸ Prilog – intervju s g. F. Moldenom na kraju rada

i teorija, moglo bi se okarakterizirati kao jedna vrsta osobnog egzila¹⁹ pojedinca, koji svoje postojanje traži i pronalazi u nekom novom - *trećem* prostoru; a svojim dvoglasjem pokazuje da je trauma izgubljenog obogatila njezino stvaralaštvo, kojim je pronašla put do sebe, ali i put da nas čitalaca. Također, njezin život i djelo zapravo su na tragu i onoga što obrađuju Deleuze i Guattari u svom djelu *Kafka. Für eine kleine Literatur*. Specifičnostima tzv. *male literature*, odnosno autora koji jedino u takvoj literaturi mogu stvarati i odrediti se, kao i gore spomenutom pristupu, posvetiti ću se nešto kasnije u svojoj obradi jednog dijela njezinog stvaralaštva.

3. IDENTITET I DOMOVINA

Mnogo je razloga zašto pojam i fenomen identiteta, a s njim u vezi i domovine kao prostora poistovjećivanja, sve više dobiva na težini tijekom 20. i 21. stoljeća. Ako bi globalizaciju u pojednostavljenom smislu shvatili kao brži protok informacija i ljudi u vremenu i prostoru, onda se primjećuje da se i vrijeme i prostor kao kategorije u kojima ljudi participiraju istovremeno šire, ali i sažimaju. Tzv. vremensko-prostorna kompresija utječe ne samo na to da pojedinac može fizički brže i lakše stići iz jednog u drugo mjesto, već može biti i na/u više prostora i u više vremenskih zona istovremeno. Globalizacija je time i proces koji djeluje na različite društvene kontekste, a samim tim i na pojedince koji ih dijele u svakodnevnom životu; te prostornu pokretljivost i pojavu migracije. Kao posljedica globalizacije javlja se deteritorijalizacija, ali i reteritorijalizacija, koja kao proces stvara nove forme prostornosti i teritorijalnosti društva i njegovih sudionika.

Tehnološki pomaci i progresi, koji za posljedicu imaju sveprisutnu hipermobilnost, stvaraju i tzv. virtualne svjetove, a sve skupa utječe i na aspekte društvenih procesa, socijalnu interakciju, pa samim time i na kreiranje, poimanje i doživljavanje kulturnih, ali i osobnih identiteta i prostora pojedinca.

3.1. Identitet

¹⁹ O egzilu na način kako ga shvaća i obrađuje E. Bronfen pisati ću u daljem tekstu. (o.a)

Riječ, pojam, fenomen identiteta, ne spominje se samo u kontekstu identiteta jedne osobe, već širi svoju uporabnu vrijednost na sva polja djelovanja. Tako možemo govoriti o identitetu naroda, nacije, države, ili npr. o vizualnom, umjetničkom, kulturnom, socijalnom, ili drugim vrstama identiteta. Iako uz pomoć moderne tehnologije i sveprisutnih promjena, sve ide u prilog pomicanju granica i internacionalnom približavanju, umrežavanju, te globalizaciji; paradoksalno – u porastu je isticanje osobnog, personificiranog, nedvojbenog, upravo onog što čini prepoznatljivi identitet neke osobe, grada, države, skupine, itd.

Iskoristivost i popularnost termina identitet postaje sve veća, a oko njega se vrte silne odrednice, definicije, mnogobrojni pristupi i autori, analize i sporazumi, teorije i koncepti, pa je definiranje istog postalo skoro nemoguća misija.

Riječ identitet u korijenu nosi latinsku riječ *idem*, a označava *isti*, tj. *isto*, a u temeljima svih teorija o stvaranju identiteta ključne riječi/procesi vezani su uz uspostavljanje međuodnosa zasnovanog na razlikovanju, a potom poistovjećivanju u odnosu na nekoga ili nešto, tj. identifikaciju.

*«Identitet je proizvod niza djelomičnih identifikacija, nikada dovršen».*²⁰

Tu dolazimo do činjenice koja zapravo definira identitet ne kao nešto dano, već nešto što se oblikuje godinama, kontinuirano, u ljudskom životu samim životom - tj. življenjem.

Početne teorije identiteta ponajviše su vezane za dobivene, pripisane, statične oblike identiteta, pa su studije definiranja identiteta najčešće vezane uz podjele izvedene na osnovi manjeg broja determinanata – primjerice roda, klase ili etničke pripadnosti. Novija pak istraživanja, a pod utjecajem poststrukturalističkih i postmodernih teorija, otvaraju i nove načine sagledavanja i široki spektar mogućih definiranja identiteta. Nema više zadanih, čvrstih kategorija, a uvode se pojmovi fragmentiranih, fluidnih, hibridnih ili višestrukih identiteta, koji se pak stvaraju tijekom ljudske interakcije, a pod utjecajem raznovrsnih čimbenika. Za razliku od dobivenih ili pripisanih, stvarani identiteti su stečeni, imaju procesni karakter i osvojeni su voljom i žudnjom pojedinca.

²⁰ Culler Jonathan, Književna teorija - vrlo kratak uvod, AGM, Zagreb, 2001., str. 134

*«Suvremena je teorija zapravo razradila ono što se često podrazumijevalo u raspravama u književnosti, gdje se identitetu pristupalo kao oblikovanom u procesu identifikacije. ...Nedavno je temeljna uloga identifikacije doživjela još jedan zaokret. Naime, Mikkel Borch-Jakobsen tvrdi kako žudnja (subjekt koji žudi) ne prethodi, pa da nakon nje slijedi identifikacija koja bi omogućila žudnji da bude zadovoljena, da bude udovoljeno žudnji. Ono što prethodi jest nagnuće k identifikaciji, prvobitno nagnuće koje dovodi do žudnje...; identifikacija stvara žudeći subjekt, a ne obratno».*²¹

3. 1. 1. Identitet pojedinca kao socijalnog i kulturno - društvenog bića

Osobni ili individualni identitet razvija se kroz procese vanjske i unutarnje identifikacije. Različitosti koje upućuju na određeni identitet neke osobe kao što su podaci o rođenju, adresa i slične pripadajuće opisne karakteristike jednog pojedinca pripadaju vanjskoj identifikaciji, dok se unutarnja identifikacija odvija kroz procese samoodređenja i samopronalaženja, i za razliku od (iz)vanjskog identificiranja povezana je sa socijalnim identitetom i kvalitativnim vrijednostima pojedinca. (Assmann, 2008:209)

Ovim se pak otvaraju teme vezane uz sociološku komponentu tj. kulturno okruženje kao sastavni dio društva, koje ta određena osoba susreće na svom životnom putu i u kojima kao društveno biće i sudjeluje. Sve nas opet dovodi do međusobne interakcije, a pronalaženje sebe odvija se dakle ne samo unutar pojedinca već i unutar grupe kojoj pripada, a koju je shodno svojim interesima, zanimanju, željama i slično odabrao, ali i u kojoj se rađa. Mogli bismo ustvrditi da postoje determinante, primjerice boja kože ili rodna pripadnost, koje tijekom života ne možemo ili ih je barem teško promijeniti.

Tako dolazimo do zaključka, da predodžba pojedinca o sebi samome nije nužno uvijek jednaka onoj koju drugi imaju o njemu. Postoji vrsta podjele pojedinca na „ja“ koje je subjektivno i određeno unutar sebe samoga, te se time odnosi na osobni identitet; i „ja“ koje je objektivno, viđeno očima drugih, socijalno obilježeno, te je time svedeno pod socijalni identitet.

²¹ Culler Jonathan, Književna teorija - vrlo kratak uvod, AGM, Zagreb, 2001., str. 133-134

Pojam identitet u psihologiju je uveden preko Freudove psihodinamičke teorije o identifikaciji, kojom se vodi i psiholog Erikson, a supstancijalistički promatrajući identitet kao nešto što je nastanjeno u samoj jezgri individue, kao i u kulturi, smatra da time oni postaju međusobno povezani. Takozvana Eriksonova teorija osam stupnjeva psihosocijalnog razvoja pokušava objasniti na koji način osoba tj. naš ego, za koji se smatra da je dio ličnosti koji je svjestan i u interakciji sa stvarnim svijetom, izlazi na kraj sa problemima svakodnevice i kako kreira svoje stavove i odnose s drugima. On smatra da osoba kroz te stupnjeve realizira sebe, a da svaki pojedini stupanj iziskuje napore, koji jedino uspješno svladani mogu osobu dovesti na sljedeći stupanj razvoja.

*«...na svakom stupnju pojedinac treba savladati određenu „krizu“ iz čega se razvija stav prema sebi i drugim ljudima. Krize se mogu savladati na pozitivan ili negativan način: ako je pozitivan, ego je ojačan i taj stav traje cijeli život te osobe, ako je negativan, ego je oslabljen i osoba ide u sljedeću krizu a da nije prethodnu uspješno razriješila. ... protežu se kroz cijeli život osobe – četiri se događaju u djetinjstvu, jedan u mladenačkoj i tri u odrasloj dobi».*²²

Početne stupnjeve, vezane uz elementarne osjećaje sigurnosti, osjećaje povjerenja ili nepovjerenja, u mnogome određuje majka - tj. veza majke i djeteta, a ove postavke susrećemo i u teorijama mnogih drugih autora. Nadalje nastaju osjećaji vezani uz svrhovitost, neovisnost i slično, a problemi vezani uz pitanje „tko sam ja?“ nastaju u razdoblju adolescencije, kada je moguća i kriza identiteta, što Erikson svrstava u peti stupanj.

*«Vjerojatno je da se u tijeku života najdramatičnije i najtraumatičnije promjene događaju u srednjoj i kasnijoj adolescenciji. Događa se bolni prijelaz iz djetinjstva u adolescenciju, i u srži tog procesa je pojedinačna potraga za identitetom. Tijekom prvog do četvrtog stupnja, prema Eriksonu, identifikacija s drugima (roditeljima, značajnim osobama) bila je dovoljna. Ipak, adolescencija je za Eriksona vrijeme kad pojedinac treba uspostaviti svoj jedinstven osjećaj identiteta».*²³

Postoje različiti mogući ishodi navedenih „traženja“, no u odnosu na ovdje izneseno, razlog zbog kojeg želim posebno naglasiti ovaj period života jedne osobe, vezan je i uz život Paule Preradović. Ona upravo u tom razdoblju napušta sigurnost djetinjstva i skrovitog doma,

²² Pennington C. Donald, Osnove socijalne psihologije, Zagreb 1997., str. 58

²³ Ibid., str. 61

odlazeći već u tom trenu u potragu za samom sobom. Osim toga u njezinom je životu zaista bitnu ulogu odigrala majka, ali na taj način da Paula cijeli život ostaje privržena ocu. Majka se takoreći niti ne spominje u njezinim djelima, ako i da, onda samo površno, šturo i u kontekstu pojašnjenja i isticanja uloge oca, Pauline srodne duše. No, o tome ću više reći kroz prikaz njezinog djela u drugom dijelu rada.

Mogli bismo zaključiti da je identitet posljedica socijalnih procesa, a ovaj pristup detaljno analizira G. H. Mead, koji razlikuje dvije faze procesa, i u njima unutarnje, subjektivno, kreativno i nevidljivo "ja" ("I"); te vanjsko, socijalno i određeno "mene" ("Me"), koje je posebno okarakterizirano kulturom, jezikom i komunikacijom, te preuzimanjem očekivanih uloga na koje "ja" subjektivno reagira, čime se identitet zasniva na naizmjeničnom uzajamnom odnosu "ja" i "mene".

Ovu teoriju proširuje E. Goffman i pritom razlikuje tri pojma identiteta: socijalni, osobni i ja-identitet. Ja-identitet oslanja se na već spomenutu teoriju Eriksona, a za razliku od njega osobni identitet je prije svega socijalni fenomen, koji se odnosi na jedinstvenost i posebnost jedne osobe, kao kombinaciji tjelesnih i biografskih podataka koje mogu poslužiti u svrhu moralnih ili zakonskih svrstavanja. S druge strane, socijalni identitet, koji je dakako također socijalni fenomen, obuhvaća sveukupnost svojstava i obilježja jedne osobe oblikovanih kroz njezinu socijalnu sredinu. (Knoblauch, 2004:349-350)

Pritom je važno naglasiti da su ova tri aspekta identiteta prije svega poslužila u svrhu analize modernih identiteta, jer su promatrana sa stanovišta rezultata njihove međusobne interakcije.

*«Denn angesichts fortwährend wechselnder Interaktionssituationen bedürfe es eines dauernden Anforderungen bzw. Erwartungen und Interpretationen. Ich – Identität ist in diesem Sinne nicht nur ein Prozess, in dem Erwartungen fortwährend akzeptiert und abgelehnt werden. Sie ist nicht einmal im Individuum verankert, sondern „ein Bestandteil des Interaktionsprozesses“ selber».*²⁴

Ovaj je pristup, za razliku od supstancijalističkog, bitno utjecao na razvoj daljih konstruktivističkih koncepata i teorija, promatrajući osobne identitete isključivo kao rezultate diskurzivnih, komunikacijskih procesa i to u dvojakom smislu: s jedne strane, koncept osobe

²⁴ Knoblauch H., Religion, Identität und Transzendenz, u: Jäger-Liebsch Handbuch der Kulturwissenschaft, Stuttgart, 2004., str. 350

izgrađuje se u povijesnom diskursu, u kojem pripisane mogućnosti iziskuju odgovornost; a s druge strane, svaki pojedinačni identitet izgrađuje se i konstruira kroz komunikacijske procese i time dakle postaje komunikacijski konstrukt. (Knoblauch, 2004:350)

Jacques Lacan razrađuje psihoanalitički pristup, te smatra da je nesvjesno organizirano kao i jezik, tj. da ono ne predstavlja izvanjezični fenomen, nego se mora promatrati kao razlika u unutarnjosti samog subjekta, pri čemu nesvjesno utječe na rascjepljenost i podvostručenje individue.

*«In der Theorie von Lacan entspricht das Unbewusste (je) der Verortung des Subjekts in einer symbolischen Ordnung, während das Ich (moi) alle Erzählungen und Geschichten über das Selbst und die Welt versammelt».*²⁵

Pritom se nesvjesno nalazi na razini simboličkog, dok se "Ja" nalazi na razini imaginarnog i funkcionira slično ogledalu: ono odgovara našoj slici koju nam drugi o nama prenose. Stoga bismo mogli zaključiti da je "Ja" (*Ich*) zapravo "Drugi" (*Anderer*), tj. da je "Ja" jedna iluzija.

Postoje životne situacije kada određena ponašanja zahtijevaju ispunjavanje određenih kodova, te preuzimanje određenih zadanih uloga i nošenje različitih maski. Često i sami participiramo na taj način u nebrojenim događajima, pa određeni teoretičari shodno tomu zastupaju mišljenje da se identitet jedne osobe gradi upravo na preuzimanju određenih uloga. Tako u svojoj složenosti definiranje identiteta nameće pitanje identiteta pojedinca kao sebe samoga; i pojedinca uključenog u društvena zbivanja, koji svojim sudjelovanjem (za)dobiva određene uloge, te vrijednosti kojima se pozicionira/ koje ga pozicioniraju na društvenoj ljestvici.

A. Assmann, na primjeru konstrukcije građanskih identiteta u dramama W. Shakespeara, ističe kako konkretna dramatična radnja započinje upravo onda kada osobe ispadaju/izlaze iz svojih socijalnih uloga i normi, tj. modela ponašanja, te pokazuju netipične, neočekivane ili asocijalne znakove ponašanja, čime se pozicioniraju kao *otpadci društva*. Iako se ovom dramatisacijom otvaraju mogućnosti za igre s identitetom, na kraju igre postoje ipak jasne granice. Socijalne uloge i norme ponašanja ponovno se preuzimaju i uspostavljaju, čime se potvrđuju normirane/usvojene vrijednosti, a bitna spoznaja o autonomiji pojedinca ili

²⁵ Hein Kerstin, *Hybride Identitäten*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2006., str. 42

njegovom samoodređenju, tada su još uvijek nosile oznaku/karakteristiku negativnih vrijednosti. Iako ne dobivamo konkretan odgovor na pitanje tko je zapravo Hamlet u različitim pripisanim vrijednostima ali i u osobno izabranim ulogama (mada si to pitanje on sam uvijek iznova postavlja), ovim se monolozima u literaturi po prvi puta prepoznaje problematika nesuglasja, nesklada zahtjevnog karaktera izgradnje identiteta i osobne slobode unutar socijalnih uloga i normi.

Upravo (ne)preuzimanje određenih očekivanih i utvrđenih društvenih uloga tvori tzv. inkluzivni (uključujući) i ekskluzivni (isključujući) identitet, koji se formira kroz razlikovne vrijednosti, tj. autentičnost pojedinca u odnosu na zajednicu i društveno-kulturnu sredinu u kojoj participira. Ovi identiteti nastaju kroz tzv. *opting-in* (preuzimanje socijalnih uloga koje vodi pojedinca ka izgradnji identiteta kroz određenu pripadnost) i *opting-out* (označavanje različitosti pojedinca u odnosu na sve formulirane socijalne uloge koje ga vode ka osobnoj autentičnosti). Mogućnost koja se pruža pojedincu da kroz pripadnost određenoj grupi formira svoj identitet i tako se (samo)potvrdi nalazi se u odnosu ključnih pitanja "tko sam ja" i "tko smo mi" i razvija se unutar ovih procesa, a prijašnje oznake kolektivnih identiteta kao što su npr. teritorij, jezik ili religija ustupaju mjesto novim kulturnim formacijama i predodžbama. (Assmann, 2008:211-223)

*«Heute werden kollektive Identitäten von allen substantiellen Merkmalen freigehalten (sie werden 'ent-essentialisiert') und als Diskursformationen beschreiben. Sie gelten als kulturelle Konstrukte und Vorstellungen, die nie vorgegeben sind, sondern durch entsprechende Symbolsysteme und Wertorientierungen hergestellt werden. Kulturen stellen Identitätsanbieten dar, die auf Zustimmung angelegt sind; sie entwickeln Programme, die es Individuen erlauben, sich als Zugehörige einer bestimmten Gruppe zu fühlen und dies auch nach aussen hin erkennbar werden zu lassen».*²⁶

U okviru dosadašnjih socijalnih pristupa razlikovali su se socijalni odnosi koji su se uspostavljali vezama unutar društva/društvenih odnosa i odnosa unutar zajednice. Modernizacijom i tehnološkim pomacima, između ostalog pomjerena je i granica koja je činila tu podjelu, pa se postavlja pitanje je li današnje društvo i društvo zajednice, (*«...ob am Ende des Modernisierungsprozesses gleichsam die «gemeinschaftlose Gesellschaft» steht»*,

²⁶ Assman, A., Einführung in die Kulturwissenschaft, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2008., str. 223

Rosa, 2010:91) pa s tim u vezi javljaju se i pitanja u svezi kvalitete življenja u nekoj od njih; (*gemeinschaft* ili *gesellschaft*) a još važnije od toga koju funkciju bi društvo tj. zajednica trebala imati na izgradnju pojedinca, i njegov osobni, ali i socijalni i kulturni identitet.

Glavna rasprava u okvirima socioloških teorija, a u svezi ontologijskog ili konceptualnog pristupa, vodila se 80-ih i 90-ih godina između liberala i komunitarista. Postavka liberala je da pojedinac svoje potrebe kao što su sigurnost ili prosperitet ne može ostvariti sam, već jedino unutar neke grupe tj. zajednice, a koje nastaju kroz veze i odnose manje ili više već oformljenih individua.

*«In diesem Sinne sind für das Denken in der liberalen Tradition Individuen "ontologisch vorgängig", d.h., Gemeinschaften und Sozialverbände werden so gedacht, als entstünden sie durch die Verbindung mehr oder minder "fertiger", festgelegter Individuen».*²⁷

S druge strane, komunitaristi među kojima i Charles Taylor, zastupaju ideju da ljudske želje, htijenja ili sklonosti, tj. ukratko identitet pojedinca, nije temelj za izgradnju socijalnih povezivanja, već zapravo njegova posljedica. Jedan od glavnih argumenata je jezik kao komunikacijsko sredstvo i centralno zajedničko vlasništvo, a koji pored osnovne uloge, ima funkcionalnu vrijednost prilikom razlikovanja, poimanja i vrednovanja unutar socijalno-kulturnih odnosa i njima pripadajućih praksi.

*«In diesem Sinne ist die kulturelle Gemeinschaft als ein Sozialverband, der über eine solche gemeinsame Sprache und Repertoire an Praktiken und Bewertungen verfügt, also immer schon "da", wenn ein Mensch geboren wird; die soziale Gemeinschaften (die weit über Familie und Freunde hinausreicht und eine Lebensform als ganze definiert) ist dem Individuum gegenüber vorgängig; sie besitzt "ontologischen Vorrang"».*²⁸

Komunitarist Alasdair MacIntyre ove postavke proširuje i uvodi kategoriju narativnog, te naglašava njezinu važnost za izgradnju identiteta pojedinca. On smatra da se identitet razvija upravo iz prenesenih i ispričanih zajedničkih *priča* unutar jedne zajednice i njezinih sudionika, a na taj način izgrađeni odnosi unutar zajednice, trebali bi se po njegovom shvaćanju razumjeti kao potpora izgradnji osobnih identiteta.

²⁷ Rosa H., *Theorien der Gemeinschaft*, Junius Verlag, Hamburg, 2010., str. 93

²⁸ Ibid., str. 96

U svojoj knjizi *Verlust des Tugens* razvija teoriju da su ljudi sposobni moralno i odgovorno djelovati jedino kada žive u jednoj zajednici koja u sebi nosi solidarne vrijednosti, te da jedno dijete o moralnosti ili odgovornosti uči tek kada mu odrasli jasno ukažu što je ispravno a što krivo, čime se i od djeteta očekuje da postupa moralno i odgovorno. S tim u vezi razvija se i socijalno (ne)priznavanje, a C. Taylor i prije svega filozof A. Honneth ukazuju na važnost i neophodnost iskustva socijalnog (ne)priznavanja; točnije po njima je ono elementarno neophodni preduvjet za uspješni razvoj osobnog identiteta.

*«In jedem Falle aber lautet das zentrale Argument hier, dass ein Sozialverband, der nur "vergesellschaft", nicht aber "vergemeinschaftet" wäre, insofern er zwar über Vertrags- und Tauschbeziehungen, nicht aber über Formen der Solidar- und Wertegemeinschaft verfügte, zerfallen müsste, weil seine Mitglieder weder ihre moralischen Anlagen – oder ihren Gerechtigkeitssinn – noch eine individuelle Identität entwickeln könnten».*²⁹

Ipak, ovim se otvara pitanje u kolikoj mjeri i u kom smislu konstitutivne zajednice moraju razviti jedan kolektivni identitet, kojim bi tada funkcionalno bile sposobne ispuniti uvjete za izgradnju jednog individualnog identiteta. Odgovori na pitanje *tko sam ja - tko smo mi* u odnosu na druge samo u okvirima zajednice, otvaraju nadalje pitanje manjina i njihovih neospornih prava na različitost ili drugost.

Promatramo li kulturu kao dio društvenog okružja, često su upravo kulturno-društveni identiteti preduvjet za uspješan razvoj i osobnog identiteta, a sudjelovanje pojedinca u društveno-kulturnom okružju potvrda je da se identitet ne može promatrati kao statičan, zadan ili propisan, već je kulturalna konstrukcija.

Identitet i kultura kao sastavni dio društvenih odnosa usko su povezani, a njihovi odnosi mogu biti raznovrsni. Pojam kulturni identitet pojednostavljeno rečeno predstavlja sve ono što je čovjek uspio stvoriti tijekom povijesti. Bez kulturnog identiteta nema niti osobnog identiteta i obrnuto.

Stuart Hall u djelu *Pitanje kulturnog identiteta* (The question of cultural identity, 1992.)

²⁹ Rosa H., *Theorien der Gemeinschaft*, Junius Verlag, Hamburg, 2010., str. 100

«dokazuje da su predodžbe o identitetu prošle tri glavne faze u kojima je razmišljanjem o društvu dominirala određena koncepcija. To su:

1. *prosvjetiteljski subjekt*
2. *sociološki subjekt*
3. *postmoderni subjekt*». ³⁰

Čovjekovu potrebu za identificiranjem i klasificiranjem, u prvoj fazi Hall vezuje uz jednostavne, tradicionalne odrednice, poput položaja u društvu i posebice uz religiozno opredjeljenje. Čovjek, kao dio lanca u kojemu Bog ima prvo mjesto, svoj identitet gradi na osnovi mjesta u tom lancu svih živih bića. Sljedeća faza, između 16. i 18. stoljeća, nasuprot prvoj, ističe da čovjek nije samo dio lanca već da ima svoj jedinstveni, vlastiti identitet, a prema Hallu vezana je uz filozofa Descartesa, koji je uveo dualističku podjelu - duh i tvar, tj. um i tijelo. Tako je krilatica *mislim, dakle jesam* donijela pojedincu individualnost, zasebnost, centriranost, cjelovitost, itd.

Identitet pojedinca razvijao se kontinuirano skupa s razumom, koji predstavlja unutarnju bit i središte, a kojim je čovjek obdaren još prilikom rođenja. Razvojem industrije, urbanizacijom, promjenama u organizaciji društva, u 19. stoljeću sve se više posvećivala pozornost pojedincu kao subjektu koji participira u društvu, te su počeli prevladavati sociološki aspekti, a do izražaja sve više dolazi odnos pojedinca i društva. Tako S. Frosch primjećuje:

«Novija je sociološka i psihološka teorija istaknula da je „identitet“ neke osobe zapravo nešto višestruko i potencijalno fluidno, što nastaje iskustvom i što je jezično kodirano. Razvijajući svoj identitet, ljudi prolaze od kulturalno raspoloživih resursa u svojim neposrednim društvenim mrežama i u društvu kao cjelini. Stoga je proces izgradnje identiteta proces na koji duboko utječu proturječja i prilike socio-kulturne okoline koja ih okružuje». ³¹

Teoriju simboličkog interakcionizma tj. mišljenja da se osobni identitet stvara jedino u interakciji s drugima, podržali su mnogi teoretičari.

³⁰ Haralambos M. i Holborn M., Sociologija: teme i perspektive, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 922

³¹ Ibid., str. 886

*«Identitet djeluje kao most između društvenog i čisto pojedinačnog. Posjedujući stanovit identitet, pojedinci internaliziraju određene norme i vrijednosti koje prate njihov identitet. Zato drugi mogu predvidjeti njihovo ponašanje i, zahvaljujući tome, ponašanje u društvu postaje pravilnije i redovitije».*³²

Riječi poput *predvidjeti* i normativna shvaćanja poput *pravilnije* i *redovitije* mogu nas tako odvesti i u daljnje rasprave, jer određene unaprijed izgrađene predodžbe i stavovi koje u sebi nose pretpostavke na osnovu kojih pojedinci mogu donositi zaključke, ne moraju uvijek biti točni.

Ipak, s pojavom postmodernog subjekta općenitosti su svedene na minimum, a različitosti postaju sve važnije, pa su odrednice koje definiraju identitet sve složenije. Tako i Hall uočava pojavu fragmentiranih identiteta koji u suvremenom društvu nastaju iz više razloga, a pojedinci mogu imati

*«nekoliko, katkada proturječnih ili nerazriješenih, identiteta».*³³

Neke od čimbenika koji vode fragmentiranju identiteta pojedinca, M Foucault vezuje uz odnose moći, nadzor i kažnjavanje, koji su potekli iz specifičnih zatvorenih društvenih struktura, pojedinaca većinom smještenih na marginama društva, a

*«budući da se ljude prati i tretira kao pojedince, a ne kao društvene skupine, oni postaju sve više izolirani. Zato im je teže graditi koherentne identitete utemeljene na društvenoj interakciji».*³⁴

Jedan od nekada glavnih čimbenika - klasa, prilikom nastajanja raznovrsnih novih društvenih pokreta postaje sve manje bitan čimbenik, pa se iz klasne pripadnosti razvijaju i mnoge nove pod-pripadnosti, a sa njima i novi identiteti. Neka druga opredjeljenja postaju sve važnijima, a borba za svoje životne stavove i pripadanje istima, sve učestalija. Upravo razlike u prihvaćanju društvenih stavova, te mogućnost pojedinca da istakne tu svoju različitost,

³² Haralambos M. i Holborn M., Sociologija: teme i perspektive, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 923

³³ Ibid., str. 923

³⁴ Ibid., str. 924

osobito kod onih koji pripadaju nekoj manjinskoj ili potlačenoj grupi, razvijaju svijest o osobnom identitetu i želju za njegovim održanjem.

Globalizacijom, pojava fragmentiranih identiteta postaje sve kompleksnija, a pojedincu je naizgled omogućen odabir različitih identiteta. Problemi vezani uz globalizaciju i identitet djeluju u određenim slučajevima gotovo zastrašujuće na pojedince, a želja za izgradnjom stabilnog, jedinstvenog identiteta sve je prisutnija, osobito kod pojedinih društvenih skupina.

Postmodernistički pristup još više produbljuje Zygmunt Bauman, koji smatrajući da je identitet danas postao tek pitanjem izbora, otvara nova pitanja uz temu identiteta. On smatra da se identiteti modernog doba mogu usporediti s hodočasništvom, u kojem bi hodočasnici trebali imati sigurnost da će mjesto njihovog hodočašća biti ondje kada jednom u njega stignu, jer bi u suprotnom hodočašćenje bilo besmisleno. Nesigurnosti postmodernog doba ugrožavaju hodočasništvo kao životnu strategiju, a navodeći četiri tipa postmodernih životnih strategija – skitač; vagabund; turist; i igrač; svodi pojedinca ovoga vremena tek na pukog uživaoca na zemlji, koji je u nemogućnosti zadržati trajniji identitet. (Haralambos M. i Holborn M., 2002:925)

Richard Jenkins, svoje viđenje pojma identiteta traži među usporedbama, tj. sličnostima i razlikama koje pojedinci ustanovljuju, te je po njemu identitet sastavni dio društvenog života, pa stoga,

*«bez društvenog identiteta, zapravo, nema društva».*³⁵

Po R. Jenkinsu identiteti nastaju i oblikuju se tim odnosom vanjskih i unutarnjih čimbenika.

*«Vaša izvanjska definicija mene neminovan je dio moje unutarnje definicije mene samoga – čak i ako je to samo u procesu odbacivanja ili otpora – i obratno. Oba su procesa dio rutine svakodnevnog prakse aktera. Također, nijedan nije važniji od drugog».*³⁶

Pored navedenog Jenkins tvrdi da čovjek ipak nema potpunu slobodu izbora identiteta, a s time bi se mogli složiti uzmemo li samo neke od podjela, primjerice rodnu klasifikaciju,

³⁵ Haralambos M. i Holborn M., Sociologija: teme i perspektive, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 922

³⁶ Ibid., str. 927

klasifikaciju po boji kože ili položaju u društvu. I zaista, kako i primjećuje, jednoj čistačici u okviru firme u kojoj radi nije lako tek tako odabrati identitet generalne direktorice. Po Jenkinsu

*«društveni identiteti postoje, stječu se i raspodjeljuju unutar odnosa moći. Identitet je nešto oko čega vlada borba i što stvara stratifikaciju».*³⁷

Harriet Bradley jedna je od teoretičarki koja zastupa mišljenje da ključ za definiranje pojma identiteta i njegovog stvaranja u životu pojedinca treba tražiti negdje u sredini. Ispitujući četiri čimbenika nejednakosti – klasu, rod, rasu/etnicitet i dob, sve ih smatra podjednako važnima a njihova važnost mijenja se s vremenom.

Bradley zaključuje da identitet djeluje na trima razinama: pasivni, aktivni i politizirani identitet, a sve veće podjele na svim nivoima unutar današnjeg društva, dovode do sve veće podjele i razlamanja identiteta. Suvremeno društvo u kojemu živimo nudi nam razlomljene identitete kojih je sve više, pa iako su postojali i ranije, s povećanjem njihovog broja raste i svjesnost ljudi oko postojanja višestrukih izvora identiteta. (Haralambos i Holborn, 2002:929-932)

Tako dolazimo do one početne ideje o identitetu kao nečemu što se kreira tijekom cijelog života u interakciji ljudi i društva, a pod utjecajem i djelovanjem mnogo čimbenika. Time se identitet permanentno konstruira i dio je svakodnevice, pa bismo mogli zaključiti da se identitet tvori i *pričom*. Identitet kao (samo)naracija dio je socijalnog konteksta, i njome pojedinac može iskazati osobne refleksije svakodnevnih iskustava. Također, kreiranje identiteta na svakodnevnoj razini očituje se i pri usvajanju određenog stava ili neke ideje, koja implicira usvajanje sljedećeg, a ta mogućnost identificiranja s usvojenim stavom, normom, idejom, otvara mogućnost (samo)identifikacije, (samo)potvrđivanja i (samo)održanja.

Stoga ne čudi pojava raznovrsnih termina vezanih uz današnje suvremene identitete: podijeljeni, razlomljeni, hibridni, identiteti s crticom, patchwork identiteti i slično. Isto tako ne čude ni „borbe“ koje pojedinci proživljavaju tijekom (samo)identifikacije, kako sami sa

³⁷ Haralambos M. i Holborn M., Sociologija: teme i perspektive, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 928

sobom tako i sa drugima. Na slične „borbe“ ukazuju i sljedeći primjeri koje u svom radu, o mladima hrvatskog porijekla koji žive u Njemačkoj, obrađuje Jasna Čapo Žmegač.

*«Tonka claims that if it were possible she would not opt to be a member of any nation-state: "If it were possible I would be **keine Staatsbürgerin, Angehörige keiner Nation**. I understand formality, we have borders, the world has not moved so far forward for people to live without frontiers. That is institutionalized, every state has its borders and they engage in conflicts for territory. Everybody wants what belongs to him and works at getting it! **Ich kann mich nicht entziehen!** I cannot avoid this. They force me to go along with it. I must show my identification papers! I am worth something because I have that paper, otherwise, as far as they are concerned, I do not exist. **Du bist materiel da**, but without papers you are nothing! Why do I need that paper? Because institutional **Regeln** are such, I am **gezwungen**, I have to have the papers", exclaimed Tonka during one of our conversations, in a forceful mix of the German and Croatian languages. ...*

...a young Turkish German, who became very upset at the constant questioning about his cultural affiliation: "Ich bin der ich bin. Diese scheisse mit den zwei kulturen steht mir bis hier..." Similarly, a question about identity directed to a woman of 19 who was born and brought up in Canada led to the following response: "Do I have to identify myself in any particular way? I say I am a person" (Fog Olwig 2003:72)» .³⁸

Pojavom postmodernih i postkolonijalnih teorija, bitno se mijenjaju pogledi i načini sagledavanja problematike identiteta, te s njim u vezi i kulturne zajednice kojoj pripada, a jednoglasje i ograničenja koja su do tada bili prisutni, ponovno se preispituju iz novih perspektiva. Ističe se da kulturalni, politički ili socijalni identiteti nastaju kroz procese drugosti koja se više ne bi trebala postavljati izvan, već unutar rubnih granica društva.

Unutar procesa tvorbe identiteta, bilo pojedinačnog bilo kulturnog, glasovi onih koji su tzv. *manjina*, a koja bi se dotadašnjim koncepcijama i normama trebale prilagoditi *većini*, sada se promatraju kroz drugačije poimanje i vrednovanje vremena i prostora .

«The time for assimilating minorities to holistic and organic notions of cultural value has dramatically passed ... Culture becomes as much an uncomfortable, disturbing practice of

³⁸ Čapo Žmegač Jasna, „Transnationalisation and identification among youth of Croatian origin in Germany“, raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=4919&show=clanak, 20.09.2009.

*survival and supplementarity – between art and politics, past and present, the public and the private – as its resplendent being is a moment of pleasure, enlightenment or liberation. It is from such narrative positions that the postcolonial prerogative seeks to affirm and extend a new collaborative dimension, both within the margins of the nation-space and across boundaries between nations and peoples».*³⁹

Već spomenute razlikovne/označiteljske kategorije kolektivnog identiteta kao što su teritorij, nacija ili jezik, kao i u navedenim primjerima Čapo-Žmegač, napuštaju se od strane subjekta, koji se u heterogenim kulturnim i društvenim sredinama transformira i ne želi biti opredijeljen niti definiran njima. Stvaraju se uvjeti za nastajanje kompleksnih, hibridnih identiteta, koji svoje definiranje traže u nekim međuprostorima (*in-between*) – u osobnim *trećim* prostorima (*third places*).

Njima prije svega pripadaju oni izmješteni iz svojih ustaljenih teritorija (*unhomeliness*⁴⁰) – migranti, egzilanti, kolonizirani, manjine – vječiti putnici, koji su osobni dom/domovinu izgubili, svojevolumno ili ne.

*«... – wandering peoples who will not be contained within the Heim of the national culture and its unisonant discourse, but are themselves the marks of shifting boundary that alienates the frontiers of the modern nation. ... The lost object – the national Heim – is repeated in the void that at once prefigures and pre-emptes the unisonant which makes it unheimlich; analogous to the incorporation that becomes the daemonic double of introjection and identification. The object of loss is written across the bodies of the people, as it repeats in the silence that speaks the foreignness of language»*⁴¹

3.2. Domovina

³⁹ Bhabha, H. K., The location of culture, Routledge Classics, 2004., str.251-252

⁴⁰ «... a bridge, where 'presencing' begins because it captures something of the estranging sense of the relocation of the home and the world – the unhomeliness – that is the condition of extra-territorial and cross-cultural initiations. To be unhomed is not to be homeless... Although the 'unhomely' is a paradigmatic colonial and post-colonial condition, it has a resonance that can be heard distinctly, if erratically, in fictions that negotiate the powers of cultural difference in a range of transhistorical sites.», Ibid., str. 13

⁴¹ Bhabha, H. K., The location of culture, Routledge Classics, 2004., str. 236

Dugo se vremena smatralo da je identitet pojedinca usko vezan uz određeni prostor, a uz pojam kulturnog identiteta povezivao se pojam *određenog* prostora u kojemu participiraju *određeni* sudionici koji dijele *određena* slična iskustva. Tim se *određivanjima* kod sudionika ali i promatrača javljao i osjećaj prostorne (ne)pripadnosti, čime se problematika prostora, teritorija i mjesta u velikoj mjeri dotiče i problematike formiranja identiteta.

Ipak:

«Jesu li jezik i teritorij možda jamci identiteta? Onih, etnonacionalnih, geokulturalnih...»

Ne znam šta bih mogao zamisliti kao »jamca identiteta«. Teritorij to sigurno nije, o tome svjedoče Židovi, kao jedan od najbolje artikuliranih kulturnih identiteta uopće. Do osnivanja Izraela oni nisu imali »svoj teritorij«, ali su itekako imali identitet utemeljen na Knjizi, doživljaju vremena, narativima i slikama. Jezik je, vjerujem, važniji od teritorija, kako za osobni tako i za kolektivni (kulturni) identitet, ali ni jezik nije nesumnjivi »jamac identiteta«. Nijemci, Austrijanci i Švicarci govore isti jezik, a sigurno su tri uvelike različita kulturna identiteta. Još očiglednije to vrijedi za Engleze, Amerikance i Australce. Bojim se da je nemoguće prstom pokazati nekog »jamca identiteta«, kao što je nemoguće jednoznačno reći šta je identitet. Ali da nas to ne oslobađa obaveze i potrebe da o njemu mislimo i govorimo».

42

3.2.1. Mjesto – teritorij – prostor

Definiranje, ili točnije, nemogućnost preciznog definiranja prostora, teritorija ili mjesta, jedan je od ključnih problema kojima se između ostalih bavi i kulturna geografija, a važnost ovih pojmova unutar različitih disciplina prepoznata je i od strane različitih teoretičara.

Dok se u prošlosti pojam prostora u svakodnevici ponajprije promatrao tradicionalistički i poimao kroz njegovu fizičku dimenziju koja je bila geografski obilježena, novim teorijama i postavkama koje su vezane uz sociološke aspekte ljudske svakodnevnice, pojam se proširuje i postaje interdisciplinaran te primjenjiv i u drugim područjima poput humane geografije, filozofije, likovne ili primijenjene umjetnosti, pa tako i u književnosti.

⁴² Intervju s Dževadom Karahasanom, raspoloživo na: <http://hamdocamo.wordpress.com/2012/03/20/dzevad-karahasan-nas-teritorij-nije-nas-identitet/>, 05.07.2012.

Nekada se prostor poimao kao općost, kao velika praznina ili kontejner u kojemu su stvari i ljudi zauzimali čvrsta i utvrđena mjesta.

*«Dabei steht das Containermodell für die seit der Antike bekannte Vorstellung vom Raum als Behälter, in dem Dinge und Menschen aufgenommen werden können und ihren festen Platz haben. Die Übertragung dieses Modells in die Sozialwissenschaften hat zu der Annahme geführt, dass soziale mit politischen und ökonomischen Räumen zusammenfallen und an den jeweiligen territorialen Grenzen der Staaten enden».*⁴³

Ipak, barem od Einsteinove teorije relativiteta, perspektive se mijenjaju i noviji koncepti za razliku od dotadašnjih promatraju prostor relativistički, pa s vremenom nastaju teorije koje proučavaju fenomen relativnosti prostora i sudionika kao njegovih sastavnih dijelova, te se nastoji doći do novih spoznaja u shvaćanju i definiranju prostora.

Ljudi se identificiraju s određenim prostorom i nazivaju ga svojim - mjestom, gradom, domom, domovinom, jer su identifikacije proizvod osobnih iskustava u kojima pojedinac sudjeluje. Jedno od prvih pitanja u društvenim kontaktima je i od kuda si, što implicira i neka već unaprijed usvojena poimanja o nekom mjestu i njegovim stanovnicima. Time bi mogli zaključiti da je pojam prostora možda ponajviše vezan uz subjektivne osjećaje pojedinca, a većinom ljude asocira na preciznu lokaciju uz koju vezuju određena sjećanja, emocije i osobno proživljena iskustva, pa time određeni prostor posjeduje i dimenziju vremena - prošlost.

Mogli bi reći da prostori oblikuju ljude, ali, osobito uključimo li i dimenziju vremena, i ljudi oblikuju prostore – stvarajući neke nove prostore u prostorima; u kojima su sudionici i na taj način i oblikovatelji svega što jedan prostor može u sebi sadržavati. Time prostori postaju intimno i javno oblikovani, a odgovor na pitanje o nekom prostoru/mjestu više nije samo odgovor gdje je nešto situirano ili locirano, već i na sve ono što čini i jest fenomen prostora, čime prostor postaje ambivalentan.

U svom radu o prostoru *Raum, Das Ordnen der Dinge*, Markus Schroer analizira neke od postavki teoretičara tj. teorija koje su s vremenom dovele do premošćivanja od apsolutističkog do relativističkog poimanja prostora. I strukturalističke, a potom i

⁴³ Schroer M., „Raum“, In Moebius/Reckwitz, hgg., Poststrukturalistische Sozialwissenschaften., Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 2008., str.141

poststrukturalističke teorije u osnovi su orijentirane na lingvističke i semiotičke modele koji tekst i jezik postavljaju u središte. Ipak, strukturalistima je poimanje strukture prije svega bilo prostorno jer je ona bila bezvremenski koncipirana, pa su time pridonijeli široko prihvaćenom razmišljanju o prostoru kao statičnom i njegovom izjednačavanju sa stagnacijom i nepokretnošću. (Schroer, 2008:142)

Razmatrajući teorije Bourdieua, Foucaulta, i Deleuzea i Guattaria, Schroer zaključuje da socijalna praksa povećava zanimanje – zapravo nužno otvara vrata - za dinamiku i promjenu prostornih okvira i normi, zasnivajući se na suprotnostima (*Räume und Gegenräume*) i očitujući se u vječitim procesima transformacije.

Pa tako Bourdieu drži da se socijalni svijet sastoji od višedimenzionalnih prostora, a socijalni prostor sadrži pojedinačne dijelove prostora koje naziva i poljima. Ta polja, primjerice političko, ekonomsko, ili znanstveno, već svako prema svome interesu, ispunjavaju određene funkcije. Istovremeno, ta su polja i polja borbe oko očuvanja ili preinake odnosa moći, te su zauzetim pozicijama akteri i sudionici grupa određenog polja i definirani, čime prostor ispunjava funkciju poretka, ali i stabiliteta. Bourdieu prije svega traži veze između socijalnog i fizičkog prostora, te socijalni prostor smatra jednako realnim kao i fizički; u kojima vladaju jednake moći i jednaki zakoni, pri čemu se između ostalog, pridavanjem osobina socijalne realnosti fizičkom svijetu, javlja i efekat naturalizacije. Time koncept prostora kod Bourdieua preuzima funkciju da podrži njegovu tezu o stabilitetu i kontinuitetu društvenih struktura. (Schroer, 2008:144-146)

*«Die dem physischen Raum zugeschriebene Eigenschaften werden auf den sozialen Raum übertragen und äussern sich darin, dass soziale Mobilität nur in geringem Umfang feststellbar ist, soziale Veränderungen nur schwer in Gang zu setzen sind und sozialer Wandel sich nur äusserst langsam vollzieht».*⁴⁴

Foucault je, prema mišljenju Schroera, eksplicitno protiv poimanja prostora kao praznog kontejnera, fiksiranog i nedijalektičkog, a zanimaju ga ponajprije dokazi o povezanosti odnosa prostora i vremena. Drugačije poimanje vremena dovodi do drugačije forme opisivanja povijesti, pa se epohe ne prikazuju više kao nanizane jedna za drugom, već jedna

⁴⁴ Schroer M., „Raum“, In Moebius/Reckwitz, hgg., Poststrukturalistische Sozialwissenschaften., Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 2008., str.146

pokraj druge, usporedno i umreženo. Po Foucaultu u povijesti prostora postoje tri podjele: prostor lokalizacije tj. prostor u srednjem vijeku; prostor dilatacije koji se pojavljuje s Galilejem; te prostor današnjice kao prostor depozita tj. relacija. Ovi se prostori razlikuju se u njihovom odnosu spram kategorija mirovanja i pokretljivosti, pa je karakteristika prostora današnjice u tome da više nema unaprijed zadanog poretka, a odnosi ne postoje sami po sebi već se prvo moraju uspostaviti.

Iako su ovom mrežnom postavkom prostora, ljudi i stvari još uvijek zauzimali određeni utvrđeni poredak, ipak oni više nisu čvrsti i nepromjenjivi, već krhki i svakog trenutka promjenjivi/zamjenjivi.

Nadalje, Foucault o prostoru razmišlja kroz utopije, *prostore bez realnog prostora* i nasuprot njima heterotopije, prostore koji pripadaju institucionalnim sferama društva. U njih ubraja primjerice zatvore, vojarne, biblioteke i slične prostore, pa bismo mogli reći da je to promatranje prostora u njegovim krajnostima. Utopije su ne-mjesta, imaginarni prostori koji su do te mjere idealizirani da nemaju referenta u stvarnosti. Heterotopije su prostori koji postoje u svim kulturama, variraju formom i promjenjivi su kroz vrijeme, stoga nemaju apsolutni oblik. Njihove funkcije u društvu variraju, pa primitivna društva razvijaju krizne heterotopije (*Krisenheterotopien*), dok se u vremenu današnjice javljaju devijantne heterotopije (*Abweichungsheterotopien*) - iako su i danas prisutni primjeri kriznih heterotopija ili onih koji graniče sa njima, kao primjerice starački domovi, jer se starost može promatrati i kao kriza i kao devijacija. Prakse isključivanja zapravo su u centru njegovih promišljanja o prostoru, a njegovo je uvjerenje da gdje postoji moć - postoji i otpor, pa se može zaključiti da tamo gdje su realni prostori uvijek su i prostori suprotnosti. (Schroer, 2008:152)

Deleuze i Guattari koriste *rizom* kao pojam za prostor. Za razliku od stabla koje je dugo vremena predstavljalo mrežni poredak (*Ordnungsraster*) simbolizirajući hijerarhijsko uređenje i organski sistem, rizom je neograničena rasta i njegovo korijenje ne raste samo u jednom smjeru, već je skup isprepletenosti i pritom povezuje do tada nepovezivo.

«Die Vorstellung vom Rhizom bricht radikal mit herkömmlichen Vorstellungen vom Raum. Ein Rhizom lässt sich nicht mehr länger als euklidischer Raum verstehen. Allerdings

konstruieren Deleuze und Guattari keine evolutionäre Ablösung der Euklidik, sondern das Nebeneinander zweier Raummodelle...»⁴⁵

I možda je tradicionalna slika drveta kao određene jedinice s određenim korijenom i predvidivo uređenim radijusom rasta – koji se da kontrolirati i uklopiti u jedan prostor – uistinu bila iluzorna. Ljudi su možda uistinu željeli kontrolirati identitete i možda su u svojoj velikoj želji za kontrolom i moći pobrkali stvarnost i iluziju. Nasuprot tome, slika rizoma koji je dinamičan, mijenja formu i smjer razvoja, nepredvidivo reagira na vanjske utjecaje, dinamično nastavlja dalje i ne raste jednodimenzionalno, svakako se više podudara s konstrukcijom kompleksnog identiteta, pa je tako i kod Paule Preradović. Mogli bismo nadalje tvrditi da upravo izvanjska slika ili viđenje identiteta kao stabilne kategorije tjera autoricu u potragu za takvim identitetom, stabilnim i statičnim, koji nikada ne može naći jer ne postoji. Čak se može hipotetično tvrditi i preispitivati: Da je sveopće shvaćanje identiteta bilo uvjetovano metaforom rizoma – što ni danas u društvu uveliko nije slučaj - dakle da je njezin kompleksni identitet bio prihvaćen i shvaćen, postavlja se pitanje bi li Paula Preradović toliku pozornost u svome pisanju posvetila pitanjima prostora domovine i samotraženja.

Kao što je Paula internalizirala dva suprotna nacionalna i regionalna prostora, koji u njoj istovremeno postoje, tako su su rizom i korijen dva istovremeno egzistirajuća prostora. Ovdje također moramo spomenuti i postojanje glatkih prostora (*Glatter Raum*) kao deterritorijalizirani prostori nomada; i urezani/iscrtani prostori (*Gekerbter Raum*) kao reteritorijalizirani prostori nastanjenih.

Deleuze i Guattari nomadski način življenja i vrednovanja ne smatraju primitivnim, već upravo suprotno, te razvijaju *nomadologiju*, kojoj nije cilj prikazati samo obrnutu perspektivu od dotadašnjih hijerarhijskih načina promatranja i ispisivanja povijesti, već ukazati na heterogenitet događaja i višestrukost mogućih veza i priključnica.

U urezanim/iscrtanim prostorima država utjelovljuje princip stabilizacije i teži ograničiti jednu teritoriju, te stvara veze i zakone. S druge strane, za glatki prostor, kao metafora uzeto je more - neomeđeni prostor, koji je takav sve dok ga se ne kartografira i izmjeri te podijeli u pojedinačne prostore. No, iscrtavanje i fiksiranje njegovih granica uvjetovano je njegovom

⁴⁵ Schroer M., „Raum“, In Moebius/Reckwitz, hgg., Poststrukturalistische Sozialwissenschaften., Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 2008., str. 152

neprestanom pokretljivošću, pa stalne promjene i transformacije vode ka nefiksaciji, neutvrđenosti. Međusobnim miješanjem i oblikovanjem obaju prostora, koji i postoje jedino temeljem njihovih međusobnih utjecaja i miješanja, iscrtavaju se nove kartografije. Cilj i jest raskidanje fiksacija pronalaženjem linija kao granica kojima se vrši teritorijalizacija, ali i preko linija bijega/napuštanja teritorija (*Fluchtlinien*) kojima se stvaraju novi prostori, a sa njima i deteritorijalizacije. Neprestano transformiranje i konfrotiranje, te stvaranje novih kombinacija svega postojećeg, služi tome da na svaku retransformaciju jednog urezanog u glatki prostor bude odgovoreno novim urezivanjem.

«Auf jede Deterritorialisierung folgt eine Reterritorialisierung, auf die wieder eine Deterritorialisierung folgt usw. Das Leben vollzieht sich im Modus der Bewegung: "Nicht ist jemals zu Ende"».⁴⁶

Svim iznesenim i obrađenim Schroer zaključuje da, iako je polazište svoj trojici teoretičara bio strukturalizam, poimanje prostora zaista može biti raznoliko; te se pita što nas to sprečava da o specifičnim prostorima, tj. *drugim* i *drugačijim* prostorima u određenim društvima, kako je to već Foucault u svom programu heterotopologije predložio, ne počnemo već jednom promišljati na *drugi* način, zašto ga ne opisujemo i ne iščitavamo *drugačije*. (Schroer, 2008: 157) Možda odgovor leži upravo u težnji nasilno iskorijenjenih i obeskućenih dijelova čovječanstva za stabilnošću, mirom i harmonijom – zapravo čežnjom za apstraktnom i iluzornom domovinom.

Godine 1989. pojavljuje se pojam *spatial turn* (zaokret ka prostoru). U svojoj knjizi *Postmodern Geographies* Edward W. Soja kritizira historijski materijalizam i hvali novo vrednovanje francuskog sociologa Henria Lefebvrea u djelu *La production de l'espace* (1974) i njegovo radikalno odmicanje od dotasnjih teorija. (Döring, Thielmann, 2008:7)

Ipak, Jörg Döring i Tristan Thielmann u knjizi *Spatial Turn*, napominju da, iako već rasprostranjen i uporabljiv u raznim domenama, sam termin još je uvijek prilično nedefiniran, pa se čak i od strane samog autora koristi nespecificirano, a razloge tomu, kao i načine uporabe i spektre poimanja pojma, obrađuju nadalje u svojoj knjizi.

⁴⁶ Schroer M., „Raum“, In Moebius/Reckwitz, hgg., Poststrukturalistische Sozialwissenschaften., Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 2008., str.155

*«Es ist jedenfalls auffällig, dass – trotz der Fülle an Literatur, die diese Raumkonjunktur bislang hervorgebracht hat und trotz der hochfrequenten Nutzung des Begriffes – bislang keine selbständige Anthologie zum spatial turn erschienen ist, auch international nicht. Der Grund mag darin liegen, dass es trotz der vielfach vollmundigen Paradigmenbehauptung sich als schwer erweist, einen common ground dafür auszumachen, was die vielen einzelwissenschaftlichen Begründungen für einen spatial turn miteinander gemein haben».*⁴⁷

U svakom slučaju pojam se rabi u mnogim disciplinama, a povezuje poimanje prostora tj. njegovog aktivnog sudjelovanja i bitnu ulogu koju ima na kreiranje društvenih zbivanja na novi način, oslanjajući se na postmodernističke pristupe prostoru i prostornosti kojima su, ponajviše zaslugom M. Foucaulta i H. Lefebvrea, bitno izmijenjene dotadašnje perspektive i pristupi. H. Lefebvre uvodi trijalektiku prostornosti, a u duhu marksističke kritičke misli promatarjući prostor kao socijalni produkt, dimenziji prostora i vremena, pridružuje socijalni faktor. Njegovo poimanje prostora na svoj način osuvremenjuje geograf Edward Soja vlastitim konceptom trijalektike koja uključuje pojam *trećeg* mjesta, o kome govori i H. K. Bhabha u svojoj teoriji hibridnosti.

Prostor se sve više okreće ka individui, koja u postmodernim vremenima prevrtanja i migracija, mijenja odnos i prema samome sebi i prema prostoru i njegovim sudionicima, pa tako i prema svom identitetu. (Re)prezentacije stvarnosti odvijaju se kroz različite procese unutar nekih *novih* prostora, koje će omogućiti da se individua, ali i kolektiv, spoznaju u nekom *novom* horizontu poimanja i vrednovanja od do tada ponuđenih. Prostor se više ne promatra kao statičan spremnik povijesnih događaja i subjektivnih doživljaja, nego preduvjetovan socijalnom interakcijom on postaje dinamičan čimbenik u konstrukciji identiteta.

3.2.2. Prostorni identitet

⁴⁷ Döring, J./Thielmann, T., Spatial Turn, Bielefeld, Transcript Verlag, 2008., str.11

Bilo da se radi o subjektu koji u svakodnevnom okruženju ostaje „zaključan“ ili o subjektu koji egzistira kontaktirajući sa svim i svakim oko sebe, oba su nužno vezana uz prostor. On im omogućuje da djeluju svatko u svom polju interesa. U tom prostoru mogu biti smještene samo bliske osobe (npr. roditelji, prijatelji itd.) ili subjekt dopušta proširenje prostora, uvođenjem šire skupine sudionika u svoj prostor djelovanja. U okviru prostora događaju se odnosi integracije, rađa se osjećaj pripadnosti tako prijeko potreban za (samo)identifikaciju. Za početak mogao bi to biti prostor doma, koji se nadalje nadovezuje na pojam domovine u širem kontekstu, a s tim u vezi i na pojam teritorije.

Ovim se otvara nova dimenzija, ali ako promatramo evoluciju čovjeka nameće se činjenica da je čovjek u svojim potrebama da priskrbi osnove za preživljavanje, kao i životinja, bio prisiljen obilježavati prostor svog življenja. Ta vrsta prostora, koja se odnosi i na teritorij koji smatra svojim, obilježena je nekim od elementarnih potreba i osjećaja svakog pojedinca. To su sigurnost, utočište, potreba za društvenim kontaktom tj. za drugim osobama u okruženju koje stimuliraju njegovo djelovanje i njegov osobni identitet, koji tako svojom različitosti dokida svaku anonimnost.

Taj osobni doživljaj prostora doma/domovine nalazi se dakle i u povezanosti sa subjektivnim osjećajima koje osoba nosi sa sobom. To mogu biti boje, mirisi, pjesme, tj. sve ono što je od rođenja do određenog trenutka pojedinac proživio. Većinom se ti osjećaji povezuju s ugodom, mada nužno ne mora biti tako. Ako se radi samo o subjektivnom doživljaju domovinu možemo shvatiti i na sljedeći način:

*«v. Krockow führt aus, dass es sich bei der Heimat immer um das Konkrete, um das Persönliche handelt. Darum gilt für ihn, dass Heimat mit jedem Menschen neu geboren wird, genauso, wie sie auch mit jedem Menschen stirbt (Krockow, 1989, 140)».*⁴⁸

Također, emocionalna povezanost s nekim prostorom može između ostalog dovesti i do želje za osobnim vlasništvom, pa iako ono činjenično i realno zapravo nije naše. Neke od primjera navodi u svojoj knjizi Dürrmann, primjerice stan u kojemu živimo kao podstanari. I on je dom, i njega doživljavamo kao oazu unutarnjeg mira i sigurnosti, kao utočište i kao nešto što pripada samo nama. Slično je i sa reakcijom ljudi koji su zauzeli određeno sjedalo ili prostor

⁴⁸ Dürrmann Peter, Heimat und Identität, Hohenrain Verlag, Tübingen, 1994., str. 113

npr. u nekoj javnoj instituciji ili javnom prijevoznom sredstvu, a interesantni su i rezultati dobiveni ispitivanjem provedenim u jednoj biblioteci.

«*Versuche in einer Bibliothek haben gezeigt, dass Personen sich subjektiv bedrängt fühlen, wenn fremde Menschen sich zu ihnen an den Lesetisch setzen. Sie bauten mit Büchern oder einem Lineal symbolische Barrieren. Beim Überschreiten einer bestimmten Distanz durch den Nachbarn verliessen sie ihren Platz (Eibl-Eibesfeldt, ebenda, 90). Bewusst oder unbewusst, wir besetzen fortwährend Räume, persönliche Territorien, und geben selbige auch wieder auf*». ⁴⁹

Neki novi prostor u kojem participiram ne isključuje mene, moja vjerovanja, svjetonazore, a ono što je u meni ide sa mnom kud god da idem ja. *Omnia mea mecum porto (Bias)*. Taj prostor nužno ne mora biti determiniran npr. teritorijalno, jezično i sl., već prostor koji pojedinac nosi u sebi i sa sobom. Njegove granice poznate su samo pojedincu kao intimni doživljaj koji tijekom vremena mijenja svoje oblike. To je nedefinirani prostor. To je prostor slobode.

Međutim, problem se stvara kada dođe do isključivosti u definiranju koje se mora svesti pod norme, ustroje i nametnute okvire.

«*...znakovite nedoumice zadaju neki iskorijenjeni, dislocirano-podvojeni identiteti. Oni se moraju imenovati s pomoću «crtice» (Kinez-Amerikanac, Afro-Amerikanac i sl.) jer im se zamišljeno-željkovana zavičajnost razilazi s iznuđeno-zbiljskom, što znači da – za razliku npr. od Chicano-identiteta gdje se oteti meksički zavičaj ipak nalazi unutar američkih granica – udaljenost rodne zemlje onemogućuje spajanje rascijepljenoga doma u cjelinu.*» ⁵⁰

Što je dakle s pojedincima koji "svojim" doživljavaju više teritorija tj. prostora u čijim se okvirima identificiraju? Primjere možemo naći u svakoj *gastarbeiterskoj* obitelji čiji članovi žive "i ovdje i tamo". Oni svoje živote oblikuju spram "i ovdje i tamo". Jedan i to ne usamljeni primjer iz svakodnevnice prisutan je kod većine takvih pojedinaca. Naime, kada s posla kreću u svoj dom/kući - izgovaraju istu rečenicu - kao i kada iz zemlje u kojoj žive i rade odlaze u svoje domovine kilometrima udaljene: "Idem doma/kući". Pojedinac bi trebao

⁴⁹ Dürrmann Peter, *Heimat und Identität*, Hohenrain Verlag, Tübingen, 1994, str. 39

⁵⁰ Biti Vladimir, *Prostor i identitet*, Quorum, Zagreb, 2002., str. 144

moći reći da je za njega taj osobni prostor "*ni* ovo *ni* ono", ali je zato za pojedinca to "*i* ovo *i* ono". Pitanje je da li povezivanje i multipliciranje djeluje obogaćujuće na predodžbe pojedinca ali i mogućeg promatrača u njihovoj međusobnoj interakciji, jer življenje s ovim "*i* - *i* stavom" ne mora nužno biti ples na žici. Čini se dakle da kompleksni identiteti nisu problem sami po sebi niti kao takvi predstavljaju problem za pojedince, nego ih društvene norme i okviri – koji teže za definiranjem i kontrolom – čine problematičnim.

Tako često spominjana globalizacija, a s njom u vezi i geopolitička umrežavanja oslonjena na principe moći, svoje učinke na pojedinca iskazuju na različite načine. Tempo kojim nastaju, a koji je nametnut pojedincu, brisanje granica a s tim u vezi i deteritorijalizacija individualnih prostora, nosi sa sobom problematiku prostornih identiteta, te nastajanja upravo kompleksnih identiteta.

Kako je već spomenuto, potraga za identitetom koja je vezana uz društvenu interakciju nužno je vezana i uz prostor u kojem se subjekt kreće i djeluje, pa je realizaciju nekog identiteta koji je u potrazi za svojom domovinom naizgled nemoguće odvojiti od utvrđenog prostora. Prostorni identitet kao vid kolektivnog identiteta ključan je i u oblikovanju osobnog identiteta.

*«Identität als Komponente von Heimat bedeutet, „definiertes Ich“ in einer sozialen Realität von Raum, Zeit und Lebensplan vorzustellen, nicht mehr „Garneamand“ sondern „Jemand“ zu sein».*⁵¹

Gubitak doma/domovine u smislu prostornog utočišta, često je u procesu stvaranja osobnih identiteta bitan moment koji odlučujuće gradi daljnje planove pojedinca. Socijalna uloga biva iskuša(va)na do te mjere da pojedinci cijeli život provedu u traganju.

*«Bewusst erlebt wird Heimat aber erst, wenn der Mensch sie verliert, so Krockow. Sie ist das Verlorene».*⁵²

Vječiti tragači i putnici, koji i sami često priželjkiju da ih se takvima vidi, svoja traganja i putovanja završavaju u domovini svih, kao što je i za Paulu Preradović često rečeno – u

⁵¹ Adler Ghemela, Heimatsuche und Identität: das Werk der bairischen Schriftstellerin Lena Christ, Verlag Petar Lang GmbH, Frankfurt a. M., 1991, str. 271

⁵² Dürrmann Peter, Heimat und Identität, Hohenrain Verlag, Tübingen, 1994, str. 88

domovini na nebu. Ta je nemogućnost da se pronađu u ovozemaljskim teritorijalnim sferama olakšala njihovu potragu i putovanje do nekih drugih prostora - do osobnih prostora slobode, bezgranične vječne domovine.

U toj potrazi „osobno-teritorijalni“ prostor može postati upravo prostor književnosti – osobnog literarnog izričaja, koji je zapravo u potrazi ne samo za domom/domovinom kao teritorijem, već za samim sobom kao subjektom. U tom se prostoru oblikuju identiteti poput Paulinog, tj. svih onih autora koji su u nemogućnosti pronaći se u teritorijalnim granicama i svoj bitak (samo)potvrđuju literarnim stvaranjem. Gdje je njihov prostor? Kako ga definirati? Odgovore mogu ponuditi književni tekstovi.

3.2.3. Definiranje osobnih identiteta i prostora

U okviru kulturalnih studija koje se oslanjaju i na etnografske i antropološke metode analiziranja, proučavaju se teme kulturne raznolikosti kao što su rasa, spol, nacionalitet, seksualnost, i sl., a koje su opet usko vezane uz identitet. Time nastaju teorije koje se rađaju proučavajući iste, a u sklopu utjecaja koje globalizacija ima na ekonomske, političke i druge sisteme moći u društvu.

U moru ponuđenih teorija i definiranja identiteta subjekt bi trebao moći naći i svoje određenje, definiendum sebe, koji bi zaokružio njegov bitak i potrebu za makar privremenim sidrištem. Unutar tih teorija nastaju i različiti pojmovi i termini koji se trude definirati i determinirati sadržaj kompleksnih identiteta, a koji su zasnovani na odnosu kulturne raznolikosti i sistema moći, pa bih se ovdje osvrnula na neke od termina i pojmova i moguće učinke koje donose. Jasno, oni bi trebali biti prihvatljivi i samom subjektu.

Među njima je i pojam *dvostrukosti* koji za razliku od pojma *mnogostrukosti*, primjerice u hrvatskom jeziku, često može imati negativnu konotaciju. S tim u vezi, radije za identitet ljudi kojima i sama pripadam biram determinantu koja barem upućuje na raznolikost i bogatstvo pojma. Tu vrstu identiteta ne smatram niti imenujem *dvostrukim*, *bi –*, *podijeljenim* ili *patchwork* identiteta. Ove oznake po meni izazivaju vrstu nelagode - kako u onima koji ih nose tako i u onima koji ih rabe. Kao da su nastali iz krhotina; sklepanjem; od ostataka. Recimo da je determinanta *mnogostrukost* prijemčivija.

Pojam *sinkretizam* u osnovi ima spajanje neodvojivih i jasno ne(o)djeljivih dijelova, a prenesen u kulturno okružje ukazuje na cjelovitost pojedinačnih raznolikosti koje umrežene izgrađuju novu funkcionalnost.

*«In diesem Sinne bezeichnet Synkretismus, im Gegensatz zur Hybridität, aktives Handeln und betont das Potential der unterschiedlichen oder gegensätzlichen Kontexte, Orte der Differenz. Synkretismus ist etwas Dialogisches, ein Beispiel für Interkulturelle Kreativität, eine Reterritorialisierung deterritorialisierter und diasporischer Identitäten in einer globalisierten Welt. Synkretismus findet an den Kreuzungen (Canclini 1995) statt, an Grenzen und Kanten – sowohl buchstäblich als metaphorisch. Kulturelle Formen wandern durch Zeit und Raum und treffen auf andere, mit denen sie ein Verhältnis kontinuierlicher wechselseitiger Verwandlung eingehen».*⁵³

Pojam kulturni *hibriditet* nastaje tijekom 19.stoljeća u raspravama o kulturnim različitostima, a prenesen je iz prirodnih znanosti. U botanici pojam hibrid označava vrstu koja je nastala križanjem dviju različitih vrsta, a većinom u svrhu kvalitativnih poboljšanja. S vremenom se pojam raširio u različite kulturne kontekste.

Dakle, pridjev *hibridni* identiteti, iako djeluje pre – teorijski, šturo, suho, u odnosu na subjekt kojemu se pripisuje tj. ljudsko biće, ipak upućuje na obogaćenu mješavinu koja je nastala s razlogom, posjeduje uporabne vrijednosti, te je svrhovita.

Ne postoje zatvorene i homogene kulture, svaki čovjek mješavina je već sam po sebi, biće nastalo „spojem“ dvoje ljudi i već kao takav mogao bi se promatrati kao hibrid.

*«Od 1980-ih rastući korpus tekstova raspravljao je o pitanju odnosa hegemonije zapadnjačkog diskurza i mogućnosti otpora, kao i o pitanju tvorbe kolonijalnog i postkolonijalnog subjekta – polutanskog subjekta (hybrid subject) koji je nastao preklapanjem sukobljenih jezika i kultura».*⁵⁴

⁵³ Bromley Roger, Cultural studies gestern und heute, Cultural studies: Grundlagentexte zur Einführung, Dietrich zu Klampen Verlag GbR, Lüneburg, 1999., str. 23

⁵⁴ Culler Jonathan, Književna teorija - vrlo kratak uvod, AGM, Zagreb, 2001., str. 151-152

Na moguća dvojaka značenja prilikom uporabe određenih pojmova i termina, te time i na učinke koje sa sobom donose, ukazuje i gore prevedni pojam hibridnog subjekta kao polutanskog subjekta, jer polutan bi primjerice po jednoj od definicija bio:

*«onaj koji je po izgrađenosti i identifikaciji s čim ostao na pola puta, koji ne uspijeva biti ni jedno ni drugo».*⁵⁵

Ako bismo se složili s gore navedenim prijevodom, te ga prenijeli na definiciju polutana, onda bi tzv. polutan trebao i egzistirati na pola puta. Gdje je taj prostor? Čardak **ni** na nebu **ni** na zemlji pojednostavljeno bi trebao biti "**ni** tamo **ni** vamo", odnosno "**i** tamo **i** vamo" - ovisno o točki promatranja. Orijentiranje i pozicioniranje u svakodnevnom životu tako postaje interpretacija života i konstantno kretanje i oblikovanje na granicama "**i** ovog **i** onog".

U svom radu o hibridnim identitetima K. Hein smatra da se oni mogu razumjeti kao stvaranje identiteta osoba čiji roditelji posjeduju različita porijekla, a pozivajući se na *Teoriju romana* M. Bahtina, kojim je kategorija hibridnog uvedena u područje kulture, zaključuje da su hibridni identiteti kulturni identiteti u prijelazu. (Hein, 2006:433-434)

Promatramo li hibridne identitete kroz veze koje oni imaju sa određenim prostorom tj. mjestom dodaje da se oni nalaze u neprestanom pokretu između kultura i prostora

*«...dass hybride Identitäten sich insgesamt nach einem Ende der fortwährenden Bewegung sehnen. So besteht der Wunsch nach einer endgültigen diskursiven Positionierung, einer eindeutigen Zugehörigkeit, einer klaren Verortung und nach einer Beendigung der kulturellen Navigation. Dieser Wunsch erfüllt sich jedoch nicht. Am Ende steht nur die endlose Bewegung zwischen Kulturen und Orten».*⁵⁶

Također, Hein piše da polazeći od Bahtinovog pojma hibriditeta Homi K. Bhabha dalje širi koncept i povezuje ga s pojmom *trećeg mjesta* gdje se različiti elementi susreću i u interakciji međusobno mijenjaju.

⁵⁵ Hrvatski jezični portal, raspoloživo na: <http://hjp.novi-liber.hr/>, 5.12.2012.

⁵⁶ Hein Kerstin, *Hybride Identitäten*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2006., str. 439

*«Wenn man diesen Begriff auf den kulturellen Bereich überträgt, folgt daraus, dass der Dritte Ort ein Raum für die Begegnung und Artikulation von Kulturen, Bedeutungssystemen und Repräsentationen ist, die sich in dieser Beziehung gegenseitig beeinflussen und verändern. Der Dritte Ort kann somit als hybrider Raum bezeichnet werden, da hier Verhandlungen zwischen kulturellen Differenzen stattfinden (s.dazu auch Dietrich 2001)».*⁵⁷

O/ U tom *trećem* prostoru progovaraju oni koje bismo u teorijama mogli nazvati hibridima. Kako pojedinačni primjeri često iskaču iz okvira teorija, možda ni ovdje nema pomirbenog rješenja, jer u procesima permanentnih oblikovanja nema konstante kojoj bismo se mogli prikloniti. Ipak, hibride ili hibridne identitete možemo promatrati, pa i definirati, kroz sve one koji se smještaju u *trećem* mjestu, kao prostoru koji nudi mogućnost za *različitost* koja više nije izopćena i potisnuta, već istaknuta i stvaralački plodna. *Treći prostor* ili *treće mjesto* postaje kreativni prostor u kojem se smještaju rubni glasovi onih deteritorijaliziranih iz ustaljenih okvira; književni tekstovi nastali od onih nepripadajućih i izmještenih koji žongliraju od čitatelja do čitatelja, nudeći im tako svoju obogaćenu različitost u kojoj i sami mogu pronaći potvrdu svoje drugosti.

*«Hybridity has no such perspective of depth or truth to provide: it is not a third term that resolves the tension between two cultures... What is irremediably estranging in the presence of the hybrid – in the revaluation of the symbol of national authority as the sign of colonial difference – is that the difference of cultures can no longer be identified or evaluated as object of epistemological or moral contemplation: cultural differences are not simply there to be seen or appropriated».*⁵⁸

Elisabeth Bronfen u svom radu o modernoj literaturi egzila bavi se literarnim tekstovima koji su povezani s dislokacijom i identitetom, te nudi poimanje egzila na nešto drugačiji i širi način od onoga kako se prvotno termin većinom koristio.

Egzilanti nisu samo oni koji su protjerani, prognani ili isključeni iz svojih domovina, te su time u smislu kazne primorani da na nekom stranom teritoriju pronađu novo mjesto za život. Pojam egzila Bronfen vezuje i uz dulje, svojevoljno ili ne, odvajanje pojedinca iz poznatih i prirodnih staništa, koja su mu iz raznoraznih razloga (ekonomskih, kulturnih, religioznih...)

⁵⁷ Hein Kerstin, *Hybride Identitäten*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2006., str. 57

⁵⁸ Bhabha, H. K., *The location of culture*, Routledge Classics, 2004., str. 162-163

uskraćena, te je time otrgnut i iz njegovog društvenog i kulturnog konteksta. Pojam koristi i za imigrante; i za deportirane; i za sve one koji su prisutni "između dvije kulture", i upravo kao takve ih želi istaknuti – one koji istovremeno egzistiraju u dva svijeta, koristeći pritom neke nove prostore za svoj izričaj. (Bronfen, 1994: 70-71)

*«Ich benutze Exil also im Sinne eines dritten Bereiches - zwischen einem ursprünglich verlorenen und einem sekundär erworbenen Ort, zwischen Bekanntem und Fremdem, zwischen einer Vergangenheit, die sich als solche durch den Verlust des Heimatortes als unwiderruflich verloren abzeichnet und einer Zukunft, die auf irgendeine Weise auf das Verlorene Bezug nimmt».*⁵⁹

Također, Deleuze i Guattari u svom djelu *Kafka. Für eine kleine Literatur*, koje u originalu glasi *Kafka. Pour une littérature mineure*, nude teorijske postavke o *maloj* literaturi koju primjenjuju analizirajući Kafkino stvaralaštvo, a objašnjavajući što je to zapravo *mala* literatura definiraju ju je kroz tri karakteristična obilježja, te naglašavaju potrebu da se iznađe taj specifični osobni prostor, *osobni treći svijet*.

*«Das also sind die drei charakteristischen Merkmale einer kleinen Literatur: Deterritorialisierung der Sprache, Koppelung des Individuellen ans unmittelbar Politische, kollektive Aussageverkettung. So gefasst, qualifiziert das Adjektiv "klein" nicht mehr bloss bestimmte Sonderliteraturen, sondern die revolutionären Bedingungen j e d e r Literatur, die sich innerhalb einer sogenannten grossen (oder etablierten) Literatur befindet. ... : schreiben wie ein Hund sein Loch buddelt, wie eine Maus ihren Bau gräbt. Dazu ist erst einmal der Ort der eigenen Unterentwicklung zu finden, das eigene Kauderwelsch, die eigene Dritte Welt, die eigene Wüste».*⁶⁰

Svim navedenim postavkama i poimanjima nude se novi mogući načini iščitavanja tekstova svih onih koji prelaze i pomiču granice – granice država, ali i kulturne, jezične i osobne granice, kako svoje tako i nas čitatelja. Kao i konceptom hibridnosti i *trećeg* mjesta H. K. Bhabhe, svi oni koji su

⁵⁹ Bronfen Elisabeth, Entortung und Identität: Ein Thema der moderner Exilliteratur, The Germanic Review, Vol. LXIX, Nr. 2, 1994., str. 71

⁶⁰ Deleuze G., Guattari F., Für eine kleine Literatur, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 1976., str. 27

«now free to negotiate and translate their cultural identities in a discontinuous intertextual temporality of cultural difference»,⁶¹

pomicanjem granica konstruiraju temporalne prostore, stvarajući uvjete za kulturni heterogenitet, za kulturne pregovore, ucrtavanje/upisivanje i oblikovanje kulturne hibridnosti. (Bhabha, 2004:56)

«... theoretical recognition of the split-space of enunciation may open the way to conceptualizing an international culture, based not on the exoticism of multiculturalism or the diversity of culture, but on inscription and artikulation of culture's hybridity. To that end we should remember that it is the inter – the cutting edge of translation and negotiation, the inbetween space – that carries the burden of the meaning of culture. It makes it possible to begin envisaging national, anti-nationalist histories of the people. And by exploring this Third Space, we may elude the politics of polarity and emerge as the others of our selves». ⁶²

U tom smislu, moje dalje promatranje stvaralaštva Paule Preradović vođeno je svim navedenim postavkama o osobnom *trećem* mjestu, kao prostoru u kojem pojedinac svojom stvaralačkom kreativnošću pronalazi načine da, (nekada) marginaliziran ili neprihvaćen u bilo kojem smislu, prevlada norme, okvire i zakone, te u njemu i pomoću njega stvara i oblikuje sebe, ali i nas čitatelje.

3.2.4. Domovina Paule Preradović

Domovina je u književnosti toliko puta glorificirana i toliko je toga o domovini napisano, da je iz tog kuta promatrano, prva asocijacija na domovinu slika jednog idiličnog prostora. Taj zemaljski raj, obično se dalje povezuje s pojmovima poput rodnog mjesta, topline doma, bajkovitih scena prirode koja "nigdje ljepša nije do li u svom kraju", a roditeljsku ljubav nitko i ništa ne može zamijeniti. *Domovina*, *otadžbina*, *homeland*, *motherland*, *fatherland*, *Heimatland*, *Mutterland*, *Vaterland*,; u mnogim se jezicima vezuje uz pojam doma, oca, majke - otuda slični nazivi za slična poistovjećivanja s prostorom, tj. subjektivne doživljaje istih.

⁶¹ Bhabha, H. K., The location of culture, Routledge Classics, 2004., str. 55

⁶² Ibid., str. 56

Čini se da je ovaj subjektivni doživljaj domovine kao "zemaljskoga raja" kod Paule Preradović duboko ukorijenjen u njezino djetinjstvo, u kojemu se doslovce ona kao pojedinac u potpunosti stapa s prostorom u kojem tada živi. Ona kao dijete prostor oko sebe doživljava kao harmonični dio sebe.

Svakako bi pojam domovine u njezinim ranim godinama života morali nužno povezati s ulogom oca, koji jedini razumije njezinu neizmjernu ljubav prema prirodi u kojoj raste i razvija se, a koji joj između ostalog tu ljubav i prenosi. Mogli bismo dakle njemačku riječ *Vaterland*, koja danas ima pomalo negativan prizvuk zbog povijesnih događaja prošloga stoljeća, u ovome kontekstu drugačije interpretirati: Paulina domovina, tj. idilični prostor topline i harmonije je "zemlja njezina oca", ne misleći pri tome na geografsku ili nacionalnu kategoriju, nego na prostor koji njih dvoje dijele.

Otac reprezentira izgubljeno djetinjstvo, i u tom smislu i izgubljenu domovinu, kao teritorija koji posjeduje određenu kulturnu tradiciju, a ta je kulturna tradicija u posjedu oca, ali i svih koji su vezani uz njega, poput djeda Petra ili bake Pave, pa je Paula Preradović pisanjem o njima ponovno oživljava, čime taj *izgubljeni raj* domovine djetinjstva i dalje živi.

Otac je taj koji ju uvodi u svijet čarolije umjetnosti, harmonije i bajke, iz čije ljepote Paula Preradović crpi snagu i u tmurnim vremenima. Njezin osjećaj, ili bolje rečeno opisani doživljaj domovine, ne možemo nipošto reducirati na pojam pozitivno doživljenog prostora zavičaja, jer njezina domovina u sebi nosi univerzalnu komponentu stapanja pojedinca sa svemirom kao beskonačnim prostorom. Promatrajući prirodu (more, nebo, zalazak sunca..), autorica kao da promatra sebe u ogromnom ogledalu i potpuno je sretna svojim *izgledom* tj. potpuno se uklapa u idilični prostor bajke.

S vremenom međutim Paula odrasta i postaje svjesna da čarolija nije stvarna; ona gubi taj *zemaljski raj* njezina djetinjstva, za kojim će kasnije cijeli život i dalje čeznuti, a u nemogućnosti da ga vrati, stvara svoj osobni mit. Očito je da ju onda i povijesni burni događaji zbunjuju jer se kose sa unutarnjim harmoničnim doživljajem domovine, ali i sebe, pa stoga njezina glavna junakinja romana Pave «više nište ne razumije»:

«- Ah, Toni, - reče Pave tiho, - ja od svega toga ništa ne razumijem. Mi smo Dalmatinci također pod Austrijom, pa ipak ne želimo otcjepljenje. Zar ima ljudi koji to žele? Nije li najglavnije da možemo živjeti tamo, gdje smo se rodili? Zar ne? I da ne moramo živjeti u tuđini, govoriti tuđim jezikom, držati se tuđih običaja i jesti tuđa jela? I nije li svejedno, da li nad nama vlada njemački car ili talijanski kralj? Toni se nasmije, primakne se bliže svojoj sestri i položi svoju ruku na njezinu: - Da, da, sirota moja Pave, to su teška pitanja. Ti misliš samo na ono, što je važno ženi i imaš potpuno pravo. Da, potpuno pravo! Ti samo želiš siguran dom, miran život, ne ćeš da te rastavljaju od tvog muža i želiš da tvoja djeca odrastu u miru. Možda je to najbolje, možda u tome leži spas za nas muškarce, ako žene ili bar mnogo žena misle kao ti.»⁶³

U ovom odlomku postaje jasno da Pave zavičajnu pripadnost (Dalmatinac) ne smatra kontradiktornom državnom okviru teritorija (Austrija), već prihvća realnost onakvom kakva ona doista jest, ali ujedno ukazuje na ono bitno – naime da nije bitno kako se država zove i gdje su joj teritorijalne granice, nego da smije živjeti u miru u *svom* prostoru. Također, u odlomku je primjetna i još jedna bitna komponenta Paulinog identiteta, o kome će još biti riječi u radu, a to je naglašena ženska strana, tj. *žensko* poimanje *muškog* svijeta.

Paula Preradović preživjela je dva svjetska rata i različite državne formacije. Raspad Austro-Ugarske Monarhije zatječe je kao mladu djevojku kojoj je teritorijalna domovina kakvom ju je ona doživljavala oduzeta, tj. svedena na manji prostor, a granice koje su postavljene postaju njezina literarna preokupacija. Svoje je stvaralaštvo pozicionirala s te točke promatranja, identificirajući pojedine dijelove svojega života s pojedinim teritorijama pokušavajući izbalansirati realni tj.geografski prostor sa svojim osobnim teritorijem stvaranja.

Promjene koje su se odigravale u stvarnim povijesnim zbivanjima jasno su oslikane u mnogim njezinim djelima, a podjele unutar teritorija kojeg je smatrala svojom domovinom ostavile su traga na unutarnje podjele autorice. Takva vrsta podjele jasno je vidljiva i doslovno je navedena u zbirci *Gesammelte Gedichte* na tri dijela: *Verlorene Heimat*, *Schicksalsland*, i *Gott und das Herz*, a iako je tiskana nakon autoričine smrti njezin suprug eksplicitno navodi da je uređena po njezinom osobnom planu i redu, kako je i navedeno u popisu literature.

⁶³ Preradović Paula, Pave i Pero, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str.202-203

Promatrajući geografski prostor u kojima je živjela i stvarala Paula Preradović, taj se prostor u okvirima teritorija odnosi na današnji teritorij Republike Hrvatske i Republike Austrije, a ove su dvije zemlje prolazile kroz razna povijesna razdvajanja i ujedinjenja. R. Austrija danas se nalazi u Europskoj uniji i kao što je nekada Austro-Ugarska bila oličenje multikulturalnosti i svih inih razlikovnosti, i Europska unija slovi za heterogenu mješavinu u kojoj su razlike dobro došle, a granice između pojedinih zemalja članica formalnosti.

Ideja o ujedinjavanju stara je koliko i ljudski rod. Takva je bila i Austro-Ugarska ideja. Vizija zemlje u kojoj mirnim i skladnim suživotom žive i rade svi njezini raznoliki građani. Habsburška Imperija trebala je biti model moderne države sa svim svojim heterogenim sastavnicama - multinacionalna, multietnička, multijezična, multikulturalna... *Viribus unitis* ili *ujedinjenim snagama* bilo je geslo, ali i ratni bojni brod austro-ugarske ratne mornarice u sastavu flote Države SHS. Glavna ratna luka Monarhije bila je upravo Paulina Pula u kojoj je brod potopljen samo dva dana prije potpisivanja primirja između Kraljevine Italije i Austro-Ugarske.

*«U stezi stare državne ideje sproveli su narodi svoje djetinjstvo, a sada žele proživjeti svoje mladenačko doba u suncu nacionalnog osjećaja. ... Ali tko zna, ne će li se ti narodi kasnije, u svoje muževno doba, htjeti ponovno da sjedine? Onda ne će više postojati ova naša Austrija, kao što je danas poznamo, ali će se ti razni narodi opet združiti u nekoj novoj velikoj državi ili kako li će se već zvati to novo državno uređenje, jer će im takva zajednica biti od koristi. Ovaj novi žarki osjećaj traži danas svoje pravo, ali za sto ili dvjesto godina uskrsnut će ponovno ta stara, slavna zamisao novom snagom».*⁶⁴

Tako Toni pripovijeda svojim sestrama o talijansko-austrijskim problemima u romanu *Pero i Pave*, što ga je Paula Preradović napisala 1940. godine. Iz današnje perspektive ta se ideja nanovo rodila u Europskoj uniji. Geslo Europske unije je *In varietate concordia* tj. kako se uobičajeno prevodi - sloga u različitosti ili ujedinjeni u raznolikosti. Počeci Europske Unije vezani su uz *Europsku zajednicu za ugljen i čelik*, a ideja o ujedinjenju određenih zemalja trebala je 1992. godine započeti s oblikovanjem projekta današnje Europske unije. To je ujedinjenje trebalo donijeti sa sobom ljepšu stvarnost za sve sudionike. Zajednički cilj svim

⁶⁴ Preradović Paula, *Pave i Pero*, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str.205

članicama bio je dakle ujedinjenje koje bi ekonomski i politički ojačalo zemlje članice, pa samim tim i građane dotičnih zemalja, te donijelo stabilnost u regiji. No, iz današnje perspektive stvari su krenule u raznim smjerovima, a povijest je opet ispisala neke nove stranice. Nasuprot svim dosadašnjim težnjama sveopći europski identitet još se nije mogao ukorijeniti u srca ljudi ove zajednice - što su na višoj razini pokazali problemi oko jedinstvenog Europskog ustava. Europska himna bez teksta također je primjer da je formiranje "krovnog europskog identiteta" još u procesu.

Paula Preradović poznata je ponajviše po tekstu austrijske himne, a kao reprezentativan primjer nečega što bi ilustriralo domovinu mogli bismo u ove svrhe upotrijebiti tekst himne, koja pored zastave i državnog grba, predstavlja državni simbol jedne zemlje. Himnu Republike Austrije, Paula Preradović piše za natječaj koji je raspisan 1946 god. Da bismo u cijelosti objektivno prikazali sve što se tiče nastanka, kasnijih dorada, prepravaka, kao i novijih dešavanja oko teksta himne, trebali bi uzeti u obzir i cijeli niz okolnosti i činjenica koje su vezane ne samo uz tekst himne i njezin nastanak, već i vrijeme nastanka, te okolnosti pod kojima ju je Paula Preradović napisala. Stoga bi se cjelokupna problematika oko himne mogla naravno promatrati i interpretirati iz različitih aspekata, ali ovdje pristupam prije svega himni kao tekstu koji itekako tematizira pojam domovine, a radi uvida, navest ću samo neke od podataka vezanih uz njezin tekst i nastanak.

Dakle, Paula Preradović nije se na natječaj prijavila svojevrijedno, što je evidentno iz skoro svih izvora koji se tiču ove problematike⁶⁵, a još istu večer nakon što ga je napisala, tekst himne bio je osuđen na "promjenu", ali ovaj put samo u krugu obitelji. Paula je sjela za klavir i u krugu obitelji prezentirala napisano, a njezini sinovi reagirali su na način da su tekst izvrnuli i napravili parodiju, pa su tako u njihovoj interpretaciji stihovi glasili:

*«Land der Erbsen, Land der Bohnen,
Land der vier Besatzungszonen,
Wir verkaufen dich im Schleich,
Vielgeliebtes Österreich!
Und droben überm Hermannskogel
Flattert froh der Bundesvogel.*

⁶⁵ Kao prilog iznesenoj tvrdnji, navodim neke od izvora: «...Paula von Preradovic, zu dieser Zeit gerade intensiv mit einem neuen Roman beschäftigt, war nicht recht begeistert mitzumachen. Minister Hurdes musste mehrmals urgieren. ...», raspoloživo na: <http://www.gotech.at/bundeshymne.htm>; (4.3.2013.); «...sowie Paula Preradović. Letztere war ursprünglich vom Gedanken an einer Teilnahme nicht sehr angetan, weil sie zu der Zeit von einem neuen Roman sehr in Anspruch genommen wurde. Auf nachdrückliches Bitten Hurdes' sagte sie aber zu ...», raspoloživo na: http://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreichische_Bundeshymne, (4.3.2013.)

*Nach Peter Diem, der 1955 maturierte, waren damals die ersten beiden dieser Zeilen in den Wiener Schulen populär».*⁶⁶

Nameće se pitanje zašto njezini sinovi pišu upravo parodiju? Odgovori bi se mogli pronaći u traumatičnim događajima Drugog svjetskog rata, koje su oni kao sudionici pokreta otpora protiv Hitlera osjetili na vlastitoj koži. Teško je bilo glorificirati situaciju u kojoj se našla Austrija 1946. godine, jer je poslijeratna stvarnost «*der vier Besatzungszonen*» bila više nego turobna. Ova parodija očito je znak da u datom vremenskom trenutku oni ne mogu pjevati «*vielgeliebtes Österreich*» bez ironičnog prizvuka. Jasno je također da je sveopća rekonstrukcija austrijskog identiteta bila više nego neophodna, a himna je možda trebala biti poticaj za put u bolju budućnost.

Kao što sam već u radu navela, vrijeme Drugog svjetskog rata ostavlja negativan trag na Paulu Preradović: sinovi nestaju i ona neko vrijeme ne zna za njih, suprug i ona bivaju mučeni i zatvoreni od strane Gestapa, a njezina dva brata umiru. Kako je dakle osoba koja je samo godinu dana ranije (8.04.1945.) puštena iz zatvora mogla napisati hvalospjev Austriji. I kojoj Austriji? Čini se da se autorica i ovaj put vraća u domovinu njezina djetinjstva i tako praćena idilom doživljenoga biva sposobna obaviti ovaj zadatak.

Od 25.02.1947. do 1.1.2012. (kada su se dogodile posljednje promjene) oficijalni tekst nacionalne himne Republike Austrije, nakon manjih promjena a koje su u usmenom dogovoru sa autoricom s njezine strane prihvaćene, glasi ovako:

Land der Berge, Land am Strome,
Land der Äcker, Land der Dome,
Land der Hämmer, zukunftsreich.
Heimat, bist du großer Söhne,
Volk, begnadet für das Schöne,
vielgerühmtes Österreich,
vielgerühmtes Österreich.

Heiß umfehdet, wild umstritten,
liegst dem Erdteil du inmitten,
einem starken Herzen gleich.
Hast seit frühen Ahnentagen
hoher Sendung Last getragen,
vielgeprüftes Österreich.

⁶⁶ Rasploživo na: http://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreichische_Bundeshymne, (4.3.2013.)

Mutig in die neuen Zeiten
frei und gläubig sieh uns schreiten
arbeitsfroh und hoffnungsreich.
Einig lass in Bruderchören,
Vaterland, dir Treue schwören,
vielgeliebtes Österreich.⁶⁷

Očito je da Paula Preradović tekst himne piše glavom, a ne srcem. Teritorijalna domovina o kojoj ona piše u himni, zemlja je koju pjesnikinja dobro poznaje, ali ne i ona koju osjeća. Ona je za nju, kako je i sama navela u podjeli koju je napravila u sabranim pjesmama - *Schicksalsland*. Sposobnost njezina bježanja iz sadašnjosti u prošlost, kao i sposobnost idealiziranja stvarnosti očituje se i u tome što 1946.godine, kada je austrijski nacionalni identitet sigurno bio ili trebao iz naše perspektive biti dobro poljuljan, ona piše «*Volk, begnadet für das Schöne*». Stoga ne čudi činjenica da su njeznini sinovi prvu verziju teksta ironično shvatili. Samo neke riječi kao što su «*vielgeprüftes* » ili «*wild umstritten*» odaju vremenski okvir nastajanja himne. Možda je Austriji bila potrebna rekonstrukcija pozitivnog nacionalnog identiteta, a Paula Preradović je i u tom turbulentnom vremenskom periodu virtuozi u kreiranju narativnih iluzija bez kojih bi stvarnost bila nepodnošljiva?

Kako god, ipak njezin subjektivni doživljaj domovine u smislu osobnog prostornog utočišta, pjesmi nedostaje, ili bar ne dolazi do izražaja. Iz dosada obrađivanog u radu, očito je da se pjesnikinja mogla uklopiti u oba prostora (južne i sjeverne domovine), ali, kao i u drugim dijelovima njezina stvaralaštva i ovaj tekst himne pokazuje da se u njima nije osjećala isto. Ona svakako pozitivno opisuje Austriju, a riječi koje koristi (*mutig, gläubig, treu...*) upućuju da poštuje zemlju u kojoj živi i u kojoj se rodila - dobro poznajući njezinu prošlost, povijesne događaje i ljude (velike sinove – *grosser Söhne*) koji su je oblikovali - ali te riječi upućuju na razum, a ne na srce. Osjetna je distanca lirskoga ja prema sadržaju i objektu kojemu se obraća, a vješti opisi prostora kojeg izvrsno poznaje i racionalnost kojom je tekst napisan, ukazuju da to nije prostor kojeg subjektivno doživljava svojim i s kojim se stapa u potpunosti.

Iz tog sam razloga i navela dio podataka i okolnosti koji su vezani uz nastanak teksta himne, koji možda mogu pojasniti dio te distanciranosti. Teško je dakle moguće da su subjektivni doživljaji toga vremena mogli biti podloga navedenom tekstu, ali vraćanjem u Austriju njezina djetinjstva a praćeno željom za savršenom domovinom Paula Preradović uspijeva napisati savršenu himnu. Drugim riječima, himna zapravo upućuje na dva konstrukta

⁶⁷ Rasplodivo na: http://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreichische_Bundeshymne, (4.3.2013.)

domovine, s jedne strane "austro-ugarska" domovina njezina djetinjstva i s druge strane željena domovina za kojom čezne u budućnosti.

U tom smislu Paula Preradović, kao Austrijanka u Austriji ipak se savršeno uklapa i u poziciju pisca u egzilu koji prema E. Bronfen piše *«aus der Position des Verlustes»*:

*«Wenngleich der Begriff 'Exil' mit der Setzung eines ursprünglich einheitlichen Ortes arbeitet, so spricht der Exilant aus der Position des Verlustes, dem eine feste Position [...] versagt ist. Sein Sprechen birgt immer auch ein Moment des Unterschieds in sich. Es entspringt einer Sehnsucht nach Verlorenem, einem Begehren nach der Heilung dieses Mangels. Für die aus der Erfahrung des Exils entstehende Literatur ergibt sich demnach folgendes Muster: Aus der Realität des Verlustes soll eine neue Identität gewonnen werden, und zwar mit Hilfe eines narrativen Selbstentwurfes. Dieser ist notwendig, um überhaupt zu überleben».*⁶⁸

Himna Paule Preradović uistinu odiše i čežnjom za izgubljenom domovinom, a svojim pisanjem autorica želi ispuniti prazninu u sebi. Pojam domovine ona ne veže za nacionalana obilježja (npr. Hrvat ili Austrijanac - kojima u tom smislu ne pripisuje nikakvu važnost) nego za subjektivni osjećaj ispunjenosti i savršenstva (univerzalnog stapanja s prirodom). Prema tome, mogli bi zaključiti da realno doživljena Austrija sigurno nije njezina (jedina) domovina, ali "Austrija" iz himne – ovdje shvaćena kao sveopći idilični konstrukt savršenstva – svakako bi mogla biti Paulina moguća domovina.

4. LITERATURA KAO PROSTOR SAMOTRAŽENJA

Literatura za Paulu Preradović predstavlja njezin *treći svijet* u kojemu želi pronaći odgovor na pitanja "tko je" i "kamo pripada" - želi zapravo naći utočište i stabilnost kao kontrast promjenjivim okolnostima oko nje. Kao odrasla osoba ona gubi osjećaj stapanja s prostorom u

⁶⁸ Bronfen Elisabeth, Entortung und Identität: Ein Thema der moderner Exilliteratur, The Germanic Review, Vol. LXIX, Nr. 2, 1994., str. 71

kojemu se nalazi, a traumatični povijesni događaji duboko su ostavili traga u njezinu životu, pa imajući tako nestabilno tlo pod nogama, ne iznenađuje onda činjenica da u svojim djelima zapravo reagira na novonastalu situaciju. Elisabeth Bronfen to ovako objašnjava:

*«Auf diese Entwurzelung und Entortung, die zuerst eine Wertlosigkeit zu Folge hat, muß mit einem neuen Selbstentwurf reagiert werden, genauer mit dem Versuch, in narrativer Form das zerbrochene Leben wieder zu einem Ganzen zusammenzusetzen».*⁶⁹

Zanimljivo je zapravo da Paula Preradović svoje iskustvo iskorijenjenosti iz raja svoga djetinjstva – koje je moralo biti bolno i moralo je barem djelimično biti praćeno osjećajem razočarenja i bezvrijednosti – uspijeva uklopiti u svoj tradicionalni svjetonazor i shvatiti ga kao *«Schicksal»*. To bi mogao i biti razlog zašto se ne opire "sudbini" nego pokorno nosi svoj "križ" u realnom životu; pa čak niti u literarnom prostoru – prostoru slobode - ne opisuje direktno probleme svoje svakodnevnice ili povijesnog trenutka u kojemu se nalazi, nego putuje dublje u dalji prostor, u prostor koji uspijeva zamagliti vrstom nostalgije i patetike, a rasprsnuta sjećanja pisanjem želi povezati u jednu harmoničnu cjelinu.

U radu sam već pisala kako se ljudi identificiraju/definiraju u odnosu na druge ili drugo pa je prema tome i proces samotražnja u literaturi nužno usmjeren prema drugome – u ovome slučaju prema čitatelju. Čitatelj je čini se samo nijemi promatrač, ali njegova prisutnost je poticaj autoru da traži odgovore na zbivanja i doživljaje koje ni sam ne razumije.

*«Iskustvo me naučilo da ono što se ne može objasniti samome sebi, treba govoriti drugome. Sebe možeš obmanuti nekim dijelom slike koji se nametne, teško izrecivim osjećanjem, jer se skriva pred mukom saznavanja i bježi u omaglicu, u opijenost koja ne traži smisao. Drugome je neophodna tačna riječ, zato je i tražiš, osjećaš da je negdje u tebi, i loviš je, nju ili njenu sjenku, prepoznaješ je na tuđem licu, u tuđem pogledu, kad počne da shvata. Slušalac je babica u teškom porođaju riječi. Ili nešto još važnije. Ako taj drugi želi da razumije».*⁷⁰

Ako dakle polazimo od toga da se identitet tvori kroz razlike, odnosno kroz drugost, pojedincu je potreban netko drugi da bi iskazao i dokazao sebe, utvrdio svoje postojanje, svoj bitak. Otuda dolazi obostrana potreba - pričanje o sebi, (samo)naracija ili (samo) ispisivanje i čitanje o sebi, (samo)iščitavanje.

⁶⁹ Bronfen Elisabeth, *Entortung und Identität: Ein Thema der moderner Exilliteratur*, The Germanic Review, Vol. LXIX, Nr. 2, 1994., str. 71

⁷⁰ Selimović Meša, *Tvrđava*, BIGZ, Beograd, 1991., str. 16

«Sprechen, und vor allem Schreiben, ist Hungern».⁷¹

Stara narodna umotvorina kaže – *tko ne priča o svojoj boli, ne može joj nać' ni lijeka*. Ta vječita potreba da se priča o sebi ili da se čuje priča o nekome/nečemu liječi, pa tako i literarna stvaranja mogu poslužiti u ljekovite svrhe. Autor pišući prepričava svoju prošlost ili neke njezine dijelove koje, bilo iz traumatičnih bilo iz veselih pobuda, želi ponovno proživjeti s nama čitateljima, a čitatelj s druge strane može pronaći dio sebe u nekoj priči i tako se (samo)potvrditi.

«Obilježje se kulturalne drugosti, prema tome, premješta na naša vlastita sredstva predočavanja ili predstavljanja drugoga. Odjednom ona sama poprimaju socijalni, politički, rasni, etnički, spolni odn. odgovarajuće kombinacije tih indeksa! «Čitanje kao granična operacija tako nije jedino djelatnost 'napuštanja kuće' nego i 'dovođenja kući'» (Schwab) Ono nas na koncu suočava s nama samima kao drugima. Povijesna ili kulturalna drugost vodi nas prema našoj unutarljivoj drugosti – i obrnuto».*⁷²

4.1. Autobiografija

Važnost uloge koju danas ima čitatelj književnih tekstova porasla je pojavom postmodernog subjekta i njegovog pozicioniranja u suvremenim teorijama. Na čitatelju počiva puno toga – baš je njemu data mogućnost odabira u književnoj produkciji u kojoj nastaju najraznolikiji žanrovi. Najrazličitiji stavovi, teorije i mišljenja, rađaju se iz obostrane slobode, a svi se isto tako trude uspostaviti red, pronaći prava tumačenja i definicije. Tako je i sa žanrom autobiografije.

Promatrajući žanr autobiografije sa širokom paletom njegovih daljnjih izdanaka, mogli bismo čak reći da je to najfleksibilniji žanr u književnosti, a sa druge strane, što je to u nekom djelu što ga odvaja od autobiografskih indicija? Nije li sve što je jedan autor stvorio autobiografsko?

Spisateljica Julijana Matanović u jednom razgovoru kaže:

⁷¹ Deleuze G., Guattari F., Für eine kleine Literatur, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1976., str. 29

⁷² Biti Vladimir, Pamćenje i kulturni studiji, Republika, Zagreb, 1999., str. 92

«O čemu bi pisac, molim Vas lijepo, drugo i pisao? Pisati o sebi znači pisati i o ljudima i prirodi oko sebe, o svemu što je postalo tvoje iskustvo, problem, trauma, pitanje, slučaj. ...Ne bježim od činjenice da kradem svoj vlastiti život i pretvaram ga u štivo, ne bježim od priznanja da se pisanjem spašavam i da tek nakon što komad biografije savladam rečenicama mogu krenuti dalje. Uvijek govorim iskreno jer iskrenost je jedino pravo utočište pisca. Lažu oni koji kažu da ne pišu nikada iz života. Skrivaju se od nečega, taje nešto, štite nekoga. Emocija je autobiografska, potreba da se sjedne i piše je autobiografska, sve ostalo prepušta se zakonima priče i igre».⁷³

Sama riječ autobiografija – grč. *autos*-sam, *bios*-život i *graphia*-pisati,

«pojavljuje se oko 1800. godine u engleskih pisaca («Autobiography», Wordsworth, Soutey), da bi se u prvoj polovici devetnaestog stoljeća njezina upotreba ustalila i u Francuskoj, u smislu: pisati o vlastitom životu».⁷⁴

Ipak, tu su potrebu pisanja o samima sebi autori osjećali i mnogo prije, a različitosti epoha u kojima su stvarali, donosile su i različite tipove autobiografija. Raznolike su i definicije autobiografije koje su postavljali i još uvijek postavljaju razni teoretičari autobiografije. Neki od njih povezuju je i promatraju kroz određeno vremensko razdoblje, dok je za neke ona stara koliko i povijest čovjekovog zapisivanja samoga sebe.

Dakle, autobiografski načini pisanja odavno su poznati, a uz njih se vezuju pojmovi samoizražavanja, samoprezentacije i samopotvrđivanja, kao temeljni ljudski porivi. Ljudska potreba za ispovijestima stara je koliko i sam čovjek.

«Teorija autobiografije upozorava na specifičnu tročlanost samog termina: čini se da su se tijekom povijesti autobiografskog pisanja mijenjali naglasci na svakom od pojedinih dijelova definicije: ja pišem svoj **život** (antika i srednjovjekovlje), **ja** pišem svoj život (renesansa, prosvjetiteljstvo, romantizam), ja **pišem** svoj život (moderna autobiografija)».⁷⁵

⁷³ Matanović Julijana, U gostima kod J. Matanović, raspoloživo na: <http://www.osijekonline.com/vijesti/clanak1013-0-2871>, 20.09.2009.

⁷⁴ Zlatar Andrea, Tekst, tijelo, trauma, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004., str. 28

⁷⁵ Zlatar Andrea, Tekst, tijelo, trauma, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004., str. 29

Mogućnost da se individua (samo)izrazi povezana je i sa pojmovima intimnosti i individualnih iskustava, koji se na specifičan način oblikuju u okviru komunikacijskog društvenog sustava. Između ostalog, u razmatranje ulaze i razlikovne kategorije kao što su kulturni, rodni, ili spolni identitet, koje također imaju bitnu ulogu prilikom određivanja autobiografskog žanra.

Većina autora, stvarajući neki oblik zapisa, unaprijed razmišlja o tome da će biti čitana u javnosti, što potvrđuje pretpostavku da je svako literarno djelo zapravo i stvarano da bi bilo pročitano i tako ponovno pr(o)živjelo u nekoj drugoj osobi i nekom drugom vremenu. Ovo nas vodi do jedne vrste društvene ovjere koja u bitnome određuje sam način i vrstu pisanja.

P. Lejeune u svom promišljanju autobiografije polazi upravo od pozicije čitatelja, a pritom ne insistira na stvaranju kanona književnog žanra, već na tekstualnoj analizi tj. na razlikama u načinu na koji tekstovi funkcioniraju.

«Polazeći od položaja čitatelja (a to je moj položaj, jedini koji dobro poznajem) imam priliku da jasnije shvatim način na koji tekstovi funkcioniraju (razlike u načinu na koji funkcioniraju), jer su bili napisani za nas, čitatelje, i jer funkcioniraju tek kada ih mi čitamo».

76

Stavljajući se u položaj današnjeg čitatelja, Lejeune stvara i različite pojmove kao što su *autobiografski sporazum*, *autobiografski prostor*, *čitački ugovor*, itd., a temelji ih na proučavanju odnosa autor – čitatelj, koji je ključan u određivanju autobiografskih zapisa.

Proučavajući različite tipove čitanja, Lejeune traži načine da prikaže razlike između autobiografskog romana i autobiografije, u želji, ne utvrditi što je istinitije, već ukazati na stvaranje autobiografskog prostora, u kojem je upisivanjem dvije kategorije teksta postignut dojam slojevitosti. Pritom ističe da je za čitanje autobiografskih modela od izuzetne važnosti prethodna produkcija ne autobiografskih tekstova jednog autora, koja čitatelju predstavlja znak stvarnosti, pa ako je autobiografija prva autorova knjiga on čitatelju nedostaje.

«Autor, dakle, nije osoba. To je osoba koja piše i objavljuje. Jednom nogom u području izvan teksta, drugom u tekstu, on je spojnica među njima». ⁷⁷

⁷⁶ Lejeune Philippe, *Autobiografski sporazum*, Biblioteka Theoria Nova, Osjek, 2000., str. 202

⁷⁷ Lejeune Philippe, *Autobiografski sporazum*, Biblioteka Theoria Nova, Osjek, 2000., str. 212

Također, različiti izrazi koje koristi kao što su autobiografski sporazum, društveni ugovor, maštarski sporazum, itd., mogli bi nas dovesti do zaključka da je autobiografski žanr ugovorni žanr, a da povijest autobiografije stvaraju zapravo povijesti načina čitanja.

4.1.1. *Kindheit am Meer – Fragmente eines autobiographischen Romanes*

Nakon autoričine smrti njezin suprug Ernst Molden 1955. godine izdaje knjigu *Paula von Preradović, Porträt einer Dichterin*, u kojoj se nalaze tekstovi Paule Preradović pod skupnim nazivom *Kindheit am Meer - Fragmente eines Autobiographischen Roman* a koji se sastoje iz tri dijela: *Ewiges Land*; *Von Hassan, Saigon und der grünen Kugel*; i *Die Weihnachtsbucht*.

Kao dio autobiografskih fragmenata, ovim tekstovima pridodan je, iako nedovršen, i tekst *Kindheit am Meer* s podnaslovom *Versuch einer selbstbiographischen Skizze*, a kojeg je naručio časopis *Schönere Zukunft*.⁷⁸ Ovaj je tekst zapravo važan iz razloga što Paula po prvi puta piše o sebi vrstu autobiografskog zapisa za javnost, u kojemu bi čitatelju činjenično i odvagano trebala ponuditi "definiciju" sebe, kako se od autobiografskog zapisa uobičajeno očekuje. Na početak tog teksta, kao vrstu uvoda, Paula postavlja svoju istoimenu pjesmu *Kindheit am Meer*.

«Ihr Dichter, die ihr in Städten
Gross wurdet, in Gassen bang,
In Parks voll öder Bänke,
Woraus erwuchs euch Gesang?

Ich sah überm Heidehügel
Im blauen Boralicht
Schreiten den singenden Hirten
Mit seinem Urweltgesicht.

In Schatten des Qualms Geborne,
Wo nehmt ihr die Farbe her?
Ich sah die Sonne sinken
Glühend ins Abendmeer.

Ich durfte um Muscheln und Steine
Im runden Strandkies knien
Und sah in Meeresferne
Schiffe nach Süden ziehn.

⁷⁸«Der Titel *Kindheit am Meer*, ... doch begegnet man ihm auch als Überschrift über dem unvollendeten *Versuch einer selbstbiographischen Skizze*, den die Zeitschrift „*Schönere Zukunft. Wochenschrift für Kultur und Politik, Volkswirtschaft und Soziale Frage*“ (Verlagsort Regensburg, Redaktion Wien) etwa Anfang der dreissiger Jahre bei der Dichterin bestellte. Dieser „*Versuch*“ blieb unvollendet und ist auch als Fragment bisher nirgendwo erschienen. Er stellt jedoch eine gewisse Ergänzung der wenigen ausgeführten *Pelagia – Kapitel* dar und ist ein reizvolles Dokument einer auch gegen sich selbst unbestechlich aufrichtigen Künstlerpersönlichkeit, weshalb wir ihn im Anschluss an die folgende Reihe abdrucken». Eigl K., Vorwort, Paula von Preradović, *Gesammelte Werke*, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 894

Südweststurm sah ich toben,
Ganz klein, an der Eltern Hand.
Die Brandung sprang hoch wie ein Kirchturm
Und netzte mir Haar und Gewand.

Erzewiger Bilder Einfalt
Bot Gott meinem Kinderblick.
Wie ich auch singe und singe,
Nie zahl ich sie zurück.»⁷⁹

Dakle, od Paule su tražili autobiografski zapis, a ona ga započinje upravo pjesmom *«Kindheit am Meer»*. Zašto? Mislim da je ova pjesma ključna u cijelome njezinu djelu i mogla bi se slaviti kao himna Paule Preradović. U pjesmi se ona ne želi predstaviti kao pjesnikinja grada - kao jedna od njih – nego se jasno distancira prozivajući ih *«Ihr Dichter»*, a sivim bojama opisuje grad sa *«Parks voll öder Bänke»*. Time ona svjesno uzdiže svoj estetski doživljaj prirode (mora, vjetra, pastira, itd.) iznad njihovog doživljaja ljepote. Niti se pokušava, niti se želi uklopiti u novi prostor, a daleko od toga da ga doživljava lijepim, nego i dalje crpi inspiraciju iz starog vrela. Ona zapravo čitatelju ovom pjesmom jasno govori tko je: pjesnikinja juga, vjere i mora. Čini se da je njezin djetinji doživljaj savršene harmonije (ili zapravo kasnija konstrukcija istoga, kao što će se vidjeti u predstojećoj analizi) bio tako veličanstven da se samo tu osjećala "doma". Ovdje se zapravo ne radi samo o realnom prostoru Istre, nego o cijelom sklopu okolnosti koji su uvjetovali njezin izražajno duhovni doživljaj ljepote. O zahtjevu da se definira kao autorica – a bolje definicije od ove pjesme nema – jer odaje svoj izvor inspiracije i želju da bude prihvaćena kao drugačija, ona ipak skromno piše:

«Mich dünkt, ich kann das kleine Selbstporträt, zu dessen Abfassung die „Schönere Zukunft“ mich in ehrender Weise eingeladen hat, nicht besser beginnen, als indem ich ihm diese Verse voransetze. Ja, eigentlich enthalten sie schon alles, was ich zu sagen habe, wie ja ein Gedicht, um daseinsberechtigt zu sein, weite und tiefe Inhalte mit kurzem Worten eindringlicher umspannen können muss, als eine vielfache Zahl von Prosaworten es vermöchte.

*Ich bin nicht an der adriatischen Küste geboren.»*⁸⁰

⁷⁹ Kindheit am Meer, Preradović Paula, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 46

⁸⁰ Preradović Paula, Kindheit am Meer, Versuch einer selbstbiographischen Skizze, u Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 937

Interesantno je da se Paula u prvoj rečenici koja bi trebala ukazati na njezin identitet negira. *Ja nisam rođena na jadranskoj obali* - neobično za jednu uvodnu rečenicu nečega što bi trebalo služiti u autobiografske svrhe, ali mogli bismo reći - uobičajeno za nekoga tko se ne želi ili ne može teritorijalno definirati. Deteritorijalizacijom realnog i činjeničnog, izmješta svoje postojanje u neke druge prostore i potvrđuje svoju daljnju potragu za identitetom. Ovaj identitet u traganju, *pendelnde Identität*, subjekta rascijepljenog u realnom prostoru, ona traži u literaturi, u svom osobnom trećem svijetu. Stoga i u podnaslovu ovog teksta za javnost stoji bitna odrednica Paulinog identiteta - *Versuch einer selbstbiographischen Skizze*, kao *pokušaj jedne od mogućih skica* – identiteta u procesu stvaranja, skiciranog i/a nikada dovršenog. Zapravo je zapanjujuće koliko kontradikcija pjesme «*Kindheit am Meer*» i rečenice «*Ja nisam rođena na jadranskoj obali*» govori o tome da se ona ne može teritorijalno definirati. Ona jasno čitatelju daje do znanja da se ne može i ne želi definirati na uobičajen način, jer u njezinu trećem svijetu postoje posve *drugačije* vrijednosti i *drugačiji* pojmovi. U želji da sazna "tko je Paula Preradović" čitatelj dakle mora poći s s njom u magični svijet čarolije djetinjstva, jer je to za nju jedina bitna biografija.

A. Ara i C. Magris u svom djelu *Triest. Eine literarische Hauptstadt in Mitteleuropa* iznose jedan od mnogih primjera autora koji u nemogućnosti identifikacije s realnim geografskim prostorom koji se povijesnim događanjima promijenio, postupaju na sličan način:

«*Wie der Österreicher bei Musil, der – nach Musils Worten – ein Österreich-Ungarn weniger des Ungarn war, also das Resultat einer Subtraktion, hat auch der Triestiner (Svevo, op.a.) Mühe, sich in positiven Termini zu definieren. Es fällt ihm leichter zu verkünden, was er nicht ist, was ihn von jeder anderen Realität unterscheidet, als seine eigene Identität zu bestimmen*».⁸¹

4.2. *Mala literatura*

Cjelokupno stvaralaštvo Paule Preradović, kao i gore navedeni odlomci iz autobiografskih zapisa, pokazuje se i kao literarno stvaralaštvo autora čije je stvaranje prožeto s tri temeljne već spomenute odrednice koje postavljaju Deleuze i Guattari o *maloj* literaturi, a među kojima je i odrednica individualnog uklapanja u političnost okružja; jer i bez obzira na Paulina

⁸¹ Ara A, Magris C., *Triest. Eine literarische Hauptstadt in Mitteleuropa*, Paul Zsolnay Verlag, Wien, 1999., str. 9

vjerska stajališta kao moguće nadahnuće kod promišljanja o vječnom nasuprot prolaznom, ovim se potvrđuje da je sve što jedan ovakav autor stvara zapravo politično samo po sebi i kao takvo ima i kolektivnu vrijednost.

*«Schliesslich gewinnt in kleinen Literaturen – und dies ist ihr drittes Merkmal – alles kollektiven Wert. Gerade wegen ihres Mangels an grossen Talenten fehlen ihr die Bedingungen für individuelle Aussagen, die ja stets Aussagen des einen oder anderen "Meisters" wären und sich von der kollektiven Aussage trennen liessen. Somit erweist sich der relative Talentmangel durchaus als günstiger Umstand: Er gestattet, etwas anderes als eine Literatur der grossen Meister zu konzipieren. Was der einzelne Schriftsteller schreibt, konstruiert bereits ein gemeinsames Handeln, und was er sagt oder tut, ist bereits politisch, auch wenn die anderen ihm nicht zustimmen. Das Politische hat jede Aussage angesteckt».*⁸²

Dakle, u *malim* je književnostima sve zapravo povezano s politikom, iako se autori te književnosti nigdje u svojim djelima ne moraju direktno baviti njome. Ipak, način na koji je politika i političnost imala utjecaj na njihove živote, oblikuje ih kao osobe pa samim tim oblikuje i njihovo literarno stvaranje kao dio njihovog osobnog i prostornog identiteta.

Primjenjujući odrednice *male* književnosti na život i stvaralaštvo Paule Preradović jasno ih se može pronaći pod sve tri točke. O deteritorijalizaciji jezika Deleuze i Guattari iznose:

*«Eine kleine oder mindere Literatur ist nicht die Literatur einer kleinen Sprache, sondern die einer Minderheit, die sich einer grossen Sprache bedient. Ihr erstes Merkmal ist daher ein starker Deterritorialisierungskoeffizient, der ihre Sprache erfasst».*⁸³

Ponikla iz dvije različite kulture Paula Preradović dvojezičnost susreće već pri rođenju. Iako se u kući pričao njemački, odrastala je uz oca koji je pored naravno njemačkog, govorio i hrvatski jezik (iako možda ne u užem krugu obitelji) i majku koja je govorila njemački jezik (koji je bio i oficijalni jezik, ali i *«papierenen Sprache»*), a o dvojama raznih autora oko Paulina poznavanja i korištenja hrvatskog jezika već sam pisala u ovome radu.

⁸² Deleuze G., Guattari F., Für eine kleine Literatur, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1976., str. 25-26

⁸³ Deleuze G., Guattari F., Für eine kleine Literatur, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1976., str. 24

U prilog potvrdi teze o *maloj* literaturi u kojoj je sve politično, te njezinoj jezičnoj deterritorijalizaciji i kolektivnoj vrijednosti, ide i nemogućnost da se dokaže točna tvrdnja u vezi Pauline jezične određenosti; a na to ukazuju i Paulina osobna promišljanja, kao i njezina nigdje eksplicitno potvrđena opredijeljenost za jedan jezik. U već spomenutom *pokušaju autobiografske skice* ona piše:

*«Da ein Kritiker kürzlich die Behauptung aufstellte, das Deutsche sei nicht meine Muttersprache, nehme ich hier die Gelegenheit wahr, festzustellen, dass ich eine vollkommen deutsche Erziehung genoss und der kroatischen Sprache trotz meines Namens, des starken Anteils, den die slawische Blutmischung an der Entwicklung meiner Wesenheit hat, und der wissenden Liebe, die ich allem Slawischen entgegenbringe, leider nur sehr unvollkommen mächtig bin».*⁸⁴

U daljnjem tekstu pojašnjava i opisuje školu⁸⁵ koju je pohađala u Puli, i naglašava ulogu gospođice Tittmann⁸⁶ pod čijim je mentorstvom bila, a koja joj je prenijela znanje njemačke gramatike do najfinije razine; ali i svim opisanim i navedenim ne iznosi jasno koji je jezik njezin materinski jezik, već naglašava kako joj je struktura njemačkog jezika za sva vremena jasna. Ona iznosi činjenice koje su je dovele do toga da stoji u (ne)mogućnosti svog osobnog (ne)opredjeljenja.

«Meine Protektorin, Fräulein Tittmann, deren liebevolles Interesse für mich so weit ging, dass sie mir in ihrem privaten kleinen Reich, dem "Geographischen Kabinett", wochentlich eine Metrikstunde angedeihen liess, war wohl die Hervorragendste aus dieser begeisterten kleinen Schar. Ihre Geschichtsvorträge waren so sorgfältig ausgearbeitet und wurden in freier Rede so schwungvoll zu Gehör gebracht wie wohlvorbereitete Universitätskollegien, und der Rigorosität, mit der sie uns die deutsche Grammatik bis in ihre zartesten Feinheiten

⁸⁴ Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Versuch einer selbstbiographischen Skizze, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 940

⁸⁵ *«Das Marineärar unterhielt in Pola für die Kinder der Offiziere und Unteroffiziere, jedoch auch allen anderen zugänglich, mehrere vorzügliche, deutsche Lehranstalten, deren beste wohl die Mädchenschule war, kurz die "Marineschule" genannt. Ich besuchte sie bis zu meinem vierzehnten Lebensjahr. Die Anstalt war vorbildlich geführt, nur ausgesuchte Lehrkräfte wurden an ihr angestellt. Zu meiner Zeit war es zumal ein Stab von damals schon altgedienten Lehrerinnen, der, um den ebenfalls grauhaarigen Direktor geschart, an hoher, das Niveau von Bürgerschullehrerinnen weit übersteigender Bildung, ja Gelehrsamkeit und idealer Hingabe an den Lehrberuf im damaligen wie im heutigen Österreich nicht oft seinesgleichen gehabt haben dürfte.»*, Ibid., str. 940

⁸⁶ *«...einer Deutschböhmin vom besten Schlage, die sich selbst mit schriftstellerischen Arbeiten befasste, eine freundliche Förderin meiner Versuche fand, produzierte ich eine Menge kleiner, moralisierender Verse, die das gute Fräulein Tittmann, nachdem sie von ihr redigiert....»* Ibid., str. 940

*kennen lehrte, danke ich es, dass der Bau der deutschen Sprache mir allerzeit klar wie das Gefüge eines gewaltigen Domes vor Augen stand...».*⁸⁷

Deteritorijalizacija jezika, o kojoj govore Deleuze i Guattari, koja je kod Paule po svemu dosad navedenom očito prisutna, te nemogućnost pisanja u nekom drugom jeziku osim u njemačkom, događa se zbog teritorijalnih barijera tj. udaljenosti u odnosu na prostor poistovjećivanja, a na primjeru Kafke autori to objašnjavaju na sljedeći način:

*«Anders als deutsch zu schreiben war für die Prager Juden unmöglich, weil sie zu ihrer ursprünglichen tschechischen Territorialität eine unüberwindliche Distanz empfanden».*⁸⁸

Čini se da se svi bave nekom vrstom Paulinog svrstavanja i uokvirivanja - teritorijalnom pripadnošću, jezikom kojim je pisala i sličnim temama vezanim uz njezino stvaralaštvo, iako njezina djela direktno ne upućuju niti govore o ovim i sličnim temama. Ali kao što i stoji u odrednicama *male* literature, upravo specifičnost situacije u kojoj se autori takve literature nalaze, dopušta im mogućnost da svoju književnost koncipiraju na različitosti. I ovim je ona još jedan od primjera onih autora koji su na neki način marginalizirani, a koji u duhu onoga što predlažu Deleuze i Guattari pišu *malu* literaturu, posredujući pritom svojom *različitošću* prisutnom u njezinom životu i stvaralaštvu na spoznaju o vrijednostima koje ona i slični njoj mogu ponuditi.

*«Vor allem jedoch ist es die Literatur als ganze (um so mehr, als zu ihren Vorteilen "das einheitliche Zusammenhalten des im äusseren Leben oft untätigen und immer sich zersplitternden nationalen Bewusstseins" zählt T 129), der die Rolle und Aufgabe einer kollektiven, ja revolutionären Aussage zufällt: Die Literatur produziert aktive Solidarität, trotz ihres Skeptizismus; und wenn sich der Schreibende am Rande oder ausserhalb seiner Gemeinschaft befindet, so setz ihn das um so mehr in die Lage, eine mögliche andere Gemeinschaft auszudrücken, die Mittel für ein anderes Bewusstsein und eine andere Sensibilität zu schaffen ...».*⁸⁹

Paula dakle insistira na nesvrstavanju - i po pitanju jezika, i po pitanju teritorija kojemu se pripada i po pitanju nacionalne opredijeljenosti, te na koncu sveobuhvatno po pitanju osobnog

⁸⁷Preradović Paula, *Kindheit am Meer, Versuch einer selbstbiographischen Skizze*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 940-941

⁸⁸Deleuze G., Guattari F., *Für eine kleine Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1976., str. 24

⁸⁹Deleuze G., Guattari F., *Für eine kleine Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1976., str. 26

identiteta. Razloge za takva stajališta nudi u svojoj književnosti, kojom tvori svoj identitet, te se njome definira. Ona u njoj pronalazi svoj osobni identitet i osobni *treći* prostor.

4.3. Djetinjstvo - "izgubljeni raj"

U radu je već bilo govora o djetinjstvu kao iznimno važnom duhovnom prostoru Paule Preradović, a koje se pokazalo kao vrlo plodno tlo za njezino kasnije literarno stvaralaštvo. Čak što više, autorica je cijeloga života prizivala uspomene ne djetinjstvo sa sobom. U njenom imaginarnom svijetu djetinjstvo je bila realna kategorija, jedna vrsta oaze, zapravo prostor duhovnoga doma. Nemoguće je ne primijetiti žaljenje za tim vremenima u njezinim tekstovima i u tom pogledu Paula Preradović se može usporediti s modernijm piscima kao što je Nabokov koji, kako to u svom članku Bronfen primjećuje, priznaje da

*«the nostalgia I have been cherishing all these years is a hypertrophied sense of lost childhood».*⁹⁰

Izgubljeno djetinjstvo je zasigurno na neki način i izgubljeni raj, jer pada zavjesa iluzije i odrasla osoba vidi i negativne strane života. To za *pjesnikinju mora* sigurno nije bilo pozitivno iskustvo, ali njezina sposobnost vraćanja u idilu djetinjstva odnosno riječima Elisabeth Bronfen *«die Fähigkeit, ein Paradies imaginär zurückzuerobern»*⁹¹ sigurno pozitivno utječe na stvaranje unutarnjeg balansa, pa se time Paula jednim dijelom uklapa u tradiciju autora u egzilu.

*«Denn die Sinnbildhaftigkeit des Exils arbeitet mit drei Ebenen: dem religiösen Paradiesverlust, der Trennung von der Mutter und der Unschuld der Kindheit, und dem Verlust einer wahrhaften, wörtlichen und eindeutigen Ausdrucksweise...».*⁹²

Prve dvije kategorije kod Paule Preradović nešto su drugačije zastupljene: ona ne biva istjerana iz raja i to nema veze s njezinim kasnijim religioznim osjećajem, zato se i ne treba pomiriti sa zemljom svog djetinjstva kao drugi pisci egzila, nego taj raj sasvim slučajno gubi

⁹⁰ Bronfen Elisabeth, Entortung und Identität: Ein Thema der moderner Exilliteratur, The Germanic Review, Vol. LXIX, Nr. 2, 1994., str. 74

⁹¹ Bronfen Elisabeth, Entortung und Identität: Ein Thema der moderner Exilliteratur, The Germanic Review, Vol. LXIX, Nr. 2, 1994., str. 78

⁹² Ibid., str. 77

– kao kakvu igračku. Nadalje, njezino «gubljenje raja» nije prouzrokovano niti vlastitom ili tuđom krivnjom koju bi mogla imenovati, a niti Božjom kaznom, nego se to tek tako trebalo dogoditi. Kratko rečeno, gubljenjem raja djetinjstva Paula Preradović nipošto ne dovodi u pitanje svoj odnos s Bogom – koji ostaje stabilna komponenta u njezinu životu, o čemu će još biti riječi u radu.

Iako bi se u biografiji Paule Preradović mogle naći paralele za odvajanje od majke u ranim godinama Paulina života, ona tom doživljaju ne posvećuje posebnu pozornost u svome djelu. Dislokacija i iskorijenjenost doživljena u sadašnjosti, a izražena kroz čežnju i nostalgiju odnosi se na izgubljeno djetinjstvo. Radi boljeg shvaćanja i kretanja između realnog prostora njezinog djetinjstva i imaginarnije konstrukcije istoga, potrebno je navesti neke podatke iz njezina života, ali i kompleksnost postojanja paralelnih svjetova.

Paula Preradović rođena je dakle u Beču, ali sa dvije godine odlazi s obitelji živjeti u Pulu u kojoj već u ranoj dobi otkriva multikulturalnu sredinu, socijalne i društvene suprotnosti koje su već tada bile prisutne u gradu. Sjećanjima, slikama i doživljajima, proživljenim u doba djetinjstva vraćala se cijeli svoj dalji život i iznova ih je oživljavala u svome literarnom stvaralaštvu. Uvijek iznova pišući o njima, pokušavala ih je riječima uobličiti i fiksirati, jer u realnosti povratak u izgubljeni prostor više nije moguć, stvarajući pritom i vrstu osobnog mita.

«Više onih koji razmišljaju o književnom podrijetlu postmodernizma zaključilo je da se od multinacionalne jezično-kulturne ukorijenjenosti, od sposobnosti istodobnog disanja u različitim tradicijama, mogu u narativi interkulturalizma razviti takvi identifikacijski oblici nazora koji se prema prefiguriranju povijesti, sjećanju i originalnosti odnose neuobičajeno. Vezano za podrijetlo književnosti postmodernizma u kontekstu osmišljavanja jednoga kontinentalnoga perifernog položaja Hans Robert Jauss je izložio da mit u pravilu ne znači »vraćanje prvobitnoga, povrat čistoga početka« te da se događa kada se »na besprimjeren način stapaju sjećanje i imaginacija, priča i fikcija« .⁹³

U već spomenutom *Pokušaju autobiografske skice*, nakon prve znakovite rečenice a koja se odnosi na nju samu, skreće pozornost i u daljnjem tekstu pripovijeda o ocu i razlozima njegovog časničkog službovanja u Beču, zatim o majci, te o Puli – gdje već u kratkom uvodu

⁹³ Zoltán Virág, Varijante narod(nos)nih identita, raspoloživo na: <http://www.matica.hr/Kolo/kolo0302.nsf/AllWebDocs/virag1>, 27.11.2012.

daje čitatelju mogućnost za naslutiti dvojakost i suprotstavljenost različitih svjetova, koji postoje kako među roditeljima tj. u najužem krugu obitelji, tako i u gradu njezina djetinjstva.

«Meine Mutter kannte ihre neue Heimat noch nicht, und sie hätte der in Wien Aufgewachsenen kaum fremder und exotischer erscheinen können, wäre sie an den Küsten von Kotschinchina gelegen gewesen.

*Meine ersten Erinnerungen finden mich also schon in Pola, denn was vorher gewesen war, jene frühesten Wiener Tage, ist völlig dunkle, von keinem Erinnerungsblitz erhellte Vor-Zeit ».*⁹⁴

Pula, tj. Istra, predstavljaju teritorijalni i duhovni okvir njezina djetinjstva pa smatram bitnim detaljnije istražiti ovaj prostor. Društvene i kulturne specifičnosti grada u kojemu je odrastala uveliko su odredili povijesni događaji i promjene iz vremena u kojemu one nastaju. Austro-Ugarska Monarhija tražila je sigurno utočište za svoj vojni arsenal i nakon obilazaka nekoliko gradova na obali i promišljanjima između Trsta ili Pule, grad Pula 1853. godine postaje glavna luka austrougarske ratne mornarice, a time i prostor multinacionalnih, multijezičnih, multikulturnih i drugih raznolikosti. Brzi razvitak grada, modernizacija, gospodarska, prometna i administrativna, kao i politička važnost, učinili su da grad postaje središte koje je privlačilo mnoge stanovnike iz svih dijelova Monarhije. U gradu su se tako mogli čuti razni jezici - njemački, hrvatski, talijanski, mađarski, češki...; te vidjeti i osjetiti i ostale elemente multikulturalnog duha Monarhije u malom, a grad Pula postaje modelom onoga što si je priželjkivala velika Monarhija. Je su li očekivanja nastala iz jedne ideje ostvarena u realnosti svih njezinih heterogenih elemenata, i istovremeno, uolikoj se mjeri (novo)nastali kozmopolitski grad Pula približio habsburškom mitu?

«Proces mitizacije stvarne povijesne zbilje počinje prvih godina XIX. stoljeća. Riječ je o jednom svijetu, jednoj civilizaciji – i njezinim promjenama - vezanima uz Habsburgovce iz vremena rasplesanog Bečkoga kongresa, Metternichereia dvojne carsko-kraljevske monarhije; vezanima, napokon, uz posljednji čin stoljetne habsburške povijesti, koji ima posve specifičan izgled... Upravo u to vrijeme Habsburgovci, koji su zahvaljujući ratovima u XVIII. stoljeću kao i napoleonovskim ratovima izgubili vlast u Njemačkoj ---- okreću se traženju jednog drugog načina života, drugog razloga za postojanje i koheziju monarhije. I

⁹⁴ Preradović Paula, Kindheit am Meer, Versuch einer selbstbiographischen Skizze, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 937-938

*upravo se tada rađa ideal nadnacionalnog carstva, "Velike Švicarske", "mojih naroda" vezanih dinastijskim vezama uz očinskog vladara; narodi, kako su ih namjerno nazivali, odnosno rase i etničke skupine, a ne nacionalni entiteti. ».*⁹⁵

Međusobni kulturni utjecaji i njihova raznolikost obogatili su društveni život grada, ostavljajući traga i na slijedećim generacijama, a ipak svi njezini sudionici ne doživljavaju ideju na isti način. O elementima kozmopolitizma govori u svom radu i Duda I., te dodaje:

*«Godine 1883. u Istri je zakonski potvrđena njemačko-talijansko-hrvatsko-slovenska četvorjezičnost, no pulska je gradska administracija, sačinjena od talijanskoga građanstva, odbijala odluku primijeniti čemu se Beč, zbog složenih odnosa s Italijom, nije mogao ili htio suprotstaviti. Domaći, a osobito netom doseljeni Talijani, tada su već držali da se grad nalazi na povijesnom talijanskom tlu, da na njega imaju veće pravo od ostalih naroda, osobito neciviliziranih i barbarskih Hrvata. Nijemce su pogrdno nazivali gnocchi, a Hrvate sciavi. Antičku povijesnu baštinu doživljavali su kao baštinu svojih izravnih predaka, a bečki projekt kozmopolitizacije kao nasilnu preobrazbu grada u slavensko-njemačku utvrdi».*⁹⁶

U društvenom životu grada i svakodnevicu njegovih građana prisutni su svi elementi kozmopolitizma⁹⁷ – od novina i časopisa koji se izdaju na tri jezika, preko škola do knjižnica koje su višejezične, do zabavnih sadržaja i gostovanja raznih orkestara, kazališnih skupina i umjetničkih društava iz svih dijelova Monarhije, kojima su povodi za proslave ili nastupe često bile neke od obljetnica vezane uz Monarhiju, poput bitke ili careva rođendana. (Duda: 108) Upravo na ovoj vrsti gradskih okupljanja, rasplesanim i bezbrižnim, punim zabave i smijeha, nastaje jedna ideja nošena duhom kojeg se povezuje s mitom o jednom svijetu, jednoj utopijskoj viziji zemlje zadovoljnih, sretnih, nasmijanih i bezbrižnih građana.

⁹⁵ Magris Claudio, Habsburški mit u modernoj austrijskoj književnosti, Republika 1-2, 1992., str. 54

⁹⁶ Duda Igor, Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine, raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75935, 19.09.2011.

⁹⁷ «Prolazila je ovuda (možda sa svojom sluškinjom, Cankarevom sestrom Karolinom) i buduća austrijska spisateljica Paula von Preradović, ... i promatrala radnike koji su jeli na stubama držeći posudu s hranom u krilu. Šetačima je hrana čudno izgledala i sasvim drugačije mirisala od one što su je dobivali na svojim besprijeckorno bijelim stolnjacima. ... Žene različitog porijekla tako su se, osim izgledom, razlikovale i u vođenju kućanstva: Mitteleuropa i Mediteran susreli su se na gradskim stolovima, zajedno Wiener Schnitzel i slane srdele». Duda Igor, Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine, raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75935, 19.09.2011.

«Budućnost grada temeljena na postojanju jedne vojske i jedne države nije se mogla ostvariti. U knjizi Pola: seine Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft anonimnog autora, tiskanoj u Beču 1886., stoji glavna odrednica dvorske politike: "Die Stadt musste sich mit der Marine identifizieren..." Grad se možda poistovjetio s mornaricom, ali građani (Nijemci, Česi, Slovaci, Mađari, Slovenci, pa i Talijani i Hrvati) koji su ga činili nisu se identificirali sa svojim gradom. Znakoviti su dojmovi hrvatskog putopisca Franje Horvata-Kiša iz 1914. "U Puli čitaš na svačijem licu, na svakoj stvari značajku privremenosti. Sve govori: 'Ne, nismo mi odavle. Mi smo ovdje tek toliko.' " ».⁹⁸

O raznolikosti, ali i suprotnosti svjetova koji su se sudarali u njezinom djetinjstvu i utjecali na njezin dalji život, Paula Preradović piše na više mjesta i u više svojih djela, a dio njezine stvaralačke osobnosti sigurno je potekao iz sukoba i previranja, kako osobnih tako i društvenih. Stoga je potraga za osobnim identitetom često premještena u likove koje stvara, a koji su povezani s obiteljskom poviješću o čemu će biti govora u radu, a osobno definiranje u realnom životu uobičajenim normativnim shvaćanjima, izmješta u književnost koja joj je između ostalog poslužila i kao zaštitni mehanizam.

Promatrajući između ostalih i nacionalno šarenilo grada u kojem je rasla, ne iznenađuje zapravo modernistički pristup "hrvatskom" i "austrijskom" segmentu kao obogaćujućim pratiljama njezina identiteta. Ona se dakle niti želi niti mora odreći jednoga da bi bila prihvaćena u drugom nacionalnom okviru, jer se u tim okvirima i onako ne može definirati. Sve skupa pridonosi njezinoj ustrajnosti u "i - i" varijanti definiranja, a permanentna "i - i" potraga pokušaji su da se odgodi uobličenosť, uokvirivanje, jer njezina smještenost «*auf berstenden Stern*» kao mjestu bivanja, koje baš kao takvo daje smisao i razlog daljeg postojanja i stvaranja, jednom definirano i uobličeno značilo bi njegovo dokidanje i uništenje.

«*Von den Figuren Grillparzers bis zu denen Hofmannsthals vermeidet der österreichische Held eine Entscheidung, um nicht unterzugehen; er bewegt sich ständig zwischen zwei Polen und versucht, die antithetischen Stränge möglichst weit voneinander entfernt zu halten, damit sie sich nie in einer Synthese berühren, die ihre Zerstörung bedeuten würde*».⁹⁹

⁹⁸Ibid.

⁹⁹ Ara, Magris, Triest. Eine literarische Hauptstadt in Mitteleuropa, Paul Zsolnay Verlag, Wien, 1999., str. 113

Istra dakle predstavlja realni ali i duhovni prostor njezina djetinjstva. Tako se ona u prvom djelu fragmenata autobiografskog romana *Kindheit am Meer*, pod nazivom *Ewiges Land*, posvećuje opisima poluotoka Istre od samih početaka stvaranja, ali zapravo uspoređuje prolaznost i raspadljivost zemaljskih realnosti s Božjim stvaranjem u prirodi, koja neumorno nastavlja sa započetim i bez obzira na sve ovostrane promjene nastale ljudskom voljom, moći ili htijenjem, ona živi svojim tempom uvijek se iznova obnavljajući na isti način.

*«O Möwe, die den Fisch verschlingt, o Falke, der des Sperlings Herr wird, o Wurm, der an der Eichenwurzel nagt, und Efeu, der den Felsen feucht und brüchig macht! O ewiger Wechsel, ewiges Ab und Zu, ewiges Wachstum, das schon dem Tod benachbart ist!».*¹⁰⁰

Paula tako zdušno opisuje ljepote prirode i svih njezinih stvorova koji nastaju i tu su, u realnom trenutku i prostoru, da opominju na nestajanje ovozemaljskog, utvrđenog i sigurnog samo do prvog jačeg vjetra. Priroda kao Božje djelo njezina je vječna inspiracija, a inzistiranje na opisivanju prirode do u najsitnije detalje, potvrda potrage za esencijalnim i vječnim. Ta naglašena estetska komponenta koja je svugdje prisutna u njezinom stvaralaštvu, a posebice u ovom prvom dijelu autobiografskih fragmenata, poslužila joj je da potvrdi i naglasi surovu stvarnost života a u njoj i osobna vjerska uvjerenja - bitnost i postojanost onostranog u odnosu na prolaznost, promjenjivost i privremenost ovozemaljskih stvorenja, ljudi, te pojedinih moćnika i njihovih geopolitičkih učinaka.

*«Und Gott schaute nieder auf sein liebes Land, für ihn gab es nicht Vorher und nicht Nachher, mit einem grossen ewigen Blick übersah er die Jahrhunderte, und er wusste, dass auch das tapferste Volk eines Tages versinken wird, denn wo heute für den einen Platz ist, muss morgen Platz für den andern sein».*¹⁰¹

Postojanost i održivost pripisuje *malom pastiru*, koji je od početka do kraja teksta prisutan i zapravo kao jedini nepromijenjen u svojoj nutrini, jedini i može opstati. To je kontinuum, to je jedina stvarnost.

«Kam einer der Hirten aus den verlorenen Dörfern von Innenistrien an den Fuss der Mitterburg, so mochte er staunenden Auges die glänzenden Rüstungen und wehenden Helmbüsche der stolz an ihm vorbereitenden deutschen Herren bewundern, während er

¹⁰⁰ Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 905

¹⁰¹ Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 896

*beschämt an seiner schäbigen Kluft hinunterblickte, an diesen ungeschickt gewobenen langen und engen schmutzigweissen Wollhosen und der dunkelbraunen, klobig-dicken Jacke; an dieser ewigen Hirtentracht, wie sie fast ohne Unterschied vor vielen, vielen Jahrhunderten, als hier die allerersten Hirten Schafe ins kurze, sonnverbrannte Gras trieben, von armen, demütig-wilden Frauen für ihre Männer gesponnen und gewoben worden war. Der unwissende, verblüfft glotzende Hirte ahnte nicht, dass er der Unvergängliche, der stets Wiederkehrende war, so unvergänglich und durch Gottes Gnade immer wieder sich erneuernd wie die Geschlechter der Möwen und die roten, scharf duftenden Thymianteppeiche, während die Reiche und Mächte dieser Welt verurteilt waren, nach langen oder kurzen Zeiten des Glanzes und der Herrschaft unfehlbar zu stürzen und zu vergehen».*¹⁰²

Svjesna promjena i nekih novih vrijednosti koje novo vrijeme nosi sa sobom, ali ponovno naglašavajući njihovu nestalnost i prolaznost, prvi dio autobiografskih fragmenata zaključuje rečenicom:

*«Und es begann der kurze Tag der Österreicher».*¹⁰³

Različitosti i društvena previranja u regiji u kojoj odrasta također se očituju i krugu njezine obitelji, pa u drugom dijelu fragmenata autobiografskog romana – *Von Hassan, Saigon und der grünen Kugel*, sve je jasnija već spomenuta naglašena uloga oca u Paulinom životu, a kroz različitosti unutar obitelji.

O suprotnosti dvaju svjetova saznaje već u roditeljskom domu, gdje u trokutu otac-majka-dijete spoznaje nesklad roditeljskih stavova. Većina je autora koji su se bavili Paulom Preradović isticala majčino nerazumijevanje i nezainteresiranost za očeve sklonosti poput domoljublja, vjere ili pjesništva, a to ističe i njezin sin F. Molden u intervju na kraju rada. Majka nije odobravala niti Paulin interes za literarno stvaranje, a znala joj se i obraćati riječima poput – ne piši te gluposti, udaj se bogato i slično.

Različitosti između oca i majke mogu se također teritorijalno i metaforički ilustrirati povezanošću oca sa čarolijom nemirnog mora, a majke sa statičnim snježnim planinama. U pjesmi *Die Weihnachtsbucht*, kako se naziva i treći dio autobiografskih fragmenata, opet

¹⁰² Ibid., str. 907-908

¹⁰³ Ibid., str. 910

spominje razlike između ovdje «*more*» i tamo «*planine*», te majku koja priprema praktične stvari za Božićni ugođaj u zatvorenom i statičnom prostoru *doma* koji Paula ne doživljava tako intenzivno kao šetnju s ocem.

«Mit dem Vater stieg die Schar der Kinder
Nieder zu verborgensten der Buchten ...»¹⁰⁴

Primjetno je da otac ne vodi Paulu samo u čaroliju poezije, nego i u čaroliju Božića i time joj je njegova prisutnost zapravo uvijek tu, kao most kada treba poći tajanstvenim novim putevima, dok je uloga majke u njezinu djetinjstvu bila ipak nešto drugačija:

«Da wir wanderten, indies die Mutter
Rüstete den Glanz des Weihnachtsbaumes,
Ordnete die Kuhen und die Gaben,
Treue Hüterin ererbten Brauchs...»¹⁰⁵

U daljem tekstu autobiografskih fragmenata nastavlja s opisima istarskih uvala, prirode i događaja koji su se odigrali u šetnjama s ocem, a u njima ponovno nema majke, koju su oslobodili svoje prisutnosti jer je *vjerna čuvarica običaja* doma puna *tajanstvenog posla*. Iako majčin posao pozitivno opisuje «*tajanstvenim*», istovremeno bi opis mogao imati i prizvuk ironije, a čitatelju je savršeno jasno da se djevojčica Paula ne želi baviti *tajanstvenim ženskim poslovima*, već želi poći s ocem u šetnju – u *Weihnachtsbucht*. Opisi su ponovno estetizirani i prepuni najsitnijih detalja, i svako malo prisutnih usporedbi majčina s očevim svijetom:

«Selbstverständlich gab es in unserer Gegend zu Weihnachten keinen Schnee. Im Dezember pflegte der Himmel sich in besonders kräftiger Bläue zu wolben; wir trabten eilig und aufgeregt durch das immergrüne Gestrüpp dahin und machten uns keine Gedanken darüber, dass die Abwesenheit von Eiszapfen und dicker Schneedecke, Dinge, die in Mitteleuropa unentbehrlich zur Weihnachtsszenerie gehören, im Gegenteil eine weit echtere Weihnachtsumwelt darstellte, denn der heiligen Ursituation von Bethlehem waren unsere kahlen Hügel und Felsen, unsere von greller Wintersonne beschienenen Ölbäume, Zypressen

¹⁰⁴ *Die Weihnachtsbucht*, Paula Preradović, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str.35

¹⁰⁵ *Ibid.*, str. 35

*und schütter geschichteten Steinkeuschen zweifellos ähnlicher als die traulichen, in tiefen Schnee geschmiegteten Fachwerkbauten nördlicherer Breiten».*¹⁰⁶

Autorici je jasno da se u svom djetinjem izboru – koji nije racionalan nego emotivan – opredjeljuje za očevu zemlju, koja se prostorno nalazi u Hrvatskoj, ali za nju ima još veće metaforično značenje i zbog toga se mora pravdati (Kome? Majci?) da je njihova božićna idila sličnija «*der heiligen Ursituation von Bethlehem*».

Zanimljivo je također da je ta opredijeljenost samo važeća u njezinu unutarnjem svijetu djetinjstva, jer kasnije opet uspostavlja harmoniju dvaju svjetova u njoj, što je i te kako progresivno i u skladu s današnjim duhom multikulturalizma.

«Oh, gesegnet wir, die hegen durften
Im erwachten Blut zwei Vaterländer,
Halten in der Hand zwei Welten kugeln,
Lieben so die süße Bucht des Südens,
Eingerahmt von Lorbeer und Arbutus,
Wie die herbe Welt des Tanenbaums.»¹⁰⁷

Vraćajući se dvjema točkama između kojih se autorica kreće, primjetno je da je majka više gledala na praktične stvari i nije razumjela ljepotu poezije, dok je otac bio zvijezda vodilja u svijet književnosti. Time bismo mogli zaključiti da Paula Preradović zapravo biva marginalizirana od najranije dobi, jer majka odbacuje njezino zanimanje za literaturu i ne drži da je *to* za žene, pa se Paula navikava postojati u najmanje dva svijeta: jednom realnom "svijetu njezine majke" gdje ne biva potpuno shvaćena i drugom imaginarnom "svijetu njezina oca" gdje biva prihvaćena i shvaćena. Odrastanjem ta dva kontradiktorna svijeta ne prestaju postojati nego samo bivaju rekonstruirana.

4. 4. Identifikacija kao oblik samotražnja

¹⁰⁶ Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 932-933

¹⁰⁷ *Die Weihnachtsbucht*, Paula Preradović, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 36

U mnogim se svojim djelima Paula Preradović identificirala sa nekim od likova, tražeći sebe. Pripovijedajući o drugima, ispisivala je sebe. Paula nam se nudi u toliko identiteta, da bismo je mogli tražiti u svakom od stvorenih likova i analizirati podudarnosti, tražiti znakove i autobiografske indicije.

Ipak, nije li Paula sve to skupa - svi ti likovi/identiteti uvezani literarnom vrpcom u književnost koju je stvarala, stvarajući sebe. Likovi koje stvara u njoj su samoj, s njom se stapaju, nadopunjuju, ulaze i izlaze iz nje po potrebi, a njezini literarni tekstovi ostavljaju prostora za igru, nje same i nas čitatelja.

Autobiografski *Putnik* Petra Preradovića tijekom povijesti nebrojeno se puta (o)živio u generacijama čitatelja, a svako je čitanje bilo osobni doživljaj i spoznanje sebe u datom trenutku, u određenom (specifičnom) vremenskom periodu. Nastao iz zavičajne tuge i nostalgije a nošen duhom onog vremena koje je budilo nacionalni ponos i osjećaje, i u Pauli je oživotvoren, a poistovjećivanjem sa sudbinom svoga djeda, te identificirajući se sa njime, autobiografski se (o)(u)pisuje.

«...Ja sam ti mlada žena tvoje krvi,
Ja sam kao i ti, pjevam, žarim,
Ali nemoćna sam i nemam štapa,
Moj je duh divlji i put je dalek.

...

... Jedna vruća, mlada žena,
Iz tvoje krvi nikla,
S tobom bila u prirodi,
Po rosi i sivoj magli
Držala te ovita. »¹⁰⁸

*Ja sam kao i ti... - «Identitet je proizvod niza djelomičnih identifikacija, nikada dovršen».*¹⁰⁹

Identifikacije autorice s likovima njezinih djela, zapravo su stalna potraga za osobnim identitetom koji bi se tako makar na čas smirio i utjelovio u nekome od njih, te ponudio

¹⁰⁸ Pjesniku Petru Preradoviću, Paula Preradović, Nova Istra, 1997., str. 112

¹⁰⁹ Culler Jonathan, Književna teorija - vrlo kratak uvod, AGM, Zagreb, 2001., str. 134

prividnu statiku nedjelovanja, a/već postojanja. Različitim identifikacijama autorica potvrđuje dijelove svog osobnog identiteta stvaranog u osobnom prostoru prilikom procesa promjena i transformacija koje su je pritom oblikovali.

I kao što se autori identificiraju s drugim autorima (npr. Paula sa djedom), oni također traže uzor još od najranije dobi i u vlastitom okruženju. Identifikacija ne znači istopiti se u drugome nego naglašava sličnosti i povezne točke dvaju identiteta. U ovom segmentu potražiti ću realne osobe s kojim se Paula Preradović identificirala, ali i likove u njezinim djelima (a koji su opet i dio njezine obiteljske povijesti s očeve strane) s kojima se djelomično ili potpuno može identificirati.

Otac u ovome kontekstu ima vrlo bitnu ulogu u poticanju Paulina literarnog identiteta. Čaroliju bezbrižnosti iz vremena djetinjstva, a kojemu se stoga uvijek iznova vraća, prenosi joj upravo otac, kao centralna figura njihovog zajedničkog fantastičnog carstva, prostora toliko različitog od surove realnosti koju povezuje s majkom.

«Von diesem Tag an gab es des Zauberns kein Ende. Mit vorbildlichem Gehorsam, unsichtbar und unhörbar, sauste die Kugel nach Hause, schlüpfte in die Verstecke, die ihr von Papa und mir nach einvernehmlicher Beratung anbefohlen wurden, und erwartete dort in Demut unsere Heimkehr. Ja ihre Kraft und Begabung wuchs mit den Monaten; oder war es unser Mut, der zunahm? Hatte die Kugel anfangs nur selbst Raum und Zeit überwunden und war fügsam unserer Sendung gefolgt, so erwies es sich allmählich, dass sie auch imstande war, von mir erwünschte und ersehnte Dinge herbeizuschaffen. »,¹¹⁰

Zanimljivo je da se i očeva uloga definira u odnosu na drugoga tj. majku - ona već tada ima specifično mjesto u Paulinom životu i ulogu promatrača s daljine – ona u svemu tome ne sudjeluje.

«Mama, die von der ganzen Zauberei nichts wusste und sich auch gewiss nicht dafür interessiert hätte, denn sie war nicht fürs Phantastische, fragte, ob die Bora auf dem Spaziergang sehr stark zu spüren gewesen sei, sie gab acht, dass wir keine Flecken auf den Kaffeetisch machten, und fütterte den kleinen Peter, der noch nicht allein essen kontte. Ich

¹¹⁰ Preradović Paula, Kindheit am Meer, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 923-924

*erinnere mich deutlich an das winterliche Dämmerlicht, das damals vor den Fenstern lag; ... Wie die zusammengefalteten Blätter einer noch unerschlossenen Blüte waren Friede und Hoffnung um den jungen Fruchtboden der Familie gebreitet. Was später sich ausweitete, ausschwärmte und mit der Zeit entfremdete, damals lag es in süßem Dunkel, in unvergleichlich traulicher Wärme. Heimat war es. O gute, ferne Zeit!».*¹¹¹

Iz iskustva jedne rane podjele, koju Paula već kao dijete doživljava i to unutar svoje obitelji u kojoj je najbliži sudionici njezinog djetinjstva tjeraju na razmišljanja o različitosti, donosi zaključke koji trajno oblikuju njezine stavove i identitet u vječitoy potrazi. Tu gdje se u mikrokozmosu najbližih sudionika tvori sigurnost po principu usklađenih mišljenja, reakcija i postupaka, gdje bi se se od malih nogu trebale učiti vrijednosti i lekcije života, Paula nalazi razdor i zaključuje:

*«Doch wusste ich zu jener frühen Zeit von diesen interessanten und merkwürdigen, lange verstorbenen Grosseltern so gut wie gar nichts, während Mamas Angehörige mir vertraut und wohlbekannt waren.»*¹¹² ... *Aber damals wusste ich natürlich von alledem nicht das Geringste. Papa war Papa, der Wundervollste und einzige, so wie Mama die Liebste, Gemütlichste und auf ihre Art gleichfalls die einzige war.»*¹¹³ ... *Ich wusste es wirklich nicht, aber ich bin es gelehrt worden».*¹¹⁴

U ovome je odlomku jasno vidljiva i njezina naknadna konstrukcija objekta žudnje i identifikacije, a koji je u periodu djetinjstva bio prostorno dio nje.

Specifičnosti veza unutar obiteljskog trokuta, koje se dalje razvijaju i utvrđuju opisima moći koju otac posjeduje, a povezuje se i na druge odnose u okružju, upućuje između ostalog i na postavke o *maloj* literaturi. Slika i opisi oca projeciraju se u realno okružje autoričinog djetinjstva, na način da uloga i veličina oca biva naglašavana kroz cijeli tekst.

*«... und selbst Papas schwarz-goldene Seeoffizieruniform, vor der sonst alle Tore sich öffneten und alle bajonettbewehrten Posten zu Salzsäulen erstarren mussten»*¹¹⁵ ...

¹¹¹ Ibid., str. 923

¹¹² Ibid., str. 916

¹¹³ Ibid., str. 917

¹¹⁴ Ibid., str. 919

¹¹⁵ Preradović Paula, Kindheit am Meer, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 913-914

... und unter dem Schutz von Papas zaubergewaltiger Uniform ¹¹⁶ ...

... Stolz und selig ritt ich auf Pappas Schulter ¹¹⁷ ...

... Ich war glücklich. Von hinten legte ich die Arme um den Hals von Papa ...». ¹¹⁸

Otac je osoba koja svojim autoritetom i ljubavlju dozvoljava i potiče stvaranje njezine prve "domovine" i unutar nje sudjeluje u stvaranju novoga manje tradicionalnoga identiteta kćeri. U drugom se dijelu fragmenata autobiografskog romana pojavljuju i pas Hassan i majmun Saigon, koji su "izgubili" dom i čini se samo postoje da bi druge "razveseli" svojom egzotičnošću. Ovdje bi njezinu zaokupljenost tim životinjama mogli interpretirati i kao vrstu identifikacije, jer je i ona također u potrazi za izgubljenom domovinom. Pitanje je i koliko je recimo pas Hassan oblikovan njezinim stvarnim sjećanjem, a koliko snagom njezine imaginarne sposobnosti. U svakom slučaju otac je ponovno onaj koji sudjeluje u svemu i jedini iskazuje razumijevanje i empatiju.

«Papa hielt mich fest an der Hand ... Neben uns aber sprang und galoppierte in tollen Sätzen er, um dessentwillen dies ganze Rennen veranstaltet wurde, Hassan, der schwarze Dackel. Es war ein fremder Hund, mit dem wir uns seit einiger Zeit angefreundet hatten, und Papa vermutete, dass er zu einem Trabakel gehörte, obwohl die Trabakelleute sonst fast immer weisse, wachsamen Spitze an Board hatten. Auch wussten wir nicht, warum er plötzlich heimatlos geworden war, keinen Herrn zu haben schien und so verlottert viel Zeit hatte. Hassan durfte nicht in unsere Wohnung kommen...» ¹¹⁹

Već ovim uvodnim opisom psa Hassana, čije je i ime znakovito i simbolično u odnosu na prostor u kojem se nalazi, zatim i njegova neuklopljiva crna boja i pasmina kojoj pripada, ukazuju i na različitosti u okružju s kojima se Paula nosila već u ranom djetinjstvu, a također i na spoznaju o mogućoj neuklopljenosti u prostor bivanja/življenja, osobito u prostor koji utjelovljuje majka. Ponovno Paula i otac dijele osjećaje i *neznanje* o Hassanovom beskućništvu, koje je *plötzlich*, kao da se dogodilo pukim slučajem. Gledajući iz kasnije perspektive čini se da je i autorica *iznenadno* i *ne znajući kako* ostala bez domovine.

¹¹⁶ Ibid., str. 918

¹¹⁷ Ibid., str. 916

¹¹⁸ Ibid., str. 915

¹¹⁹ Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 911

Slike i sjećanja iz tih šetnji s ocem i psom Hassanom autorica povezuje i sa zvukom očevog glasa koji dozivajući Hassana, "pjeva";

*«...er sang es fast, und ich sang es mit ihm. Es war halb Jubelruf, halb Feldgeschrei, eine Fanfare zu Ehren unseres vierfüssigen Genossen, aber zugleich, und mehr als das, zu Ehren unseres frohen Lebens, zu Ehren des herrlichen Meereshimmels und unserer liebenden Gemeinsamkeit».*¹²⁰

Dozivajući u tekstu zajedništvo prostora fantazije, koje je tada još uvijek imalo šansu da ostane poistovjećeno s jednim utvrđenom mjestom, autorica zaključuje da ni sama ne zna kada se to dogodilo - da je Hassan jednoga dana samo nestao.

*«Heute erscheint er mir fast wie eine Verkörperung von Papas zaubermächtiger Einbildungskraft, die sich wie ein vielfarbiger Regenbogen über meine Kindheit wölbte, und mit der Fanfare seines Namens verbindet sich mir für immer das Gefühl dahinsausenden Laufes durch scharf riechendes Buschwerk angesichts des vorfrühlinghaft erblauenden Meeres».*¹²¹

U ovom odlomku autorica otkriva da je vrlo vjerojatno da događaji vezani za njeno djetinjstvo zapravo ne moraju biti stvarni. Tu jasno priznaje da pisanjem o prostoru djetinjstva zapravo stvara – naravno uz očevu pomoć - svoje novo djetinjstvo, novi prostor unutar nove sebe.

Osjećaji teritorijalne podijeljenosti i nemogućnost jasnog identificiranja s nekim utvrđenim prostorom, dodatno su intenzivirani poređenjem životinjskih i ljudskih potreba preko kojih spoznaje što je to *Heimweh*, a prisutnih u psu Hassanu i majmunu Saigonu, posredstvom traumatičnih slika, doživljava i sjećanja iz najranijeg djetinjstva.

¹²⁰ Ibid., str. 912

¹²¹ Ibid., str. 917

Hassan i Saigon su kao i Paula marginalci, ¹²² otrgnuti iz vlastitih staništa, dovučeni na promatranje¹²³ i neshvatljivo strani promatračima koji na svojim klupama kao utvrđenim teritorijima, pokušavaju pronaći odgovore za njihovu različitost i neuklopljenost. ¹²⁴

«Eigentlich fürchtete ich mich vor ihm. ... "Warum ist denn der Saigon so böse?" fragte ich, und Papa antwortete mir aus seinem Gespräch mit Mama heraus: "Er wird halt Heimweh haben, der arme Schlucker." Mama aber sagte: "Wahrscheinlich ist ihm kalt", und zu Papa: "Sie weiss doch nicht, was Heimweh ist."

Ich wusste es wirklich nicht, aber ich bin es gelehrt worden.

Der grosse Kohlenberg, die jungen Eltern ... und im Käfig der mürrische, heimwehkranke Affe: dies ist eines der frühesten Bilder, die mein Herz bewahrt hat. Und so mag denn Saigon, den man aus seiner Heimat fortgeführt hätte, der zwischen schwarzem Staub und blühenden Blumen traurig sass und die Zähne fletschte, als eine groteske Initiale dies Buch vom Heimweh eröffnete, diese Geschichte einer kleinen Kindheit an der Schwelle der Weltenwende». ¹²⁵

Opet se otac javlja kao taj koji joj nastoji objašnjavati svijet i unutar njega i osjeća je i od kojega uči što je to *«Heimweh»*. Mogli bi tvrditi da se Paula kao žena ne usuđuje osobna iskustva i spoznaje otkriti kao svoje, jer ne bi bila shvaćena i prihvaćena, nego joj i kasnije treba očev autoritet koji će je zaštititi. Postavlja se pitanje od koga? Moguće je da je majčinu neprihvaćenost zamijenila i poistovjetila sa prihvaćenošću od strane društva, bez koje je ionako navikla ići dalje. Ona dakle neprestano pleše na žici između majke i oca, između realnosti i fantazije, odbacivanja i prihvaćanja.

Između *crne prašine* i *rascvalog cvijeća*, na graničnim pozicijama jedine moguće realnosti, Paula započinje svoje oblikovanje i traganje, stalnim gibanjem od jedne do druge točke. Statičnost je dakle nemoguća opcija, stanje koje bi bilo ne(o)(i)zdrživo; prikloniti se jednoj od

¹²² «...Saigon wurde neben dem Kohlendepot hinter der Arsenalmauer, auf dem Weg zur Marineschwimmschule, in einem Käfig gehalten ...», Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 917

¹²³ «...stand der grosse Käfig, und mehrere schwarze klobige Gartenbänke waren um ihn gruppiert...», Ibid., str. 918

¹²⁴ «...Der grosse, mürrische Affe hockte böse und traurig da und warf Äpfel und Ruben, Brot und Zucker verächtlich zu Boden. Es schien ihm manches auf der Welt nicht recht zu sein. ... und ich hatte noch nie jemand gesehen, der so unfreundlich gewesen wäre. Trotzdem konnte ich es nicht lassen, um den Käfig herumzugehen.», Ibid., str. 918-919

¹²⁵ Ibid., str. 919

točaka značilo bi samodokinuće; pa ostaje međuzona u kojoj se identitet u traganju, izmješten iz realnog prostora i vremena, pronalazi u samoispisivanju.

4.4.1. Identitet žene

Očigledni primjeri identifikacije u životu i djelu Paule Preradović ponajprije su primjetni u likovima koji su preneseni iz prošlosti po ženskoj obiteljskoj liniji autoričinog oca. Tako je i sa likom Pelagije koja je trebala biti glavna junakinja romana *Pelagia auf berstenden Stern*, a ova identifikacija ostaje nerealizirana do kraja, jer roman smrću autorice ostaje nedovršen.

Kako sam već spomenula, Paulin suprug Ernst Molden izdaje knjigu *Paula von Preradović, Porträt einer Dichterin*, u kojoj se pored već navedenih tekstova, nalazi i dio posvećen supruzi pod nazivom *Skizzen zu einem Porträt*, te u njemu objašnjava kako je Paula imala želju napisati roman koji ju je godinama zaokupljao.

Tekst E. Moldena započinje upravo ovako:

«Sie sollte Pelagia getauft werden. Ihre Urgrossmutter tief drunten in Kroatien hatte so geheissen, und die Dichterin fand den Namen schön. Sie fand es auch richtig, dass ihrer jüngsten Heldin gerade dieser Name einer der harten und tapferen Frauen von der alten „Grenze“ gegeben werde, richtig und symbolhaft. Denn diese neue Pelagia sollte ja in der Mitte eines Buches stehen, dem die Geschicke einer harten Gegenwart den Rahmen bieten würden, die eben erlebten Schicksale der eigenen Zeit. „Pelagia auf dem berstenden Stern“, so wollte Paula von Preradović den Roman nennen, der sie seit Jahren beschäftigt hatte und der ihr in vielen Punkten bis in die letzten Einzelheiten vor Augen stand».¹²⁶

Roman je dakle trebao nositi naziv *Pelagia auf dem berstenden Stern*, a ta se raspadajuća, popucala, rasprsnuta zvijezda u još održanim pukotinama nudila kao jedino utočište, u kojem Paula razvija svoj identitet neprestanim vaganjem kao jedinim mogućim načinom da zadrži sebe u prostoru iz kojeg svaki tren može iskliznuti. Gubitak prostora kojeg je doživljavala kao sigurnost i utočište, te nestanak geografskog prostora kakvim ga ona pamti iz perioda djetinjstva, stvara neki novi osobni prostor – nigdje siguran i učvršćen, već na rasprsloj

¹²⁶ Molden Ernst, *Skizzen zu einem Porträt*, Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1955., str. 11

zvijezdi – na kojoj Paula Preradović pronalazi utočište i svoj osobni *treći* prostor stvaralačke kreativnosti.

*«Wie denn erträgst du's, o Herz, zu wohnen auf berstendem Sterne, Nirgendwo Festes und Sichers, zu setzen die tastenden Schritte...»*¹²⁷

Pokraj Pelagije, prabake po ocu i njezine sudbine, izuzetnu povezanost s još jednim ženskim likom - koji zapravo prolazi opet tu istu sudbinu u nekom drugom vremenu, te se i sa njome identificira, - Paula pronalazi u Pavi, Paolini de Ponte, prvoj supruzi Petra Preradovića, po kojoj i nosi ime. Lik Pave u romanu *Pave i Pero* autorici služi da prepozna i ispriča svoju žensku stranu.

Pelagija, Pave, ... - kao i mnoge u nizu žena iz graničarskih obitelji, dijele sudbinu svih onih žena, supruga vojnika, i majki koje su svoju djecu rađale tamo gdje bi ih život odveo. Vječiti *Putnici*, s vječito spremnim kuferima¹²⁸ i vječitim odlascima i dolascima¹²⁹, plovile su između novih gradova¹³⁰, novih stanova¹³¹, novih ljudi¹³², a oni su im postajali neki novi domovi, neke nove domovine.

Supruge vojnika u obiteljskoj tradiciji Preradovića kao da imaju preslikane životne priče. Prilikom jedne kućne posjete Vuk Stefanović Karadžić ovim se riječima obraća Petru Preradoviću, dajući mu savjet u svezi supruge Pave:

«I da mi nisi ovu lijepu gospođu previše vucario po svijetu, razumiješ li me? Žene to ne podnose. One moraju rasti kao drveće, znaš li, s korijenom u zemlji a s krošnjom na suncu. Zar one ne moraju nositi gnijezdo, u koje se mi nestalne ptice uvijek vraćamo? Pero uzdahne: - Časnik sam. Što ja tu mogu? Poći u Beograd, to bi možda značilo smiriti se. Ondje bi mogli i ostati.

¹²⁷ Preradović Paula, *Elegie an das Menschenherz*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 249

¹²⁸ «Tako su ponovno pred njom stajali ti kovčezi, te nemani koje je mrzila, jer su bili znamenje i nijemi svjedoci njezina nemirnog, bespokojnog života.», Preradović Paula, *Pave i Pero*, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 63

¹²⁹ «I opet kao dan prije: odlazak u ranu zoru: Opet su zimski odjevenu djecu vodili niz polumračne stepenice, i opet su sluge vukli kovčege, i opet su stajala velika putna kola u nježnoj, vlažnoj magli pred vratima.», Ibid., str. 125

¹³⁰ «Nema dugo da su ti odvratni veliki kovčezi stajali ovako na podu sobe u Karansebesu...», Ibid., str. 64

¹³¹ «Jer stanovi u kojima stanujemo mi sirote časničke žene, ne mogu se nazivati domom. A ipak sam svu svoju djecu rodila tako radosna srca, kroz njih mi je tuđa zemlja postala domovinom, a prazni stanovi prijatnim domom.», Ibid., str. 175

¹³² «Da li će na tu stranu, otmenu gospodu učiniti dobar utisak? Zašto je došla? Što traži? Što hoće? U kakvom li će tuđem jeziku morati sirota Pave opet natucati?», Preradović Paula, *Pave i Pero*, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 65

– *Ali za nju bi to bila tuđina – tuđina.*

Stajali su već u predsoblju.

– *Za nju je sve tuđina osim Dalmacije. Katkad mi se čini da je nisam smio odvesti odanle.»*¹³³

Ako bismo se ovdje vratili na postavke Deleuzea i Guattaria o prostoru i njihovu metaforu prostora kao rizoma, onda je shvatljivo da je žena shvaćena na tradicionalistički način, trebala *rasti s korijenjem u zemlji i lijepom krošnjom na suncu*. Korijenje koje je veže uz tlo, trebalo bi rasti samo u jednom smjeru, u(o)čvršćujući je i određujući pritom ne samo na strogo normirani i opće prihvaćeni način vrednovanja žene, već i pravac u kojem bi se trebala razvijati žena – ona čvrsto mora stajati na zemlji, biti realna i fiksirana, to su vrijednosti koje je krasi; a njezina je krošnja tj. vanjski izgled pomno urešen za pokazivanje na suncu. Ženin prostor pritom nije rizom koji joj nudi plodnost nekih novih stvaralačkih i produktivnih snaga neslučenih razmjera kreativnosti, njezino je korijenje - korijenje stabla koje je vezuje uz tlo njezina muža, a plodnost su njezina djeca.

Muž je taj koji se *nestalan uvijek vraća*, kojemu je dana sloboda u svakom smislu, od same slobode kretanja pa do one stvaralačke, a koju bi ona, bez obzira na osobne afinitete ili s druge strane životne poteškoće, trebala podupirati i snažiti, pritom naravno noseći "gnijezdo i tiće" u svojoj krošnji, u koju će okolina upirati prstom i odobravati ih kao vanjske znakove njezinog osobnog, ali i njihovog zajedničkog, uspjeha i sreće.

*«Bila je već privikla da je smatraju iskorijenjenom siroticom bez porijekla i da ne bude ništa više nego majorica, Perina žena, a nekada dok je još bila zaručnica mislila je, da će joj ta čast nadoknaditi i najbolji društveni položaj, sva naslijeđena bogatstva, pa i samo njezino plemićko porijeklo. Još je uvijek znala da biti Perinom ženom znači uzvišenu, nezasluženu i u svom pravom značenju upravo neshvatljivu sreću, no ipak je bilo gorko da je uvijek morala ostati nepoznata i da osim samog Pere nije susretala nikoga, koji bi znao tko je ona uistinu».*¹³⁴

Osim u gore navedenom odlomku, u kojem riječima *uzvišena, nezaslužena i neshvatljiva* sreća, svoj brak vrednuje glavna junakinja Pave a pritom gubeći svoj osobni identitet, slične primjere vrednovanja i poimanja životne uloge jedne žene nalazimo i u sljedećim odlomcima,

¹³³ Ibid., str. 90

¹³⁴ Preradović Paula, Pave i Pero, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 70

u kojima je jasno da tim poimanjem žena mora poništiti svoju osobnost i sve s njom u vezi, jer biti suprugom smatralo se dovoljno (za realizaciju osobnosti jedne žene) već samo po sebi - ništa više od toga jedna žena ne bi ni trebala biti.

To se poimanje da iščitati i u odlomku u kome grofica koja je u posjeti Pavi svojim savjetima jasno ukazuje na opće prihvaćenu sliku *dobre* žene u društvu, a s kojom se svaka žena trebala prije ili kasnije pomiriti na dobrobit svoje obitelji – jer tako je čini se najjednostavnije i najbolje, jer su u jednom muški orijentiranom svijetu, jer muževi tako žele i jer se prije svega njima treba udovoljiti - pa stoga one (žene tj. supruge) primjerice ne smiju biti tužne,

*«Mi uopće ne smijemo biti tužne, to kvari našu ljepotu i odbija naše muževe. Naši muževi žele da budemo vesele, jer se nisu oženili s nama da bi s nama tugovali».*¹³⁵

ni smiju imati osobne probleme, već su njezini problemi – njihovi problemi tj. problemi njezinog supruga za koje mora imati razumijevanja i na koje spremno mora odgovoriti,

*«I Pave je odmah sjela i započela pismo. Sve srdačne utjehe, umirivanja i dobre savjete, što ih je samo mogla da smisli ona, kojoj je svaka politika bila isto tako strana kao i svjetska mudrost, uputila je Peri da bi ga umirila i tako spriječila kakav prenagljeni njegov korak».*¹³⁶

...

*«Perini živci! Zar bi ih smjela opteretiti sada, kad je Pero koji se nikada nije tužio, i sam priznao, da ga i najmanja buka može preplašiti, zar bi sada smjela navaliti na njega novi teret? I nije li jedini mogući izlaz bio u tome, da ga još danas poštedi, da sačeka njegovo sljedeće pismo i da mu tu tešku vijest saopći tek onda, kad on bude nešto smireniji?»*¹³⁷

a svoje osobne krize žena ne smije javno pokazivati ili kojim slučajem njima opteretiti svoga supruga.

« - Ali ako je ono što proživljujemo uistinu tužno? - pitala je Pave nemalo začuđena...ubrzo se sjetila da možda i Pero ne bi za njihova boravka u Zagrebu bio tako često odlazio k lijepoj i veseloj Lini Schauff, da ona sama nije jedino i neprekidno oplakivala svog malog Čedomila.

¹³⁵ Ibid., str. 71

¹³⁶ Ibid., str. 195

¹³⁷ Preradović Paula, Pave i Pero, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 247

- Sve naše doživljaje moramo znati svladati u nama samima. ... ali kome bi koristilo da sam plakala? – Sada je grofičino lice bilo potpuno ozbiljno. Sjedila je časak potpuno nepomično i gledala nijemo u prazninu». ¹³⁸

Zašto je Paula Preradović toliko sklona naglašavanju tradicionalnih shvaćanja i vrednovanja žene u romanu, zašto je ta problematika toliko okupira? Zbog čega u liku Pave traži svoju žensku stranu, zašto je prikazuje tradicionalnim poimanjima, zašto je pravda? Smatram da je navedeno muči iz razloga što i sama osjeća teret tradicije na sebi. Iako joj je "dozvoljeno" da uživa blagodati jednog finansijski sredeog života, a sigurno i suprugove ljubavi - jer on između ostalog pokazuje i razumijevanje za njezino stvaralaštvo pa ona pritom može ostvariti i dio svoje kreativnosti - Paula se s tim društvenim vrednovanjem, da žena nije stvorena za nešto više osim udaje i rađanja, susreće već u mladosti u komentarima svoje majke o kojima je već bilo riječi u radu (udaj se bogato, rodi djecu, zašto to piskaraš...).

H. K. Bhabha u svojoj knjizi *The Location of Culture* napominje da bi se osobito na primjerima manjina i žena kao marginaliziranih u društvu, trebale učiti lekcije iz povijesti, ali i dalje ostaje pitanje je li i u kolikoj mjeri ta lekcija zaista savladana i naučena.

«*This is a lesson of history to be learnt from those peoples whose histories of marginality have been most profoundly enmeshed in the antinomies of law and order – the colonized and women*». ¹³⁹

Također, Paula na neki način prolazi iste situacije kao i supruge njezinih predaka, jer i ona zapravo prati svog supruga na njegovom životnom putu, u njegovoj je sjeni, bez obzira na prepoznatu i odobranu kreativnost. Pritom Paula nosi identitet žene – ali ne identitet žene-pjesnikinje stvaralački plodne, već identitet žene-supruge i plodne majke u realnom prostoru kojeg naziva sudbonosnom zemljom, a u kome se tom pozicijom, **ipak**, kako to i Pave kaže, osjeća marginaliziranom. Na određen način to potvrđuju i istraživanja kojima sam se bavila i koja su opisana na početku ovoga rada, a među kojima su i navedena valoriziranja njezine osobnosti i stvaralačkog rada; kao i njezina evidentna marginalizacija kao književnice koja stvara pod prezimenom Preradović, a pronalaženjem podataka o autorici pod prezimenom Molden, što Paulino stvaralaštvo stavlja u drugi plan.

¹³⁸ Ibid., str. 72

¹³⁹ Bhabha H.K., *The Location of Culture*, Routledge Classics, 2004., str.217

Lik Pave autorica dakle gradi iz svog ženskog kuta. Pave je prava Paulina ženska strana, ona kojoj autorica u tekstu pruža "žensko" suosjećanje i supatnju, a od čitatelja izmamљуje odobravanje za njezine postupke. U Pavi je još jedan od pokušaja da ispisanim objasni svoj identitet - pokušaj da u njoj fiktivno stvori jedan svijet u kojem bi barem na taj način ostala prikovana i lišena stalnog traganja. U njoj oblikovana odmara se od permanentne potrage, nakratko zadovoljna odabranim identitetom koji se između ostalog napokon odlučio biti statičan. Ipak, tako željeni mir i prividna statičnost ne znače i sklad, pa se i u Pavi nastavljaju boriti različiti stavovi i svjetovi.

Pave, koja po ko zna koji put putuje u neki novi kraj, a kojoj su putovanja bila mrska jer na njih nije odlazila po svojoj volji, te na njih nije gledala kao na nova već na strana otkrića, po prvi puta prilikom jednog od putovanja otkriva i drugačiji način shvaćanja i osjećanja, te otkriva novu sebe u nekom novom prostoru:

*«... i Pavino je srce zakucalo od ushićenja, kad se odjednom nađe u stranom, začaranom svijetu. Sličan je kraj bila ugledala dosada samo jedamput u životu, ... Ali onda je po prvi put bila u drugom stanju i mnogo je trpjela od napornog putovanja, tako da nije ni osjetila pravu radost nad svim tim stranim ljepotama. ... I ona odjednom shvati, promatrajući to čudno ganutljivo-priprosto tlo što je u letu odmicalo pored prozora, da svaki kraj ima svoju vlastitu, nepromjenljivu živu dušu, ... shvatila je da su te guste šume crnogorice i ta zimi ogoljela hrastova i bukova stabla, ... značili za ljude ovih širina opojni, duboko ukorijenjeni, nadasve ljubljani pojam domovine, one domovine za kojom se plače u tuđini, o kojoj se sanja u samotnim noćima, za koju se lije krv. I po prvi put u životu otkada je napustila svoj rodni kraj, da bi kao beskućnica, nepoznata i neshvaćena živjela u uvijek novim krajevima i gradovima, obuzme je ljubav prema tuđoj zemlji, ganuće i nježnost, razumijevanje i vruća želja da ostane u njoj, kako bi je bolje upoznala i dublje zavoljela».*¹⁴⁰

Autorica pokraj neprestanog vraćanja na temu domovine kao prostora identifikacije kojemu se pripada i po rođenju, a koji je jedini do određenog trenutka nudio osjećaj sigurnosti i utočišta, ipak u tekstu nudi razloge i da se neki novi prostor doživi na sličan način. Ovim ona miri dvije fizički teritorijalne domovine u sebi, ali ne i svoj prostorni i osobni identitet, jer već na sljedećim stranicama, ponovno nije sigurna u svoje osjećaje i nastavlja potragu.

¹⁴⁰ Preradović Paula, Pave i Pero, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 109

Na pitanja o njezinoj teritorijalnoj ili nacionalnoj pripadnosti Pave na više mjesta u romanu daje *ženske* odgovore¹⁴¹, jedine moguće Pauli kao autorici koja za lik Pave u romanu, a u osobnom procesu identifikacije, prije svega bira i naglašava identitet žene-supruge.

«- *A osjećate li se kao Talijanka? Pave se nasmiješi: - Osjećam se kao žena svog muža i majka svoje djece. Sva su mi ostala pitanja suviše zamršena*». ¹⁴²

Pave koju nam nudi autorica, lik je žene koja prije svega želi miran i skladan život, ali ga ne nalazi. Ona je rastrzana, umorna od života i uloge supruge časnika, pa i uza svu međusobnu ljubav, nesretna jer ga skoro nikada nema. Skrhana od boli radi smrti prvorođenca, a potom i jedne od kćeri, ne nalazi utjehu i izlaz vidi u samoubojstvu, kojega na kraju utapanjem u rijeci i izvrši. Ovo samoubojstvo dugo je bila tabu tema u obitelji Preradović i o njoj se među njima nije govorilo.¹⁴³

U liku Pave kao jednom od mogućih identiteta ona potvrđuje prije svega sebe kao ženu-suprugu, a smještenost u kontekst onoga vremena, dodatno pojačava njezina opravdanja za Pavinu, ali i osobnu nemoć uzdignuti se iznad svega sa čime se bori. Od svega što je mogla ponuditi u Pavi, autorica bira njezinu "slabu" žensku stranu i proživljava je skupa s njom. Pave nema potrebu biti intelektualno važna, niti intelektualnost kao takvu prikazati ili dokazati ni pred kim, pa niti pred samom sobom. Autorici je važnija Pavina psihološka komponenta, emotivni procesi kroz koje prolazi gubeći sebe i osjećaji krivnje koje u romanu razrađuje. Pavu tako blisku sebi, autorica romana suptilno opravdava pred očima i u dušama čitatelja, imajući razumijevanja za jednu "tananu dušicu" umornu od selidbi, putovanja, rastanaka i života bez prisustva supruga, i dozvoljava joj da u tekstu progovori kao žena i da kao žena u svemu pati skupa s njom. Otud i odobravanje Pavinih postupaka kod Paule kao pripovjedačice, pa čak i u Perinom unutarnjem monologu nakon Pavinog samoubojstva.

¹⁴¹ npr. jedan od takvih odgovora je već citiran u fusnoti br. 35

¹⁴² Preradović Paula, Pave i Pero, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 289

¹⁴³ «... *deren Selbstmord zunächst tiefstes Geheimnis des engsten Kreises der streng kirchlichen Familie bleiben sollte...*», Molden E., u *Skizzen zu einem Porträt*, Österreichische Verlagsanstalt Innsbruck, 1956., str. 18

«Kažeš da te je ostavila samog i gorko je optužuješ. Ali nisi li je ti ostavio samu? ... Zašto nisi došao i pohodio je? ... Pero, Pero, ona je bila slaba, nije bila stvorena da napusti očinsko tlo. Ti si je odveo i ona je bila uvijek tuđa među tuđincima. ... ». ¹⁴⁴

Pavino očinsko tlo, zapravo je i ono tlo koje Paula smatra svojom izgubljenom domovinom, pa je stoga može razumjeti, te čitateljima ponuditi vrstu opravdanja za Pavine postupke. Također potreba opravdavanja Pavinog postupka, očito Paulu stavlja u kršćanski okvir iz kojeg piše. Paula kao autorica koja Pavu od početka romana uzima pod svoju zaštitu pred čitateljem, ali i pred sobom, u jednom trenutku zauzima stav Paule vjernice. Svjesna vjerskih dogmi i vjere koju živi, autorica Pavu i dalje ne osuđuje, ali čin samoubojstva kao rješenje u realnosti odlučno odbacuje i izlaz vidi u vjeri, pa u liku Pere na kraju moli Boga da joj oprosti. ¹⁴⁵

Snažni vjerski osjećaji i vjera kao krajnji izbor autorice, a suprotstavljena krajnjem izboru glavne junakinje romana, jedna je od tema kojoj se Paula posvetila u romanu *Pave i Pero* i koja zapravo pored povijesnih okvira i obiteljske priče nosi teret cijelog romana. O vjeri kao jednom od obilježja stvaralaštva Paule Preradović pisali su mnogi autori, te je čak isticali kao glavno obilježje iako njezina cjelokupna književnost ne ukazuje na to, a nije poslužila niti u svrhe definiranja i svrstavanja u religioznu književnost.

Važnost vjere u njezinom životu nesumnjiva je, i prisutna je i u njezinim djelima. Potvrde nalazimo u bilješkama o autoričinu životu, a još neposredniji doživljaj vjere uistinu nedvosmisleno živi i raste paralelno s njezinim literarnim stvaranjem.

Između ostalog na važnost vjere u Paulinom životu ukazuje i njezin suprug koji piše da je Paula imala tri domovine:

«Eine Dichterin dreier Heimaten, so steht sie vor den Zeitgenossen, so mögen auch die Nachkommenden sie sehen: der alten, grossen österreichischen Heimat, deren Grenzen sich über ihr väterlich-vorväterliches Meer spannten; der sehr geliebten österreichischen Alpenheimat, und der letzten, der christlichen Heimat, der ihr glaubendes und betendes Dichten galt». ¹⁴⁶

¹⁴⁴ Preradović Paula, *Pave i Pero*, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 325

¹⁴⁵ «Jest, Gospodine, daruj joj mir, a i meni! Oprosti joj, a oprosti i meni!», Ibid., str. 326

¹⁴⁶ Molden Ernst, *Skizzen zu einem Porträt*, Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1955., str. 81

Duboka religioznost koju nosi u sebi nije tek puka opredijeljenost i ne znači slijepo mirenje sa životom i sudbinom, već naprotiv prihvaćanje života u jednoj dimenziji ne navezаноj na vrijeme i prostor. Bog koji je kao tvorac svega prisutan u njezinim djelima, izvan je teritorijalnih sfera, te time dovijeka pruža siguran duhovni oslonac. Duhovnost je u tom smislu zapravo duboko povezana s vjerom u opće dobro i dio je univerzalnog zajedničkog poretka koji se ne može svesti samo na određenu vjeroispovijest, nego se nudi svakome kao promišljanje o smislu i svrsi vlastita života. Svakodnevnica, nametnuta ili ne, tako postaje ne samo podnošenje, propadanje ili trpljenje, već se u njoj krije stvaralačka snaga u kojoj pojedinac i njegovo bivstvovanje postaju nešto više od pukog preživljavanja u ograničenom prostornom ili vremenskom okviru, nego streme k višim vrijednostima. Duhovnost joj je u tom smislu sigurno pružila i vrstu utočišta, ali i osobne i stvaralačke snage, a ovo utočište jednom pronađeno više nikada nije preispitivala, već mu se prepuštala kao niti vodilji. Njezin doživljaj i shvaćanje vjere primjetni su u sljedećem odlomku:

*«Kao što ima ljudi, koji su rođeni nijemi, a drugi opet slijepi, kao što neki ne osjećaju mirise, a drugi od rođenja imaju kratku nogu, tako se i lijepa Pave bila rodila s jednim nedostatkom, koji je bio gori od bolesna oka ili od hrome noge, ma da je njezina vanjština bila toliko lijepa, da je osvajala sva srca i bila opjevana u mnogim pjesmama i to ne samo od njezina bogodanog Pere. Ona nije bila sposobna nadati se. Nije se mogla nadati ni u Boga, koga nije poznavala, ni u svoju vlastitu snagu. Pobožnost u kojoj su je bili odgojili, bila je samo površna. Poznavala je zapovijedi i pobožne običaje, ali nije shvaćala njihov smisao. Nije se umjela moliti Bogu. Znala je doduše zdvojno dozivati Boga i moljakati kao što dijete moli za komadić kruha, ali nije znala da onaj, koji se uistinu moli Bogu i umije da se zadubi u njegovu slavu, svojim poniznim zadublivanjem osvaja za sebe dio vječne snage Božje. ... A jer nije poznavala Boga i nadu u njega, nije poznavala ni samu sebe i nije se uzdala u svoju vlastitu snagu».*¹⁴⁷

Ovim riječima «nije poznavala ni samu sebe» Paula se jasno distancira od lika Pave, tj. Paula odbacuje samoubojstvo kao čin koji bi ona izabrala, i kao da time želi reći da ona dobro poznaje sebe i svoje snage, te da je time jača od Pave.

¹⁴⁷ Preradović Paula, Pave i Pero, Tipografija d.d., Zagreb, 1940., str. 228-229

*«Nije li u svakom pogledu bilo bolje, čovječnije, milosrdnije i Bogu ugodnije da ta neizreciva tuga ostane nijema, da ona trpi sama i da još ne uvuče svog ljubljenog muža u taj ponor bola? Uspjelo joj je da nadmudri samu sebe, da lukavo prevari svoju bolju i jasniju stranu. Nije pod taj strahoviti teret podmetnula svoje rame da ga hrabro ponese, već je nesreću prekrila, prešutjela, zatajila, a time su se rastvorili noćni ponori sablasnih daljina zla, crne spilje, koje su skrivale u sebi buduću muku, što je još danas doduše bila prekrita lažnom maglom milosrđa».*¹⁴⁸

U nastavku dakle Paula vidno moralizira i opominje svoju baku, ali ovdje se također prekida identifikacija, te Paula razrađuje osjećaj krivnje i naglašava način na koji bi se ona kao Paula (bolje) izborila s problemom.

Religioznost bismo mogli promatrati i kao dio kolektivnog identiteta, ali pritom je potrebno razlikovati njezine različite funkcije. S jedne strane to je univerzalna funkcija religije koja ima kognitivni značaj i s pomoću koje se ostvaruje orijentiranje i vrednovanje u okvirima društva. S druge strane, to su njezina personalna i socijalna funkcija koje utječu na formiranje identiteta. Socijalna funkcija može pomoći prilikom premošćivanja nejednakosti i suprotnosti u načinima življenja ljudi, a kojom je omogućena njihova komunikacija te na taj način stvara vrstu spona između njih, a personalna funkcija može ponuditi alternativu za empirijsko/iskustveno spoznanje pomoću kojeg pojedinac svoje osobne jedinstvene doživljaje može prihvatiti i razumjeti kao vrstu sudbine. (Knoblauch, 2004:352)

Paulina je stvarnost definirana udajom i preuzimanjem uloge supruge i majke, a time Austrija kao realni geografski prostor predstavlja prostor u kome živi – *Schicksaland* - te njezinu sudbinu. Nasuprot tomu prostor je djetinjstva i svega onog što se u vremenu provedenim s ocem događalo u njihovom zajedničkom prostoru, a prostor vezan uz oca kao realni prostor nekadašnje domovine uključujući i grad djetinjstva kojeg više u realnom prostoru svakodnevice nema, postaje objektom žudnje i identifikacije. Nasuprot činjenici da se identificira sa ženama iz svoje prošlosti, identifikacija s djedom i ocem prevladava. Nije li to možda znak da se kao tradicionalna žena i marginalizirana pjesnikinja ne usudi odvojiti od vrste zaštite koju joj muške figure nude, a čije joj je magično nadahnuće prijeko potrebno da bi kao autorica uopće opstala?

¹⁴⁸ Ibid., str.248

4.4.2. More kao *treći* prostor

Dio stvaralaštva Paule Preradović, kojemu sam posebno željela posvetiti pozornost u radu, nosi dakle naslov *Kindheit am Meer*. U samom naslovu uočljive su dvije riječi kao metafore za ono što je Paulu Preradović zaokupljalo njezin cijeli život – djetinjstvo i more. Djetinjstvo je metafora za prostor kao utočište s kojim je poistovjećivala oca i njihov zajednički fantastični prostor, a koji je teritorij domovine iz perioda djetinjstva, kao i kulturno naslijeđe kojemu je pripadao on, njegovi preci, pa time i Paula, dok je more metafora za njezin osobni i prostorni identitet.

More kao tema prisutno je u tolikoj mjeri u njezinom stvaralaštvu da bi je već i pri letimičnom iščitavanju, mogli identificirati sa morem, a prije svega jer se more povezuje sa Paulinom tzv. *Južnom domovinom*, tj. Jadranskom obalom. Ipak, upravo svojim identificiranjem s morem kao prostranstvom kome je teško utvrditi granice i koje se neprestano transformira, ona nudi poimanje i potvrdu i sebe i svog prostora kao vrstu *novog* viđenja i za čitatelja, u kojem možemo istražiti ne samo Paulu, već i svoju *drugost* i spremnost na kompromise i različitosti.

More predstavlja jedini imaginarni prostor u kojem se Paulin identitet može nesmetano mijenjati, konstruirati i rekonstruirati i kao takvo ono predstavlja vječnu dinamičnost - ustrajno u spuštanju i dizanju, premetanju, oblikovanju, nemiru, čudljivosti, prštanju, glasanju, ... - svemu što ponovno ukazuje na identitet koji nikako nije statičan.

Ovdje bi se morali vratiti i na postavke Deleuzea i Guattaria o moru kao metafori za tzv. *glatki*, neomeđeni prostor, čije je definiranje i fiksiranje uvjetovano upravo njegovom pokretljivošću i transformacijama, a međusobne interakcije sa statičnim prostorom kao njegovom suprotnosti, vode uvijek iznova ka stvaranju novih obogaćenih kombinacija - nikada dovršenim i definiranim.

I sama autorica piše:

«Riesig und urgewaltig ist das Gebirge, aber es ist statisch und wandelt sich nicht. Die Unruhe des Meeres, seine Weite und Tiefe, das wimmelnde Leben, das sein Schoss verbirgt, die Grausamkeit von Schiffbruch, Seemannstod und Nimmerwiederkehr, die es als feuchtwogendes Leichentuch bedeckt, die Stürme, die auf ihm einherbranden, die inbrünstige Bläue seiner Sonnentage, sein herber Geruch, das Geheimnis seines Steigens und Sinkens, sein nimmermüdes Murmeln und Reden, das im Paroxysmus des Sturmes zum Gebrüll wird, sein Uralter, das zugleich ewige Jugend ist – all das ist Zauber über allem Zauber, immerwährende Verstrickung, Liebe bis zum Tod». ¹⁴⁹

To je i more djetinjstva, u kojemu su šetnje pokraj mora bile neizostavni dio svakodnevice i realnosti, a koje tek kasnije postaje njezin objekt žudnje kojim je isprepleteno njezino cjelokupno stvaralaštvo. Otac koji je i u ovom dijelu teksta prisutan u svoj svojoj moći "čarobnjaka" kao neizostavan dio tog prostora, daje uvalama kroz koje šetaju različita imena. Tako pored primjerice *Pauline uvale*, nastaje i već spomenuta *Weihnachtsbucht* - uvala koja zapravo nosi naziv *Bucht der Seligen*, ali kako se popodnevena šetnja jednog 24. prosinca pretvorila u obiteljsku tradiciju, prozvana je Božićnom uvalom.

Autorica se prisjeća da su u to vrijeme, braća i ona, more doživljavali kao nešto uobičajeno, a da su priželjkivali brda, potočić, mužu krava i idilu austrijskog sela, koje im je tada bilo daleko i neuobičajeno, a povezano s blagdanima i ferijama.

«Das Meer war der Alltag, wie die Schulbank und das reinliche Bett. Erst als wir erwachsen wurden, viel später, begriffen wir seine Erlauchtheit und erkannten wir unsere Auserwählung. Aber dass wir, ohne noch seine Hoheit zu erfassen, täglich mit dem Meer wie mit einem Gespielen umgingen, dass wir von früh an seine vielen sanften und wilden Gesichter kannten, dass seine Unermesslichkeit unser Mass wurde, daran sind wir gewachsen, daran sind wir erstarkt, daran sind unsere Herzen zu läutenden Glocken geworden». ¹⁵⁰

Primjetno je da je tada u prostoru kojeg je doživljavala svojim more dio i nje same, ono tada nije predstavljalo objekt identifikacije niti žudnje – ono je odabir tek kasnijih spoznanja, kada više nije dio svakodnevne *igre*, već u nemogućnosti da ponovno bude dio njega i ono dio nje, priziva ga i opisuje riječima pokušavajući ga time fiksirati i zadržati za sebe. Time, ne samo

¹⁴⁹ Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 929

¹⁵⁰ Preradović Paula, *Kindheit am Meer*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 930

da se Paulin identitet mijenja kroz vrijeme i prostor, već i «more» sa svim konotacijama koje ono za autoricu nosi sa sobom mijenja i svoj identitet, a povrh svega njegova vrijednost biva neprocjenjiva tek kada ga izgubi. Ovaj razvoj u skladu je s paradoksom egzila kojeg Bronfen u svom radu navodi citirajući riječi Jean Amery: «*Man muss Heimat haben, um sie nicht nötig zu haben*» (Bronfen, str. 71). Ili ako izokrenemo značenje, čovjek mora domovinu izgubiti da bi mogao početi tragati za njom. Tako je i s morem Paule Preradović, dok ga ima kao konkretnu i realnu kategoriju, ne treba joj konstrukcija mora kao apstraktne fikcije.

Pjesma *Ausfahrt* točno ilustrira njezinu kasniju konstrukciju mora:

«O Meer! O altes Meer im Mittagslicht ,
In tausend Nächten allzuwild begehrtes,
Ich sehe wieder dein durch nichts versehrtes
Hinbaluen ohne Makel und Gewicht.
Dein Atem kühlt mir wieder das Gesicht,
Dein Salz küßt meinen Mund als langentbehrtes
Huldenzeichen, da ein endlich heimgekehrtes
Verbranntes Herz zu seiner Mutter spricht.»¹⁵¹

Ovu pjesmu možda i ne treba interpretirati jer nam govori sve o dubinskom značenju mora za Paulu Preradović. Distanciranost lirskoga ja od mora doživljava se kao kazna, gotovo kao duhovna smrt. More se personificira i time preuzima ulogu mladića «*ohne Makel*» koji joj ljubi lice. Ne iznenađuje stoga da autorica povratak moru uspoređuje s povratak domu («*heimgekehrtes Herz*») jer joj je ono jedina domovina, ali je posve neuobičajeno za Paulu da koristi riječ «*Mutter*» a ne «*Vater*» u ovom kontekstu. Možda je manjak dinamičnosti i razumijevanja od strane majke i doveo do toga da u moru ne traži samo dom i savršenstvo, već i majku kakvu nije imala, a priželjkivala, pa je stoga i idealizira.

Autorica osobno pozitivno doživljava i opisuje more kad ga vezuje za sebe, ali je također svjesna njegove snage i opasnosti. More ima i svoje negativne stvari, to spominje, ali ona kao pjesnikinja idile u nemogućnosti je negativno opisivati stvari, događaje i prostor oko sebe. Ova njezina crta mogla bi se također povezati s tradicionalnom slikom žene, u koju se ona

¹⁵¹ *Ausfahrt*, Preradović Paula, *Gesammelte Werke*, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 78

htjela ili ne, ipak uklapa svojim nijemim prihvaćanjem, a naviknuta na dvojnosti i kontraste u svome životu. S druge strane, literatura je njezin prostor u kojem disharmonija nije poželjna. Književnost kojom se autorica bavi njezino je more - njezin *treći prostor*, u kojem se ona "odmara". Moglo bi se također tvrditi da Paula Preradović u moru njezine literature traži duhovni spas, a kao žena svoga vremena ne nailazi na odobravanje za svoju odluku, jer se njezino književno stvaralaštvo toleriralo samo kao nešto neizbježno, ali se nije u potpunosti odobravalo i shvaćalo.

Naposljetku, literatura Paule Preradović uistinu jest prostor samotraženja: Počevši od njezine rane lirike, njezinih autobiografskih fragmenata, preko nemogućnosti osobnog i književnog definiranja, te time i nemogućnosti klasificiranja njezine književnosti u točnu odrednicu, ona putuje dalje u svoj osobni magični prostor djetinjstva «*kao izgubljenog raja*» koji snagom imaginarne moći opet uspostavlja. Pri tome traži oslonce u identifikaciji ponajprije s muškim precima kojima pripisuje simbolične i samo pozitivne osobine, a kojima suprotstavlja nemogućnost potpune identifikacije sa ženskim precima, jer sebe doživljava drugačijom i snažnijom, te na kraju završava svoje samotraženje u moru kao metaforičnoj kategoriji doma ili *trećeg* prostora. Paula Preradović more doživljava i opisuje kao dio same sebe - kao prostor u kojem može biti ono što jeste i u kojemu može osjećati da negdje pripada. Mogli bismo dakle zaključiti da se Paula prvo pronalazi u moru svojega djetinjstva, koje kasnije gubi i za kojim će cijeli život čeznuti, te će ga stoga nužno morati kreirati kao fiktivnu kategoriju.

Pjesma *Gelobtes Land* jasno govori o konstrukciji identiteta Paule Preradović, u kojemu povezuje i statične (vjera) i dinamične (more) komponente svojega identiteta. Mogli bismo dakle zaključiti da je more njezina duhovna i transcendentalna domovina iz koje se rađa i u koju ponire, a da je dječji doživljaj Božje prisutnosti koju nosi u sebi, jedina konstanta u konstrukciji njezina identiteta.

«Unsere Jugend ist ein weites Meer,
Steigen viele Inseln draus empor,
Fliegen viele Vögel drüber her.

Unser Selbst ist wie ein ferner Strand,
der verschollen aus den Wassern steigt:
Unser Selbst ist ein Gelobtes Land.

Rätselhaft und fremd und ferneher
Leuchtet es, und mancher fand es nie.
Habet acht, ihr Schiffer auf dem Meer.»¹⁵²

¹⁵² *Gelobtes Land*, Preradović Paula, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., str. 321

5. ZAKLJUČAK

U svom radu željela sam pokazati moje osobno viđenje Paule Preradović i njezinog stvaralaštva realiziranog kroz pojmove identiteta i domovine, te načine i procese osobnih (ne)mogućnosti definiranja pojedinaca koji u kontroliranim, nametnutim ili opće/široko prihvaćenim okvirima poimanja i vrednovanja, participiraju kao *drugačiji*.

Naravno, svjesna sam moguće subjektivnosti svog osobnog pristupa, kao i mnoštva podtema koje je još moguće obraditi u pristupu kojeg iznosim, a koje su i u mom radu ostale nedovršene i neistražene do kraja. Svjesna sam, također, da je njezino stvaralaštvo moguće promatrati i iz mnogo drugih kuteva, ali moj je rad - pokušaj da se život i djelo Paule Preradović promatra na *drugačiji* način; kroz prizmu kompleksnih identiteta svih onih pojedinaca koji su nas obogatili svojom različitosti, a među njima i autora koji nam svojom *drugosti* u literarnom stvaralaštvu nude drugačije norme i promišljanja, te potiču spoznaju o drugačijem i humanijem vrednovanju društva i pojava u kojem živimo.

Stoga moj rad nije niti nastojanje da se Paula Preradović definira na bilo koji način, već pokušaj da se njezin život i stvaralaštvo prikažu kroz prizmu onih kompleksnih identiteta koji su, u specifičnim traumatiziranim i turbulentnim okolnostima, dovedeni u stanja i pozicije nemogućnosti određivanja i definiranja, a jedino kao takvi mogu postojati. Upravo iskustvo traume, izmještanja, izгона ili marginaliziranja u bilo kom smislu, daje takvim pojedincima sposobnost prilagođavanja i drugačijeg sagledavanja, a još bitnije - i svjesnost o pluralističkom vrednovanju i poimanju ljudi i prostora u kojem participiraju.

Pogledaj, preci očekuju pjev tvoj – misao je kojom se vodila Paula Preradović pišući roman *Pave i Pero*, a opisujući stvarnost i sudbine pojedinaca iza kojih se kriju društveni i politički utjecaji na njezin, ali i na život svih nas u okružju. Paula Preradović osjetila se pozvanom da na svoj način, a u svom literarnom stvaralaštvu, zaokruži jedan dio osobne prošlosti, ali i stvarnosti koja je dio opće povijesti. Njezin život i djela koje je napisala, ukazuju na pojavu koja je aktualna i sveprisutna i danas, u vremenu kada je sve veći broj onih koji svoju osobnost i djelovanje odbijaju svrstati i odrediti unutar samo jednog mjerila pripadnosti ili definiranosti. Mnogobrojni su primjeri pojedinaca koji na sličan način u specifičnim okolnostima pronalaze izlaze i nude rješenja za svoju svjesnu *različitost*, koja se ne da

uokviriti. Život i djelo Paule Preradović time se pozicionira među sve one generacije pojedinaca, koji su u povijesti odabrali biti neopredijeljeni u uske tradicionalističke okvire i modele poimanja, te svojim primjerom naglasili potrebu za širom i sveobuhvatnijom tolerantnosti, koja mora postati dio svakodnevice i općeljudskih univerzalnih zakona.

Njezino je literarno stvaranje time dobilo i osobitu vrijednost, jer je poticaj za pronalaženje i nekih novih i drugačijih nas u književnosti koju je iza sebe ostavila. Ona je time i zaslužila moju pažnju, ali nadam se i onih čija je kompetencija daleko važnija i primjerenija od moje, a koji bi nekim novim pristupima u okviru literarnih teorija, zasigurno mogli iznaći i neka nova i drugačija čitanja Paule Preradović od dosada istraženih i ponuđenih.

6. ZUSAMMENFASSUNG

Der Schwerpunkt meiner Arbeit liegt auf den Prozessen der Identitätskonstruktion der Einzelnen, die durch verschiedene Umstände, ob gewollt oder ungewollt, sich an verschiedenen Bereichen der kulturellen Identitäten beteiligen.

Das Leben und das Werk von Paula von Preradović zeigen die Komplexität solcher Prozesse, und die Individuen wie sie konstruieren ihre Identitäten auf eine spezifische Art und Weise, indem sie nämlich als Brücken der Vielfalt fungieren. Die Herangehensweisen und die Definitionen der Identitätsproblematik sind natürlich so unterschiedlich wie die einzelnen Identitäten.

Ich bin der Überzeugung, dass sowohl das literarische Werk als auch das Lebenswerk von Paula von Preradović beispielhaft für jene ist, die in dieser Region, deren Grenzen durch geschichtliche Veränderungen verschoben wurden, gearbeitet und geschaffen haben.

Einer der Gründe weshalb ich Paula von Preradović "wieder zum Leben erwecken" wollte, war auch, dass ich sie als "eine von uns" betrachte – wir, die die Heimat verloren oder eine andere gefunden haben oder sie noch immer irgendwo anders suchen und dabei häufig die Vergangenheit durchwühlen.

Genau wie viele andere Autorinnen und Autoren, die mit dem Zerfall der österreich-ungarischen Monarchie orientierungslos in Bezug auf die Heimat geworden sind und dadurch auch einen Teil der eigenen Identität verloren haben, sucht auch Paula Preradović nach Spuren des Verlorenen in ihrem Werk und offenbart sich selbst .

Zu Beginn meiner Arbeit habe ich kurz das Leben und das Werk von Paula von Preradović vorgestellt. Einer der Gründe für diesen Zugang ist die Tatsache, dass viele Paula von Preradović kaum kennen: Diejenigen, die die Arbeit lesen, werden hiermit einen kurzen allgemeinen Überblick über ihr Leben und Werk erhalten. Der zweite Grund ist mit meinem Zugang zu ihrem Leben und Werk eng verbunden - diese wurden durch ein Prisma der Realisation der komplexen Identitäten betrachtet, daher war eine genaue Darstellung ihres Lebens und ihres literarischen Schaffens für diese Arbeit nicht besonders relevant.

Ein Beispiel für die Konstruktion einer komplexen Identität, sowie aller Begleiterscheinungen, spiegelt sich in Paula von Preradovićs Leben und Werk wieder. Schon die Titel ihrer Arbeiten und ihres gesamten Oeuvres spiegeln den Lebensraum für die (Selbst-)Identifikation und (Selbst-)Suche von Paula von Preradović. Ihr Leben ist ein Widerschein ihrer Werke und umgekehrt.

Die Schlüsselbegriffe, die die Autorin verwendet und die ich in dieser Arbeit genauer untersucht habe, sind eng mit dem Begriff der Identität als Zugehörigkeit zu einem bestimmten kulturellen Erbe verbunden; zusätzlich zum Begriff der Heimat als «Himmel auf Erden» d.h. diese wird als ein Territorium bzw. ein Raum, der einem Zuflucht und Schutz bietet, gesehen, deren subjektive Erfahrungen aber oft im Widerspruch zu den Theorien stehen.

Dadurch ist die theoretische Darstellung dieser Herangehensweise, insbesondere im Zeitalter der Globalisierung, die auch die Frage nach der Heimat und Identität aufwirft, ein wichtiger Bestandteil meiner Arbeit. Ich habe versucht, die Begriffe von Heimat und Identität und möglichen Prozessen der Identitätsbildung in multikulturellen, mehrsprachigen, multinationalen und auch sonst heterogenen Gesellschaften zu beleuchten. Ebenso habe ich mich mit verschiedenen Definitionen und der Terminologie in diesem Zusammenhang, wie zum Beispiel, doppelte, gespaltene, pendelnde oder hybride Identitäten, befasst.

Ich habe versucht, mögliche Antworten auf folgende Fragen zu finden: Auf welche Art und Weise und wo ist die Problematik der komplexen Identitäten sichtbar? Was führt zur Bildung solcher Identitäten? Was sagen uns Paula von Preradovićs Leben und Werk über die Entstehung solcher Identitäten? Und schließlich auf welche Art und Weise wird durch das Schreiben bzw. Lesen die Identität des Autors und des Lesers konstruiert?

Ich habe auch die Zeit, in der Paula von Preradović gewirkt hat, untersucht; sowie bestimmte persönliche, aber auch geschichtliche und gesellschaftliche Bedingungen dieser Zeit, die ihr Leben und Werk beeinflusst haben, (d.h. die persönliche Bedeutung von Pula für Paula von Preradović, sowie Pula als einen wichtigen Hafen der k.u.k. Monarchie, den Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie – den Verlust der Heimat; die Monarchie als Mythos, etc.) beschrieben.

Als ich begann, mich für Paula Preradović zu interessieren, machte ich eine kleine unverbindliche Umfrage, bei der 20 zufällig ausgesuchte Befragte mitmachten und die Folgendes zeigte: Eine sehr geringe Zahl von Menschen weiß, wer überhaupt Paula Preradović war; noch weniger Leute kennen ihr literarisches Schaffen und ihr Name wird hauptsächlich nur mit der österreichischen Bundeshymne in Verbindung gebracht.

Die Mehrheit der Autoren/innen, die sich mit dem Leben und Werk von Paula Preradović befasst haben, betonen nur die Verbindung ihrer Werke mit ihren slawischen Wurzeln, sowie die Hervorhebung der ästhetischen Komponente des mediterranen Ambientes, insbesondere das Meeresmotiv und ihre tief religiöse Besinnung.

Aus diesem Grund ist ein Teil meiner Arbeit der Sekundärliteratur (ihrer Zahl und Entstehungszeit) von Paula von Preradović gewidmet. Beispielsweise: Wie wurden die bisherigen Rezeptionen und Kategorisierungen ihrer Werke analysiert und wie ist sie in den literarischen Lexika und Enzyklopädien untersucht. Die Vielfalt und Konfusion der Definierung und Klassifizierung der Autorin Paula Preradović z.B. hinsichtlich ihrer nationalen oder sprachlichen Zugehörigkeit, sowie die undefinierte Kategorisierung und Klassifizierung ihres Werkes ist nicht zu übersehen; auch wenn sich alle Autoren/innen mit diesen Themen befasst haben, sind sie dennoch teilweise konfus und unartikulierte geblieben. Oft fand ich widersprüchliche und konfuse Informationen, was mich umso mehr veranlasste,

dieses «Problem» in meiner Arbeit genauer zu untersuchen und eine der möglichen Sichten anzubieten.

Im ersten Teil meiner Arbeit habe ich mich mit der Thematik der Identität beschäftigt d.h. mit der Identitätskonstruktion, mit verschiedenen Definitionen und mit möglichen Ansichten bestimmter Autoren/innen. Die neuesten Studien, beeinflusst von poststrukturalistischen und postmodernistischen Theorien, öffnen auch neue Perspektiven und ein breites Spektrum der möglichen Definitionen der Identität. Wir haben es nicht mehr mit vorgegebenen, festen Kategorien zu tun, sondern mit hybriden, fragmentarischen oder mehrfachen Identitäten, die im Laufe der zwischenmenschlichen Interaktion unter dem Einfluss verschiedener Faktoren entstehen. Im Gegensatz zu erhaltenen oder zugeschriebenen Identitäten, sind die realen Identitäten durch den Willen und die Strebsamkeit des Einzelnen in einem Prozess erworben.

Im Grunde genommen sind die Schlüsselwörter aller Theorien über die Identitätskonstruktion eng mit dem Beziehungsaufbau verbunden, basierend einerseits auf den Unterschieden und andererseits auf Gleichsetzung in Bezug auf jemanden oder etwas d.h. Identifikation.

Der Mensch versucht, die Selbsterkenntnis in seinem Inneren zu erfahren, aber auch im Rahmen der sozialen Interaktion; außerdem erhält er nicht nur das Selbstbild, sondern auch eine Bestätigung der (Selbst)-Darstellung, dies alles mit dem Ziel der Selbstfindung und Selbstbestätigung.

*«Identität als Komponente von Heimat bedeutet, „definiertes Ich“ in einer sozialen Realität von Raum, Zeit und Lebensplan vorzustellen, nicht mehr „Garneamand“ sondern „Jemand“ zu sein».*¹⁵³

Domovina, otadžbina, homeland, motherland, fatherland, Heimatland, Mutterland, Vaterland,; wird in vielen Sprachen in Verbindung mit dem Begriff Heim, Vater, Mutter gebracht - daraus entstehen ähnliche Bezeichnungen für ähnliche Gleichsetzungen mit dem Raum, d.h. ihre subjektive Erfahrung.

¹⁵³ Adler Ghemela, Heimatsuche und Identität: das Werk der bairischen Schriftstellerin Lena Christ, Verlag Petar Lang GmbH, Frankfurt am Main, 1991, S. 271

Die Art von Raum, die sich auf das als eigene betrachtende Territorium bezieht, ist als eine der elementaren Bedürfnisse und Gefühle des jeden Einzelnen gekennzeichnet. Dazu gehören: Sicherheit, Zuflucht, das Bedürfnis nach sozialen Kontakten, dh. nach anderen Personen im Umfeld, die das eigene Handeln und die eigene Identität stimulieren und die somit mit ihrer Verschiedenheit jede Anonymität aufheben.

Ein neuer Raum an dem ich teilhabe, schließt mich nicht aus; meine Überzeugung, meine Weltanschauung und alles was in mir ist, prägt mich, ganz egal wohin ich gehen möge. *Omnia mea mecum porto (Bias)*. Dieser Raum muss nicht unbedingt z. B. sprachlich oder territorial determiniert sein, sondern stellt den inneren Raum jeder einzelnen Person dar. Seine Grenzen kennt nur der Einzelne als ein intimes Erlebnis, das im Laufe der Zeit seine Form ändert. Das ist ein undefinierter Raum. Das ist der Raum der Freiheit.

Allerdings entsteht das Problem dann, wenn es zur Ausschließung der Definierung kommt, die in bestimmte Normen, Vorschriften und vorgegebene Rahmen hineinpassen muss. Was ist dann mit Personen, die mehrere Räume bzw. Territorien als eigene erleben und sich in ihren Rahmen identifizieren können? Beispiele sind in jeder Gastarbeiterfamilie zu finden, deren Mitglieder *hier* und *dort* leben. Ihr Leben ist auf «*hier* und *dort*» abgestimmt. Ein Einzelner sollte sagen können, dass für ihn der persönliche Raum weder *dies* noch *das* ist, aber dafür *dies und das* ist. Die Frage stellt sich, ob die Verknüpfung und Multiplikation bereichernd auf den Einzelnen und auch seinen möglichen Betrachter in ihrer gegenseitigen Interaktion wirken, denn das Leben mit der *und-und* - Einstellung muss nicht unbedingt ein Tanzen am Seil sein.

Die so oft erwähnte Globalisierung und die damit verbundene geopolitische Vernetzung, die an Machtprinzipien beruht, wirkt sich auf die Einzelnen verschieden aus. Das Tempo (das dem Einzelnen aufgezwungen wird), in dem die Grenzen verschwinden und somit auch die Deterritorialisierung des individuellen Raumes bringen die Problematik der räumlichen Identitäten mit sich und führen somit zur Entstehung der komplexen Identitäten.

Paula Preradović hat zwei Weltkriege und verschiedene Staatsformatationen erlebt. Den Zerfall der österreichisch- ungarischen Monarchie erlebt sie als ein junges Mädchen, welchem die Heimat – so wie sie sie erlebt hat - weggenommen wurde, d.h. auf einen kleineren Raum reduziert wurde, wobei die errichteten Grenzen zu ihrer literarischen

Angelegenheit werden. Ihr literarisches Werk positionierte sie auf diesem Standpunkt, wobei sie einige Lebensabschnitte mit einigen Territorien identifizierte und dabei versuchte, den realen geografischen Raum mit ihrem persönlichen Schaffensterritorium in Gleichgewicht zu bringen.

Reale geschichtliche Veränderungen spiegeln sich klar und deutlich in vielen Werken wieder, und die Teilung des Territoriums, das sie als Heimat erlebte, hinterließen Spuren und Risse im Inneren der Autorin. Eine solche Teilung ist klar sichtbar und wortwörtlich in Ihre Gedichtsammlung *Gesammelte Gedichte -: Verlorene Heimat, Schicksalsland, und Gott und das Herz*, genannt. Obwohl diese nach dem Tod der Autorin gedruckt wurde, erklärte ihr Mann explizit, dass die Sammlung nach ihrem persönlichen Plan und Reihenfolge, wie es im Literaturverzeichnis genannt wird, arrangiert wurde.

Der Verlust des Heims/der Heimat im Sinne einer räumlichen Zuflucht ist oft im Prozess der eigenen Identitätserrichtung ein wesentlicher Moment, der sich auf die weiteren Pläne des Einzelnen auswirkt. Die soziale Rolle wird so sehr auf die Probe gestellt, dass der Einzelne sein ganzes Leben dem Suchen und Forschen widmet.

*«Bewusst erlebt wird Heimat aber erst, wenn der Mensch sie verliert, so Krockow. Sie ist das Verlorene».*¹⁵⁴

Die ewig Suchenden und Reisenden, beenden oft ihre Suche und Reise in der Heimat aller - wie so oft für Paula Preradović gesagt wird – in der Heimat im Himmel. Die Unmöglichkeit, sich in irdischen territorialen Sphären wiederzufinden, erleichtert ihre Suche und ihre Reise in manch so andere Gebiete - zu den persönlichen Gebieten der Freiheit, der grenzenlosen ewigen Heimat.

Im Rahmen dieser Suche kann der persönlich- territoriale Raum gerade Raum der Literatur werden: der persönlich - literarische Ausdruck stellt dann nicht nur die Suche nach Heim/Heimat als Territorium dar, sondern auch die Suche nach dem eigenen Ich als Subjekt. In diesem Raum werden die Identitäten wie jene von Paula geformt, d.h. auch alle Autoren/innen, die sich in territorialen Grenzen nicht wiederfinden können und ihren Verlust

¹⁵⁴ Dürrmann Peter, *Heimat und Identität*, Hohenrain Verlag, Tübingen, 1994, S. 88

nur durch literarisches Schaffen bestätigen. Wo ist ihr Raum? Wie ist er zu definieren? Die Antworten bieten die literarischen Texte.

In ihrer Arbeit über die hybriden Identitäten behauptet K. Hein, dass man diese als Schaffung der Identitäten von Personen, deren Eltern verschiedener Herkunft abstammen, verstehen könnte; dabei verweist sie auf die *Romantheorie* von M. Bahtin, die die Kategorie der hybriden Identität in den Kulturbereich einführte, somit zieht sie den Schluss, dass hybride Identitäten Kulturidentitäten im Übergang sind. (Hein, 2006:433-434) Betrachten wir die hybriden Identitäten durch die Verbindung zu einem bestimmten Raum bzw. Ort, fügt sie hinzu:

*«...dass hybride Identitäten sich insgesamt nach einem Ende der fortwährenden Bewegung sehnen. So besteht der Wunsch nach einer endgültigen diskursiven Positionierung, einer eindeutigen Zugehörigkeit, einer klaren Verortung und nach einer Beendigung der kulturellen Navigation. Dieser Wunsch erfüllt sich jedoch nicht. Am Ende steht nur die endlose Bewegung zwischen Kulturen und Orten».*¹⁵⁵

Außerdem schreibt Hein, dass Homi K. Bhabha, ausgehend vom Bahtins Begriff der Hybridität, dem Begriff eines erweiterten Konzeptes zuschreibt und ihn mit dem Begriff des dritten Ortes verbindet, wo sich verschiedene Elemente begegnen und durch Interaktion gegenseitig verändern. Über/ In diesen/m dritten Ort sprechen diejenigen, die wir in der Theorie „Hybriden“ nennen könnten.

*«Wenn man diesen Begriff auf den kulturellen Bereich überträgt, folgt daraus, dass der Dritte Ort ein Raum für die Begegnung und Artikulation von Kulturen, Bedeutungssystemen und Repräsentationen ist, die sich in dieser Beziehung gegenseitig beeinflussen und verändern. Der Dritte Ort kann somit als hybrider Raum bezeichnet werden, da hier Verhandlungen zwischen kulturellen Differenzen stattfinden (s.dazu auch Dietrich 2001)».*¹⁵⁶

Als Hybriditäten oder hybride Identitäten können wir all jene betrachten und auch definieren, die sich im *Dritten Ort* befinden, einem Raum, wo die Möglichkeit der Andersartigkeit – die

¹⁵⁵ Hein Kerstin, *Hybride Identitäten*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2006., S. 439

¹⁵⁶ *Ibid.*, S. 57

nicht mehr ausgeschlossen und unterdrückt wird, sondern als schöpferisch fruchtbar hervorgehoben wird - besteht.

Die dritte Welt oder der dritte Raum wird zu einer Fiktion, in der die abgelegenen Stimmen aller Deterritorialisierten und Vertriebenen aus gewohnten Rahmen zu hören sind; literarische Texte - verfasst von den nicht dazugehörenden und versetzten Autoren/innen - die vom Leser/in zum Leser/in jonglieren, ihnen somit ihre Verschiedenheit anbieten, in der sie auch eine Bestätigung ihrer Andersartigkeit finden können.

*«... theoretical recognition of the split-space of enunciation may open the way to conceptualizing an international culture, based not on the exoticism of multiculturalism or the diversity of culture, but on inscription and articulation of culture's hybridity. To that end we should remember that it is the inter – the cutting edge of translation and negotiation, the inbetween space – that carries the burden of the meaning of culture. It makes it possible to begin envisaging national, anti-nationalist histories of the people. And by exploring this Third Space, we may elude the politics of polarity and emerge as the others of our selves».*¹⁵⁷

Elisabeth Bronfen beschäftigt sich in ihrer Arbeit über die moderne Exilliteratur mit literarischen Texten, die sich auf Entortung und Identität beziehen, und schreibt dem ursprünglich verwendeten Begriff Exil eine andere und etwas weitgehendere Bedeutung zu.

*«Ich benutze Exil also im Sinne eines dritten Bereiches - zwischen einem ursprünglich verlorenen und einem sekundär erworbenen Ort, zwischen Bekanntem und Fremdem, zwischen einer Vergangenheit, die sich als solche durch den Verlust des Heimortes als unwiderruflich verloren abzeichnet und einer Zukunft, die auf irgendeine Weise auf das Verlorene Bezug nimmt».*¹⁵⁸

Meiner Meinung nach, ist die Identität von Paula Preradović und die ihres Werkes eigentlich auch auf den Spuren dessen, was Deleuze und Guattari in ihrem Werk *Kafka Für eine kleine Literatur*, behandeln. Daher habe ich ihr Werk, auch als sogenannte kleine Literatur

¹⁵⁷ Bhabha H.K., *The Location of Culture*, Routledge Classics, 2004., S. 56

¹⁵⁸ Bronfen Elisabeth, *Entortung und Identität: Ein Thema der modernen Exilliteratur*, *The Germanic Review*, Vol. LXIX, Nr. 2, 1994., S. 71

betrachtet, denn sie gehört zu den Autoren/innen, die nur in solch einem Rahmen wirken und sich finden können.

In ihrer Absicht, zu erklären, was eigentlich eine kleine Literatur ist, definieren sie Deleuze und Guattari mittels drei charakteristischer Merkmale und betonen dabei, die Notwendigkeit, eines spezifischen persönlichen Raumes, die persönliche *dritte* Welt, zu finden.

*«Das also sind die drei charakteristischen Merkmale einer kleinen Literatur: Deterritorialisierung der Sprache, Koppelung des Individuellen ans unmittelbar Politische, kollektive Aussageverkettung. So gefasst, qualifiziert das Adjektiv "klein" nicht mehr bloss bestimmte Sonderliteraturen, sondern die revolutionären Bedingungen j e d e r Literatur, die sich innerhalb einer sogenannten grossen (oder etablierten) Literatur befindet. ... : schreiben wie ein Hund sein Loch buddelt, wie eine Maus ihren Bau gräbt. Dazu ist erst einmal der Ort der eigenen Unterentwicklung zu finden, das eigene Kauderwelsch, die eigene Dritte Welt, die eigene Wüste».*¹⁵⁹

Im Rahmen meiner Arbeit über die Konstruktion komplexer Identitäten und angesichts der neuesten Untersuchungen und Theorien könnte man dementsprechend die Identität von Paula Preradović und ihr ganzes literarisches Schaffen als eine Art des persönlichen Exils eines Einzelnen betrachten, der sein Bestehen in einem neuen *dritten* Ort sucht und findet.

In diesem Sinne erläutert meine Untersuchung Paula Preradovićs Werk unter allen angeführten Grundsätzen über den persönlichen *dritten* Ort als einen Ort, in dem ein Einzelner, der (früher) in irgendeiner Hinsicht nicht akzeptiert und marginalisiert wurde, mithilfe seiner Kreativität nach Wegen sucht, die Normen, Rahmen und Gesetze zu überwinden, um auf diese Art und Weise in und durch diesen Ort sich selbst, aber auch uns Leser, formen zu können.

Ein Teil des Werkes von Paula Preradović, dem ich besondere Aufmerksamkeit geschenkt habe, hat die Überschrift *Kindheit am Meer* und den Untertitel *Fragmente eines autobiografischen Romans*. Es ist bemerkenswert, dass die Überschrift zwei Wörter als Metapher für alles, was Paula Preradović ihr ganzes Leben lang beschäftigt hat, beinhaltet,

¹⁵⁹ Deleuze G., Guattari F., Für eine kleine Literatur, Suhrkamp Verlag, F.am Main, 1976., S. 27

nämlich die Kindheit und das Meer. Die Kindheit ist die Metapher für den Raum als Zufluchtsort, mit dem sie ihren Vater und ihren gemeinsamen magischen Raum gleichsetzte, dessen reale Entsprechung das Territorium der Heimat aus ihrer Kindheit sowie sein und ihr kulturelles Erbe waren; während das Meer als Metapher für ihre persönliche und räumliche Identität steht.

Ihr Mann Ernst Molden gibt nach ihrem Tod (1955) ein Buch *Paula von Preradović, Porträt einer Dichterin* heraus, in dem sich unter anderem ein Teil befindet, der der Ehefrau *Skizzen zu einem Porträt* gewidmet wurde. Hier wird erklärt, wie Paula den Wunsch hatte, einen Roman – der sie jahrelang beschäftigt hatte – zu verfassen. Dieser Roman blieb wegen des Todes von Paula unvollendet, aber die Fragmente wurden gesammelt und unter dem Titel *Kindheit am Meer* veröffentlicht.

Der Roman hätte den Titel *Pelagia auf dem berstenden Stern* haben sollen, denn dieser zerbrechliche, zerplatzte, zersplitterte Stern mit seinen Spalten war die einzige Zuflucht, in dem die Autorin ihre Identität durch ununterbrochenes Abwiegen als einzige Möglichkeit, sich selbst im Raum zu erhalten, dem sie jederzeit entgleiten könnte, entfalten konnte.

«Wie denn erträgst du's, o Herz, zu wohnen auf berstendem Sterne, Nirgendwo Festes und Sicheres, zu setzen die tastenden Schritte...»¹⁶⁰

Über die Verschiedenheit und Gegensätzlichkeit der Welten, die in ihrer Kindheit aufeinander prallten und ihr Leben beeinflussten, schreibt sie an mehreren Stellen und in mehreren Werken. Die Suche nach eigener Identität wird oft in ihre Figuren verlagert, - welches ich in dieser Arbeit geschrieben habe; und die persönliche Definition im realen Leben versetzt sie durch gewöhnliche normative Auffassungen in die Literatur, die ihr unter anderem auch als Schutzmechanismus dient.

Alles zusammen führt zu ihrem Beharren auf die *und-und-* Variante der Definierung und die permanente *und-und*-Suche stellt die Versuche der Verschiebung von Eingliederung und Einrahmung dar, denn ihre Position auf «*auf berstendem Stern*» als dem Ort ihres Daseins,

¹⁶⁰ Preradović Paula, *Elegie an das Menschenherz*, Gesammelte Werke, Verlag F. Molden, Wien, 1967., S. 249

der als solcher ihr auch den Sinn des weiteren Bestehens und Schaffens verleitet, ist ihr wichtig und deswegen wäre seine einmalige Definition auch gleichzeitig seine Vernichtung.

Wie ich schon erwähnt habe, denke ich, dass auch die Ansichten von Deleuze und Guattari das Wesen Paulas Schaffens erleuchten können. Im Einklang mit dieser These über die *kleine* Literatur, in der alles politisch ist, auch ihre sprachliche Deterritorialisierung und ihr kollektiver Wert, ist auch die Unmöglichkeit ihre sprachliche Zugehörigkeit genau zu definieren: Hinweise dafür sind auch Paulas persönliche Überlegungen sowie ihre nirgends explizit bestätigte Entscheidung für eine Sprache.

Darüber hinaus, wie auch die Bestimmungen der kleinen Literatur lauten, die spezifische Situation, in der sich die Autoren/innen dieser Literatur befinden, erlaubt es ihnen, ihre Literatur auf dem Konzept der Verschiedenheit aufzubauen; somit ist Paula noch ein Beispiel für Autoren/innen, die im Geiste dessen, was Deleuze und Guattari vorschlagen, die kleine Literatur schreiben.

*«Vor allem jedoch ist es die Literatur als ganze (um so mehr, als zu ihren Vorteilen "das einheitliche Zusammenhalten des im äusseren Leben oft untätigen und immer sich zersplitternden nationalen Bewusstseins" zählt T 129), der die Rolle und Aufgabe einer kollektiven, ja revolutionären Aussage zufällt: Die Literatur produziert aktive Solidarität, trotz ihres Skeptizismus; und wenn sich der Schreibende am Rande oder ausserhalb seiner Gemeinschaft befindet, so setzt ihn das um so mehr in die Lage, eine mögliche andere Gemeinschaft auszudrücken, die Mittel für ein anderes Bewusstsein und eine andere Sensibilität zu schaffen ...».*¹⁶¹

Paula besteht auf Nichtzuordnung – und das sowohl im Bereich der Sprache als auch der territorialen und nationalen Zugehörigkeit – sowie schlussendlich auch allumfassend in der Frage der persönlichen Identität. Die Gründe für diesen Standpunkt sind in ihrer Literatur zu finden, durch welche sie ihre Identität konstruiert und durch welche sie sich definiert.

Die Machtverhältnisse, die politischen Auseinandersetzungen und die Veränderungen, die diese verursacht haben, mit denen sich Paula in realen Kategorien von Raum und Zeit nicht

¹⁶¹ Deleuze G., Guattari F., Für eine kleine Literatur, Suhrkamp Verlag, F.am Main, 1976., S. 26

gleichsetzen konnte, ermöglichen ihr, ihren eigenen Raum und ihre eigene Zeit in ihrer Literatur zu erschaffen.

Das Ziel meiner Arbeit war es nicht, das Leben und Werk von Paula von Preradović auf irgendeine Art und Weise zwangsläufig zu definieren, sondern ein Versuch, auf eine andere Möglichkeit der Betrachtungsweise der komplexen Identitäten hinzuweisen, die durch gewisse traumatische Umstände dazu geführt haben, dass gewisse Zustände und Standpunkte nicht bestimmt und definiert werden können, weil sie nur als solche (undefinierbar) bestehen können.

Ihr Leben und Werk weisen auf ein Phänomän hin, das heute aktuell und allgegenwärtig ist, nämlich die Tendenz, dass immer mehr Leute es ablehnen, ihre Individualität und ihr Wirken nur innerhalb einer Maßgabe der Zugehörigkeit und Definierbarkeit eingeordnet zu sehen. Somit identifiziert sie sich mit allen Einzelnen jeder Generationen in der Geschichte, die beschlossen haben, nicht in einen engen traditionellen Rahmen und Auffassungsmodelle eingeordnet zu werden, sondern mit ihrem Beispiel den Bedarf nach umfassenderer Toleranz betonen, die im Alltag ein Teil allgemeingültiger Universalgesetze werden muss.

Das Werk von Paula Preradović hat somit einen besonderen Universalwert erhalten, weil es für uns zum Anlass wird, nach einem neuen und anderen Selbst in der Literatur, die sie hinterlassen hat, zu suchen. Somit hat sie auch meine Aufmerksamkeit verdient, aber hoffentlich auch jener, deren Kompetenz viel umfassender und vorbildlicher als meine ist, und die durch neue Zugänge im Rahmen der literarischen Theorien, Paula Preradović sicherlich aus einem anderen und neuen Blickwinkel, als bisher untersucht und dargeboten, betrachten könnten.

7. PRILOG

Intervju s g. Fritzom Moldenom snimljen je iz dva dijela. Prvi dio u trajanju od 7:57 minuta dio je našeg razgovora kao uvod u temu, a drugi dio razgovora je u trajanju od 30:37 minuta. U prilogu rada nalazi se i CD s cjelokupnim razgovorom.

I: Ich, D. Božić

M: Herr F. Molden

...

I: Ja eigentlich, ich weiss nicht wie das funktioniert alles ...vielleicht mit dem Doktorat wieder, ja... und so werden wir sehen...

M: Und sie studieren in Zagreb?

I: Na, nein.. ich habe das hier in Wien im Institut für Slawistik studiert...

M: Ah, in Wien...

I: ...genau.. das war für mich auch interessant, also das zu erleben, wie man studiert die Muttersprache im Ausland, sozusagen ja...

M: Ja... und wer ist ihr Professor?

I: ...jetzt mein Betreuer wird Herr Professor Vladimir Biti... Er ist schon bekannt...

M: Ja...

I: ...in ...er kommt aus Zagreb, aus der Kathedra von Zagreb.

M: Sie sind Zagreberin?

I: Na, eigentlich ich bin auch eine...sozusagen „Misch – Marschkind“...

M: Ja...

I: ...meine Eltern sind aus Herzegowina... mein Vater ist katholischen Glaubens, meine Mutter war orthodox... Ich bin in Beograd geboren, auch wegen meines Vaters Jobs usw. ...deswegen interessiere ich mich so sehr für Paulas Leben...

M: Ja...

I: ... weil ich finde mich auch so in einer doppelten Welt...

M: ...zwischen den Nationen.

I: Ja, aber es war fürchterlich natürlich, dass man sich entscheiden musste... damals...

M: Ja, wie gesagt ich wünsche Ihnen viel Glück und hoffentlich...

I: Danke...

M: ...schön wäre es, wenn Sie es mir schicken (diplomski rad, op.a.)... Ich bin die meiste Zeit nicht in Wien, sondern in Tirol...

I: ...in Alpbach...

M: ...Alpbach... Sie können es mir dort hingeben... schicken, wenn Sie mir...sie müssen mir nicht das ganze dicke Manuskript...aber es würde mich halt interessieren wie Sie das gemacht haben...

I: Gut...

M: ...wenn Sie mir die zehn Seiten schicken können.

I: Diese Zusammenfassung natürlich...

M: Wenn, eher auf Deutsch...

I: Ja, das ist auf Deutsch... Hat jemand aus der Familie, ich meine die Nachfolger, Enkelkinder ... oder so ... Kroatisch gelernt oder Interesse gehabt, oder nach Kroatien gefahren?

M: Ja, Kroatien gefahren haben wir nie mit meinen Kindern und wir waren öfters in Dalmatien. Mein Sohn, ich hab` zwei Söhne, einer davon ist Historiker an der Uni Wien. Der hat... war glaub` ich auch schon in Kroatien, mein älterer Sohn Ernst, der ist... macht Musik und...

I: Ja, das hab` ich gelesen... ist bekannt schon...

M: Ja... der war glaub` ich... als Kind waren wir auch mit ihm in Dalmatien, und meine Frau liebt... ist zwar Wienerin, so wie ich selber auch, aber sie liebt auch Kroatien und Dalmatien und wir haben ja bis vor wenigen Jahren noch Verwandte gehabt...

I: Ja, ja...

M: ...in Zagreb und...

I: ... das ist von Dušan, oder?

M: Ja von... ein Bruder... die Zora, war eine Schwester von Dušan...(Dušan Preradović, Paulin otac, op.a.)

I: Malerin war sie...

M: ... und die hat Nachkommen gehabt, aber dann hat Rukavina, seine Familie, die waren auch Cousins von meiner Mutter, die Neda Rukavina, war dann...hat bei uns gelebt jahrelang... das war die Stief - Cousine.

I: Sie nennt auch Paula in den Büchern...

M: Sie hat ein Buch publiziert, ja... protegiert...war sie bei uns untergebracht, es war Krieg, es ist schon alles lange her.

I: Ja, ja... aber schön...

M: Aber sonst hatten wir immer Kontakt und ich hab` bei mir zu Hause den Adelsbrief von Ferdinand, Kaiser Ferdinand II aus 1631...

I: Aha,...

M: ...an Joseph Prera... Joseph hat er glaub` ich geheißen... Johann, Johann. (Johan Preradović, Sagenhafferoffizier in Pappenheims Heer, op.a.).

I: Aha...

M: ...Preradović...

I: Aha...

M: ...Der war Offizier im 30 - jährigen Krieg in der kaiserlichen Armee, und er und zwei Brüder von ihm, die auch in der Armee waren, wurden vom Ferdinand II im Jahr 1631 geadelt und er ist dann `35 in einer der Schlacht, ich glaub` es war Nördlingen gefallen... der Preradović, der Gründer, also der erste uns bekannte Mann in der Familie, und dessen Adelsbrief hab` ich in Alpbach, und auf den war die Mama immer sehr stolz.

I: Ja, ja...das kann ich glauben

M: Und der war, der ist Lateinisch.

I: Aha...

M: Natürlich das war damals die Schriftsprache...

I: Schriftsprache, ja...

M: Und seit damals konnte man sie verfolgen, ihre... ich hab` einen angeschaut, weil ich gedacht habe, Sie brauchen vielleicht Daten. Ein Ahnen... ein Pass... ein so ein,... wo alle Vorfahren drauf sind, und da sind eben auch die Preradović. Sie gehen dann in direkter Linie bis 1631...

I: Puh...

M: ...der Vater von einem... vom Peter war auch ein Offizier, und aber kam aus der Lika, also da... hat gelebt in Lika. Wir waren einmal in dem Ort, aber ich hab` vergessen wie der Ort geheißen hat.

I: Ich hab` auch gelesen, aber ich erinnere mich auch nicht jetzt...

M: Ja, ja...

I: Aber ich weiss, dass es aus Lika ist.

M: Ja, und dazu haben wir in... meine Mutter hat die Verbindung mit den kroatischen Verwandten immer sehr geschätzt...

I: Aha...

M: ...und das war obwohl wir italienische Verwandte... die Pave da Ponte...

I: Aha...

M: ... war seine venezianisch – istrianische Familie, aber die waren ursprünglich, der Bruder ihrer Mutter war Papst...

I: Ja, das hab` ich auch gelesen... sie war auch stolz...

M: ...ja, ja... und das waren wieder... da waren auch Italiener drinnen, dann durch meine Großmutter waren Ungarn und also wir haben alles Mögliche, viele... wir haben einmal gezählt, wir haben acht Nationen von zwölf in der Monarchie gehabt.

I: Ah, schön...ja, deswegen schätze ich wirklich, wenn ich mit Ihnen über die Sache spreche, weil das ist heutzutage... ich weiß nicht, ob das besser mit der Globalisierung oder schlechter ist. Wissen Sie was ich meine?

M: Es ist halt eine neue Welt jetzt...

I: Aha...

M: ...die Globalisierung,... wenn die EU funktioniert, aber Kroatien muss ja hoffentlich bald Mitglied werden, dann wäre das eine europäische sichtbare Einheit. Die Globalisierung kann nicht Verbinden, denn was sollen die armen Chinesen mit den Zulu - Nigger, und was sollen die Zulu – Nigger mit uns machen...

I: Genau...hmm

M: ...und wir also... aber in Europa, das kann ich mir vorstellen, denn da gibt es Gemeinsamkeiten...viele...

I: Aha...ja es gibt viele Gemeinsamkeiten, ja und heutzutage ist es so wirklich schneller, und alles ist so anders geworden, ja...

M: Ja, natürlich, ja, ja, sicher... aber, also für mich ist Dalmatien oder Kroatien oder auch Slowenien oder Ungarn... ich fühl` mich zu Hause.

I: Aha...

M: Da bin ich nicht fremd, obwohl ich die Sprache, nur ein paar Worte kann, ich kann lesen...

I: Können Sie was?

M: Ich kann Kroatisch... ich kann die Zeitung lesen.

I: Ah, das ist schon was...

M: Als Kind hat meine Mutter manchmal mir paar Worte gesagt. Ich hab` fast alles vergessen, aber lesen kann ich.

I: Aha...

M: Zwar Ungarisch nicht, aber Kroatisch, auch Slowenisch... weil ich im Krieg in Russland war und Russisch gelernt hab`, vielleicht dadurch waren slawische Sprachen leichter, wie Ungarisch. Ungarisch ist sehr schön.

I: Ungarisch ist sehr schön, aber sehr schwer...

M: Ja, ja.

I: Wie Deutsch, ha, ha...

M: Ha, ha...

I: Für mich war es wirklich schwer, ja.

M: Sie haben ja Deutsch gelernt...

I: Ja, erst hier.

M: Sie sprechen ja wunderbar.

I: Oh, danke schön, danke! Na gut, danke... dann!

M: Gerne...

I: So...Herr Molden bevor ich mit meinen Fragen anfangen, möchten Sie etwas über Ihre Mutter erwähnen?

M: Das machen wir lieber am Schluss, ich weiß ja nicht was Sie wissen wollen.

I: Ok...Also, heutzutage leben wir in einer Zeit der Globalisierung kann man sagen und damit sind immer diese Begriffe der Identität, Identitätsproblem...

M: Ja...

I: ..Problem der doppelten Identität, heutzutage sagen wir auch Patchwork - Identitäten.. gibt es...

M: aber Sie wollen nicht mir...Sie wollen ja von mir was wissen...

I: Ja, ja...ich weiß...

M: Aber Sie halten mir ein Vortrag...

I: Ich meine, dass Sie wissen was für...na, na, nein, das sind meine Fragen...

M: Ok, ja...

I: ... dass sie wissen, was ich Fragen will also... das ist ziemlich komplex, deswegen... ich bin auch so ja...über Identitätsfrage...ich erforsche das...Also was denken Sie darüber heutzutage, wie erleben Sie das?

M: Was?

I: Also Identitätsfrage, Heimatsfrage...diese...Zeit ist verändert...also, heutzutage leben wir in dieser Globalisierung...

M: Ja...also...

I: Ob, das wichtig ist...?

M: Ich bin ja nicht von heutzutage...sondern ich bin 86...85...Jahre alt...

I: ...mir ..das ist mir wichtig...

M: ...und daher, in meiner Zeit haben wir...gab es den Begriff Globalisierung nicht, wir mussten uns in kleinen Gruppen und Staaten die von Diktaturen erobert wurden wie Deutschland – Österreich...Österreich und unsere Nachbarn, die von den Russen erobert wurden, wir von den Deutschen, wir haben uns gewehrt und haben daher glaub ich ziemlich...war für uns wichtig die individuelle Identität zu bewahren.

I: Aha, aha...

M: Also, Globalisierung hat es damals nicht gegeben.

I: Ja, ja...

M: ...aber meine Mutter hat noch früher gelebt.

I: Ja, ja ich weiss... Also neben Ihrer Herkunft, also Herkunft Ihrer Mutter, hatte auch Ihr Vater, ich glaube auch ein Grossvater jüdische Herkunft gehabt und...

M: Ja...

I: ...meiner Meinung nach, also ist ihre Familie sehr vielseitig und dadurch auch sehr bereichert, und deswegen schätze ich Ihre Meinung über Identitätsfrage und Heimatfrage...wissen Sie was ich meine?

M: Ja, aber ich habe gedacht Sie wollen über meine Mutter reden...

I: Ja, ja, ja...in meiner Arbeit geht es eigentlich um Paula Preradović...

M: Ja...

I: ...und Identitätsfrage und Heimatfrage...also wie erleben die Leute, das heutzutage und...

M: Also sie hat sich ein, sie war natürlich Kroatin, ihr Vater Dušan Preradović...

I: Ja...

M: ...er war österreichischer k.u k., kaiserlicher und königlicher Marineoffizier...

I: Aha...

M: ...und die Paula, meine Mutter ist aufgewachsen in Pola...

I: ...ja, ja...ich hab schon alles gelesen und...

M: ...und ist daher...und ihre ersten Gedichte hat sie auf Kroatisch geschrieben...

I: ...also erste Gedichte, aha...

M: ...als Mädchen, als 14-jährige...aber sie hatte natürlich zu Hause auch haben sie Deutsch gesprochen, weil meine Grossmutter Helenie, eine geborene Freiin Falke von Lilienstein, es war eine deutsch-ungarische Familie, die aus Budapest kam, aber die hatten nur Deutsch gesprochen, daher wurde im Hause nur Deutsch gesprochen, und ich glaube auch, dass die Kommandosprache in der k.u k. – Marine Deutsch war.

I: Genau, die offizielle Sprache ja...

M: Und, daher ist sie ...aber in der Schule... in der Volksschule hat sie sicher Kroatisch, sie konnte perfekt Kroatisch...wie gesagt ihre ersten Gedichte, die sie... sind ja dann später nach dem Ersten Weltkrieg... ein, irgendein kroatischer Mann aus Zagreb hat dann ein kleines Büchlein herausgebracht, das ich nie gesehen habe. Meine Mutter hat ein Exemplar bekommen, aber das waren kroatische Gedichte...Dann hat sie nie mehr Kroatisch geschrieben und ist dann... sie hat sich auch... es war für sie vollkommen normal Kroatin zu sein, aber natürlich Österreicherin. Ihr Vater war Marineoffizier, ihre Mutter war aus einer österreichisch-ungarischen Adelsfamilie, also sie war vollkommen... das war für sie doppelt.

I: Aha...

M: Sie konnte auch noch in ihren späteren Jahren gut Kroatisch, nicht mehr perfekt, weil sie es nie mehr gesprochen hat, denn sie ist im Jahr...nach der Matura hat sie in der Marineschule in Pola... so was ähnliches...Damen konnten kein... sie musste mit 14 von dort weg, und kam nach St. Pölten zu den „Englischen Fräulein“ und dort hat sie... es war eine der zwei oder drei Schulen in der Monarchie... wo Mädeln Matura machen konnten.

I: Sehr bekannt ja...

M: ... Das hat sie gemacht und hat dann in Wien gelebt und teilweise kurz vom Krieg auch in München als junge Schriftstellerin und hat für die Wochenbeilage der „Neuen Freien Presse“ ...die Nachfolgerin...(G. Molden pokazuje na novine Die Presse) geschrieben usw. also sie ist dann... sie hat zwei Identitäten gehabt.

I: Ja, darum geht es in meiner Arbeit...

M: Die Österreicherin, also Österreich-Ungarn damals und Kroatien, aber Kroatien nicht als Land, sondern als Nation. Es gab ja kein Land.

I: Ja, ja, die...gab es kein Land. Und ihr Vater hat nach dem Tod ihrer Mutter geschrieben, dass eigentlich sie drei Heimaten hatte. Erste, als diese „Südliche“ sozusagen, zweite wie sie Paula das genannt hat, das Schicksalsland, und die dritte war diese Heimat in Gott.

M: Also das Dritte... der liebe Gott hat ja kein Land.

I: Ja, ich verstehe, das ist auch geistig sozusagen...

M: Sie wurde erst in den zwanziger Jahren...sie war als Kind immer katholisch gewesen, aber sie hat kein... sie keine Verbindung zum Glauben gehabt, erst in den zwanziger Jahren, Mitte der zwanziger Jahre ist sie dann irgendwie zurückgefunden... mein Vater war befreundet mit... und sie hat...meine Mutter dann auch sehr mit zwei geistigen Herren, einem Professor Fiedler, einem Theologen und einem anderen Theologen, der war ein Geistiger beim Ordinariat beim Erzbischof in Wien war er, Dr. Karl Rudolf. Die haben dann... mit denen war meine Familie, meine Eltern sehr befreundet und dadurch ist meine Mutter zum

Katholizismus zurückgekehrt sozusagen. Und dann ist mein Vater später auch dazu gestoßen, aber er hat in der Nazizeit... in der Nazizeit wurden beide eingesperrt und da haben sie natürlich den Glauben gebraucht.

I: Ja, ich komme auch ich glaub zu diesen Fragen...mich interessiert, was meinen Sie, wo gehörte Ihre Mutter damals, Ihrer Meinung nach, wann die Monarchie zerstört ist, nach dem Zerfall, die vielen Autoren und Künstler sind sozusagen desorientiert geworden...

M: Ja...

I: ... und betreffend wieder der Heimat und Identitätsfrage...

M: Sie war eindeutig dann Österreicherin...

I: Ja, ja...aha...

M: Sie hatte hier gelebt und ihre Kinder... ihre zwei... und es war ihr Mann...

I: Ich kann das verstehen als eine Frau...

M: Es gab ja wie gesagt kein Kroatien, es gab damals Jugoslawien...

I: Ja , Jugoslawien...

M: Jugoslawien hat ihr nichts... das war für sie... als Ausdruck Kroatin...war Jugoslawien von den Serben kontrolliert, und daher hat sie sich nie identifiziert mit Jugoslawien...

I: Natürlich, wie viele...

M: Natürlich mit der Heimat Dalmatien, Kroatien...Pola hat sie geliebt, aber das Wort Kroatien hat man damals nicht so viel gebraucht. Es war Dalmatien oder es war... weil Kroatien ist ja erst nach dem Zweiten Weltkrieg wieder als Staat entstanden...Meine Mutter hat sich zwar Kroatin gefühlt, aber nie als Staatsbürger oder so...

I: Ja, ja ich verstehe und natürlich wie eine Frau, die Familie da in Wien gehabt hat und ...das ist dann anders.

M: Ja.

I: In einem Interview, Sie haben erzählt, dass für dieses Naziregime... sie war zu katholisch. So haben Sie gesagt.

M: Meine Mutter war katholisch, aber sie waren gegen uns aus vielen Gründen. Mein Vater hatte einen jüdischen Grossvater und war aber Chefredakteur von der Presse, ist sofort eingesperrt worden, aber nicht wegen dem jüdischen Grossvater, sondern weil er Chefredakteur bei der Zeitung war, die gegen Hitler gewesen war. Er wurde ein Tag nach dem Anschluss eingesperrt... verhaftet, nicht lange, nur ein paar Wochen, aber war schon mal am Anfang...Mein Bruder war leider einer Antinazistudentengruppe, die ist das Graue ?... war auch katholisch, aber der Katholizismus war nicht „primo loco“, „primo loco“ war der Kampf gegen Hitler. Wurde auch sofort eingesperrt. Wie mein Bruder verhaftet wurde, haben sie

meine Mutter blutig geprügelt, die Nazipolizisten. Und da war ziemlich klar wo sie war. Am ersten Tag schon. Ich bin der Einzige Unbeschädigte war ich, weil ich ein Bub war, 13 Jahre alt.

I: Als Kind so alles zu erleben ist...

M: Aber sie war... das war eine Entscheidung, die oft gezwungen wurde durch die Ereignisse, dass eben sowohl mein Vater, wie meine Mutter und mein Bruder schon ganz klar gegen die Nazis waren und daher von den Nazis sofort geschafft wurde.

I: Ja ... meiner Meinung nach, vielleicht es ist falsch ich weiss nicht, aber ich traue mich zu sagen, dass man...

M: Ist das Ihres oder meines? (kemijska olovka, op.a.)

I: Das ist meines.

M: Ja.

I: Aber ich schenke Ihnen gerne...

M: Nein, nein ich hab meinen eigenen... sehr angenehm...

I: Gut. Ich traue mich zu sagen, dass man über Ihr Schaffen wenig hört. In Kroatien man verbindet Namen von Paula Preradović mit dem natürlich Grossvater, Petar Preradović...

M: Petar, ja...

I: ... und vielleicht mit der österreichischen Hymne, aber in Österreich auch...es ist nur in Verbindung mit der österreichischen Hymne und selten redet man eigentlich über ihre Werke.

M: Es ist schon lange her, sie ist...

I: Aber ich glaub`... ich weiss nicht...

M: Sie ist sechzig Jahre tot...

I: Ja, aber damals waren so gute Kritiken geschrieben.

M: Na ja... du, sie war eine bekannte Schriftstellerin, aber es gab natürlich damals auch viele andere bekannte Schriftsteller und berühmt ist sie geworden durch... dadurch, dass sie eine Jury, ihren Text für die Bundeshymne ausgesucht hat. Das hat sie... das stand in allen Zeitungen und...sie war eine lyrische Dichterin. Sie hat fast nur Lyrik geschrieben. Dicke bände...(G. Molden pokazuje na police s knjigama)

I: Gesammelte Werke? ... das habe ich gelesen...

M: Nur Gedichte, ein Roman...und tausend Seiten Gedichte.

I: Gedichte ja, und Novellen, das... da kommen wir auch... gut, ich habe gedacht auch vielleicht, dass kommt auch, dass so eine österreichische Dichterin ...eigentlich... vielleicht zu viel auf ihre Wurzeln aufweist oder das sie zu viel geistig war, also ob das sozusagen...

M: Sie war keine... sie hatte keine Krimis und keine Lovestorys geschrieben. Also...

I: Ob das populär war ...vielleicht... oder nicht...

M: Es war nicht zwar sehr populär, aber sie sind bekannt geworden, die...die Leute haben angefangen ihre Gedichte zu lesen, die größeren Zeitungen...sie hat schon sechs Gedichtbände veröffentlicht gehabt.

I: Genau...

M: ...wie der Hitler gekommen ist oder bis zum Jahr 48, 47er, aber das waren immer ein kleiner Kreis... weil sie was von Lyrik verstanden hat...

I: Diese „Leostube...“

M: Ja...

I:... in dem Kaffeehaus usw. ...

M: Ja.

I: Ja. Gut, ich hab' ein bisschen auch diesen Begriff innere Migration erforscht und dort wird der Name Paula von Preradović auch selten erwähnt, aber durch viele Autoren, die zu dieser inneren Migration gehören, die erwähnen ihren Namen.

M: Wer war die innere Migration, wer war das?

I: Ja, z. B. Max Mell , usw. Erika Mitterer, sie erwähnt immer Paula...

M: Erika Mitterer war eine Freundin meiner Mutter, ist durch meine Mutter zur Dichterin geworden...

I: Aha...

M: ... also die Erika Mitterer... Max Mell hat meine Mutter nicht persönlich gekannt...also das war die innere Migration...

I: Deswegen frage ich...

M: ...hat nicht Kontakte gehabt. Die waren eben die Leute im Gegensatz zu den jüdischen Autoren, nicht flüchten mussten, aber dafür sind sie halt, einige davon, eben meine Mutter ist ja fast ...dem Krieg gekommen viel später in der Nazizeit. Also sie war in der Migration gezwungenermaßen, weil die Nazis gegen sie waren.

I: Aha.

M: Aber Politik war nicht ihr Business.

I: Ja, Business ...genau.

M: Ich muss Sie aufmerksam machen, ich habe bis sechs Uhr Zeit.

I: Gut, ok... Ich wollte noch fragen wegen dem Heim Ihrer Eltern auch, weil das war auch ein Sammelort von bekannten Persönlichkeiten und...

M: Na ja, einigen... nicht Den bekannten...

I: Einige, ja... ok...gut...

M: Wien ist eine große Stadt und da gab es sehr viele und...aber es war in der Osterleitengasse waren sehr oft Schriftsteller und... der Thomas Mann aus Deutschland, aus Deutschland Dichter usw. bei uns zu Besuch, aber das hat '38 aufgehört, weil da waren alle verfolgt.

I: Ja, ja, gut. Ihre Mutter hatte auch in der Zeit vom 8. April bis zum 30. Mai 1945 dieses Tagebuch an meine Söhne geschrieben...

M: Ja.

I: Ist es das erste Mal in diesen gesammelten Werken erschienen?

M: Ja, natürlich.

I: Aha...

M: Das war ein Brief...

I: Also vom Molnar Verlag...

M: ...das war ein Brief...sie hat nicht gewusst ob mein Bruder lebt, oder ob ich lebe. Sie kam aus dem Gefängnis, und wurde am 8. April wurden mein Vater und meine Mutter freigelassen, weil die Russen waren schon an der Staatsgrenze...

I: ... an der Staatsgrenze...

M: ... und die Nazis sind weg. Dort haben sie beide überlebt. Sie haben Glück gehabt, denn am 24. April war ihr Prozess beim Volksgericht und beide wären sicher zum Tod verurteilt worden, weil sie waren beide wegen Hochverrat und Begünstigung ?, aber sie haben Glück gehabt. Und da ist meine Mutter raus und hat nicht gewusst, ob wir Buben leben...

I: Aha...

M: Und ah... mein Bruder war damals 25 oder 26, und ich war 20... und ... aber sie hat nicht gewusst, sie hat nur gewusst wir sind im Untergrund, im Widerstand und ...

I: Ja, aber heutzutage, das ist...

M: Und da hat sie dann diese Briefe geschrieben, um einen Kontakt zu etablieren in der Hoffnung, dass wir beide oder einer von uns noch lebt. Und dann hat sie erfahren, ich glaube Anfang Juli, dass wir leben und durch einen gemeinsamen Freund, der aus Innsbruck bei mein Bruder ? war bei Kriegsende in Tirol, und da konnten wir durch diesen gemeinsamen Freund eine Nachricht an meine Eltern schicken...Und da hat sie aufgehört mit den Briefen, denn die leben...ja wunderbar. Sie hat nicht daran gedacht, dass es je publiziert wird, sondern ist erst nach ihrem Tod publiziert worden.

I: Ja, ja gut. Alle diese Titel wie z.B. „Verlorene Heimat“, „Schicksalsland“, „Meerferne Heimat“, „Heimat ohne Meer“, also das ist schon durch den Titel klar, dass sie sich wirklich

mit dem Thema Heimat beschäftigte, und natürlich mit diesen Gefühlen, die dazu gehören zur Heimat und Identitätsfrage...

M: Ja, hat sie sehr stark gehabt, und zwar sowohl für das Meer, Dalmatien...

I: Meer.. immer wieder...

M: ...Istrien... wie kann man heutzutage Kroatien... aber die Heimat ohne Meer war Österreich, Kroatien hat ja ein Meer gehabt, also Österreich war eben ein...aber sie ist aufgewachsen und ihr Mann auch in der großen Monarchie, riesiges Land mit viel Meer...und viel... es ging bis nach...in die Ukraine usw., Siebenbürgen und Ungarn hat dazugehört, in Kroatien, Bosnien und Herzegowina. Das war ihre Welt, da ist sie aufgewachsen und plötzlich bleibt eine kleine Wurst übrig.

I: Es gibt eine Stelle im Roman „Pave und Pero“, wo man liest, das Petar Preradović unterhielt sich mit einem Freund und er sagt, nach dem Zerfall der großen Stadt, jetzt sind wir veruneinigt also, aber man weiß nie, in 50 zu 100 Jahren, die wollten uns vielleicht wieder wie einer großen Staat machen. Also heutzutage ist das EU vielleicht...

M: Wenn man will, ja, ja, ja...

I: Gut. Sie hat sich...

M: Leider nicht erlebt...

I: ... ja leider, sie hat sich vor allem mit den Ereignissen und Erinnerungen aus dem kroatischen Gebieten beschäftigt, und oft in diese Kindheit geflüchtet sozusagen, ja... und erforscht sie ihre Wurzeln und sozusagen aus diesem Interesse entsteht der Roman „Pave und Pero“... das ist eine... also Vorlage ist ein Briefwechsel zwischen Petar Preradović und erster Gattin...

M: Ja, Pave...de Ponte

I: Hat sie den Namen Paula von Paula de Ponte, Paulina de Ponte?

M: Ja, sicher.

I: Ok, weil es gibt auch diese Pelagia... Wir kommen auch zu dieser Frage, deswegen frage ich. Ich hab` auch gelesen, dass diese Tragödie, die Familie damals erlebte, beschäftigt sie jahrelang, schon zehn Jahre oder so hat sie sich vorbereitet für diesen Roman und so viel recherchiert...

M: Sie war öfters in Dalmatien, sie war auf dieser Insel bei Zadar, wo die Pave aufgewachsen ist und sie war überall in Zara und in... also sie hat das vorgehabt das Buch zu schreiben...

I: Aha...

M: Aber sie war... sie hat es geplant ursprünglich als Biographie ihres Grossvaters und ihrer Grossmutter und dann hat sie gesehen sie musste es als Roman machen... sie wollte vieles...

I: Und wenn man den Roman liest, es gibt so eine besondere Beziehung zu dieser Person Pave, deswegen frage ich...

M: Ja, die Pave hat sie natürlich geliebt. Die Pave hat ein tragisches Schicksal gehabt und das hat sie sehr beschäftigt. Wie ich 12 Jahre war, hat sie mir öfter erzählt, wie die Pave mit der Eisenbahn von Wien... ich glaub' bis Laibach gab' schon eine Bahn, wie sie nach runter ist an die adriatische Küste zu ihren Verwandten, den da Pontes in Motte di Livenza.. und da musste sie mit dem Wagen fahren, kann ich mich erinnern, hat sie sehr beschäftigt, sie ist extra auch die Eisenbahnstrecke nach Laibach gefahren um zu sehen, und dann weiter mit der Bahn, natürlich damals gab's keine Autos, bis nach Motta di Livenza... also bis Venezien.

I: Ich weiß nicht ob Sie das wissen, aber aus den Büchern und Rezensionen usw., liest man, dass die Eltern von Paula von Preradović verschiedene Interessen hatten und ich vermute, dass das auch eine große Rolle auf das Leben von Paula von Preradović und auch Geschwistern hat...

M: Na ja, bei ihr war das besonders stark...ihre Mutter war eine, eben aus einer Beamtenfamilie aus Österreich-Ungarn, Falke von Lilienstein, die waren im heutigen Slowenien waren sie, der Urgrossvater geadelt als Beamter, waren immer Beamte, und sie meine Grossmutter war eine völlig unpoetische, unlyrische, undichterische... ich hab' sie gut gekannt, sie hat länger gelebt wie meine Mutter. Sie ist 1954 gestorben, die Mama '51.

I: Aha...

M: Sie hat immer gesagt, schreib nicht so blöde Sachen, schreib nicht...du...heirate einen reichen Mann, und solche Blötheiten. Und das hat die Mama deprimiert, und ihr Vater Dušan entgegen war ein sehr poetischer Mensch, und hat viel an seinen Vater immer gedacht.

I: Ja sie hat immer diese Rolle vom Vater betont, in den Werken usw.

M: Ja.

I: Mir scheint, dass auch diese Doppelheit, bzw. diese zweifache Familienerbschaft, situiert Paula sozusagen in... außerhalb gewisser literarischer, kanonliterarischer Strömungen usw. Aber es ermöglicht auch ihr eine spezifische Sichtweise, und uns auch, dass wir so auf sie schauen können...

M: Ja.

I: Also, was sagen sie dazu? Wo würden Sie sie vielleicht einordnen, wenn man das sagen darf?

M: Wo ich sie einordnen würde...?

I: Ich meine, nicht als Sohn, sondern wie ein Leser sozusagen.

M: Na ja, sie war eine Person, die natürlich durch ihre Jugend und Herkunft und dann durch ihre Ehe mit einem Wiener Historiker und Journalisten, - mein Vater war ursprünglich Historiker an der Universität gewesen-, hat sie zwei Welten kennen gelernt, und hat beide geliebt...

I: Aha...

M: ...und musste sich nie entscheiden, das war nie entweder oder...

I: Das ist gut.

M: ...das eine war ihre Kindheitswelt und war vor allem das Meer und alles was rund herum war, und das andere war die Welt ihres Mannes und ihrer Familie.

I: Aha, gut. Also wir haben schon gesprochen über dieses Thema, aber...ich weiß, das Deutsch die offizielle Sprache damals war, aber wissen Sie, ob vielleicht ihr Vater manchmal mit der Paula Kroatisch...

M: Nein...

I: Nein, nicht...

M: ...weil die haben immer Deutsch gesprochen, aber der Vater hat ihr kroatische Gedichte vorgelesen von ihrem Grossvater...

I: ...Grossvater... weil das ist schon klar das,...

M: Ja, aber gesprochen wurde Deutsch.

I: Aha. Also sie hat doch die Werke vom Grossvater natürlich in Original gelesen.

M: Natürlich, konnte... kannte... sie hat ja Gedichte geschrieben auf Kroatisch.

I: Ja, ja viele Autoren streiten sich um dieses Thema, also die Wahrheit ist, dass... sie kannte Kroatisch sehr gut.

M: Ja, also ich war nicht dabei, aber damals... sie hat es mir erzählt.

I: Ja, ok. In „Kindheit am Meer“ hat sie folgendes geschrieben, ich zitiere: „Da ein Kritiker kürzlich die Behauptung aufstellte, dass Deutsch sei nicht meine Muttersprache...“. Das war nachdem dieser Kritiker ein Gedicht aus ihrer Schulzeit in Pula gelesen hat. Das war deutsche Schule, Marina usw. ...Kann man sagen, dass vielleicht diese Behauptung von diesem Kritiker mit dem Nachnamen Preradović in eine Verbindung zusammengebracht war?

M: Das kann ich nicht sagen...

I: ... das kann... ja... sie hat nirgends...

M: Ich hab das nie gehört...

I: Ja, das hab` ich irgendwo gelesen, deswegen frage ich ja...

M: Ja...

I: Heutzutage, besonders in Österreich, viele Ausländer leben da, mit dem Nachnamen, der auf „ić“ endet...

M: Ja...

I: ... wenn sie so einen hören, hat das irgendeine Bedeutung für Sie, weckt das irgendetwas in Ihnen, also an die Mutter Erinnerungen?

M: Wir sind als Kinder sehr oft in Kroatien gewesen, in den Ferien hat meine Mutter, manchmal auch mein Vater... meine Mutter...waren wir in Dalmatien, in Split, in Trogir, usw. ... in Dubrovnik und meine Mutter hat dort viele Freunde gehabt, den Bildhauer Mestrović...

I: Ja, ich weiß in Cavtat, dieses Mausoleum...

M: Mit dem war sie sehr gut, aber daher für uns war das... wir sind aufgewachsen in der Doppelwelt...

I: Ja, ja...

M: ... und wir waren... meine Mutter hat uns stolz gemacht auf Preradović.

I: Genau, das meine ich, gut ...weil das ist ungewöhnlich für diese Zeit...

M: Ja...

I: und ihr persönliches Weltbild und Wertvorstellungen, also sie behielt trotzdem den Nachnamen Preradović.

M: Ja...Sie ist Dichterin unter Preradović

I: Also offiziell in den Dokumenten steht immer Molden, oder?

M: Ja, sie hiess ja Molden...

I: Ja, ja natürlich...

M: Aber ihre Schrift... sie hat ja schon geschrieben bevor sie geheiratet hat, deswegen hat sie den Dichternamen beibehalten...

I: Aha...

M: Paula von Preradović...

I: Aha...

M: Das war ihr Mädchenname und gleichzeitig bis zu ihrem Tod alles was sie geschrieben hat immer unter Preradović.

I: Aha...gut, weil ich hab` mir gedacht, vielleicht hat sie irgendwann ein Problem mit diesem Nachnamen gehabt.

M: Nein.

I: Nicht...

M: Nein...

I: Auch nicht mit den Nazis, dem kommunistischen Regime in den... wenn jemand hat einen anderen Nachnamen in Ex-Jugoslawien gehabt, deswegen frag` ich...

M: Nein, nie...

I: Nein, nie...

M: ... das ist aber... sie war... nein nie...glaub` ich nicht...

I: Gut, schön... gut... wir sind bald am Ende, also... Franz Theodor Czokor hat geschrieben, dass ihr ganzes Schaffen „ein Tagebuch ihres Herzens ist“... und das letzte erschienene Werk ist die Novelle „Königslegende“...

M: Ja...

I: ... mit welchem sich auch Paulas Vater Dušan beschäftigt, mit diesem Thema...

M: Ja,...

I: ... bei dem König Slavac, und mir kommt... nach dem lesen, und... durch lesen ist dieser beruhigende Satz „Dein Wille geschehe...“ das war wirklich am Ende so eine Einheit mit Gott, so habe ich das erlebt...

M: Ja, kommt ja aus dem „Vater unser“...

I: Ja, ja... ich weiss...ha, ha...

M: Ja...

I: Ja, also das was...

M: ... sie war sehr religiös, vor allem in den letzten 20 Jahren ihres Lebens.

I: Aha...

M: Sonst hätte sie... die Nazizeit... sie war im Gefängnis und wurde sehr gefoltert, das hat sie alles überstanden, weil sie eben religiös war.

I: Ja, das hat ihr Vater auch betont. Gut. ... und am Ende bleibt ein Werk unvollendet, das ist diese „Pelagia auf dem berstenden Stern“... das sollte ein Roman mit autobiographischen Zügen sein.

M: Ja, aber sie hat nur... sie hat viel geschrieben... sie fuhr deswegen im Jahr... sie ist '51 gestorben... ich glaub` '49 oder '50 war sie unten in Istrien und in Kroatien und um zu recherchieren für diesen Roman.

I: Und sie hat das für die Zeitschrift „Schönere Zukunft“ so eine Art Selbstportrait geschrieben...

M: Möglich...weiss ich nicht...

I: ... und am Anfang steht das Gedicht „Kindheit am Meer“, und dazu sie hat geschrieben, ich zitiere: „Ja, eigentlich enthält sie – also das Gedicht – schon alles, was ich zu sagen habe...“

und dann kommt ein Satz, der nicht so für das autobiographisches Schreiben also sozusagen
gewöhnlich ist, sie sagte: „Ich bin nicht an der adriatischen Küste geboren...“...also...

M: Sie ist in Wien geboren...

I: Ja, ich weiß...ha, ha

M: Ihr Vater war...

I: ... aber sie wollte das schon betonen...

M: ...hat im Marineministerium zwei Jahre Offizier... als Junger, und da ist sie geboren
worden.

I: Aha, ja, ja gut... also ich, mit dem ganzen diesen Gespräch, ich möchte sagen, dass
eigentlich...

M: Aber sie ist als Kind, im Kindergarten als vierjährige nach ...wieder nach Pola, also... sie
ist aufgewachsen in...

I: Ja in Dalma... in Istrien...

M: ... in Istrien oder Kroatien.

I: ...ja, ich traue mich zu sagen, wirklich das sie ein bisschen vergessen ist, deswegen möchte
ich sie gern lebendig machen, sozusagen... mit meiner Magisterarbeit, es sind nicht so viele
Leute, die über Paula Preradović schreiben, und auch weil ich sie sozusagen, eine von uns...
so erlebte ich sie.

M: Ja...

I: Also wir müssen jetzt z. B. aus Ex-Jugoslawien, nach dem Zerfall Jugoslawiens
entscheiden, wo gehören wir hin, was sind wir, und das ist die gleiche Geschichte also von
jedem, der aus diesem Gebiet stammt oder ein Kind aus einer Mischehe ist usw. ... also die
Geschichte wiederholt sich. Sind Sie der Meinung?

M: Ja sicher...

I: Ja...

M: Ja.

I: Gut. Und jetzt am Ende etwas ganz persönliches. Sind sie vielleicht Fussballfan? Sehen Sie
es gerne?

M: Ich hab Fussball ... aktiv Fussball gespielt als junger Mann bei der Vienna...

I: Aha, gut...

M: ... das war ein berühmter Club, damals Meister, und ich hab` hier in Döbling, also bin
hier... aber ich hab` damals in Döbling gelebt, wir als Kinder, Molden – Kinder...

I: Aha...

M: ... und da war ich auf der Hohen Warte, ist der größte Fußballplatz von Wien gewesen, da hab' ich als Bub mit zehn Jahren angefangen in der Schülermannschaft zu spielen und später war ich Präsident von Vienna...

I: Oh...

M: ...aber nach dem Krieg, nicht jetzt, vor 50 Jahren.

I: Also wissen Sie, dass heute Kroatien gegen England spielt?

M: Hab' ich nicht gewusst, aber es freut mich. Hoffentlich gewinnen sie.

I: Ha, ha,...

M: Wo, in Zagreb?

I: Das ist in London.

M: In London.

I: In London, aber es gibt ein anderes Spiel, das ist Österreich gegen Rumänien.

M: Ja.

I: Aber, ich werde natürlich Kroatien gegen England schauen.

M: Kann ich verstehen, ja.

I: Na gut.

M: Kroaten sind ja sehr gute Fussballer.

I: Ja, ja... das sagen alle.

M: Viel besser wie die Österreicher.

I: Na gut, dann ich bedanke mich wirklich ganz herzlich für das Gespräch Herr Molden!

M: Bitte sehr!

I: Ja... Dankeschön!

M: Große Freude!

I: Danke, Danke! Dankeschön!

M: ...wunderbar!

8. LITERATURA

1. Primarna literatura

1.a. Djela Paule Preradović:

Alpbach, (P.Preradović: Die Alpbacher Elegie und Otto Molden: Die unsichtbare Generation), Gurlitt Verlag, Wien-Linz-München, 1952.

Dalmatinische Sonette, Paul Zsolnay Verlag, Berlin-Wien-Leipzig, 1933.

Ein Jugendreich, Deutscher Verlag für Jugend und Volk, Wien, 1937.

Gesammelte Gedichte,

Verlorene Heimat, Gesammelte Gedichte 1. Teil

Schicksalsland, Gesammelte Gedichte 2. Teil

Gott und das Herz, Gesammelte Gedichte 3. Teil

(«Die Hrsg.der gesammelten Gedichte besorgte nach dem Ableben der Dichterin deren Gatte, Ernest Molden, auf Grund der noch von ihr selbst vorgenommenen Planung und Reihung»), Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1951-1952.

Gesammelte Werke, Verlag Fritz Molden, Wien, 1967.

Verlorene Heimat

Schicksalsland

Gott und das Herz

Pave und Pero

Königslegende

Die Versuchung des Columba

Kindheit am Meer

Sprechende Bilder

An meine Söhne

Meerferne Heimat, Stiasny Verlag, Graz und Wien, 1961.

Paula von Preradović, Porträt einer Dichterin, Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1955. (u knjizi se nalazi tekst Ernsta Moldena *Skizzen zu einem Porträt*, te po prvi puta objavljeni fragmenti autobiografskog romana *Kindheit am Meer*)

Ritter, Tod und Teufel, Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1947.

Wiener Chronik 1945, Ibra Verlag EU Press, Wien, 1995.

1.b. Prijevodi:

Iz pjesama Paule pl. Preradović, preveo Franjo Marković, tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1910.

Kolumbova kušnja, preveo dr. Mirko Čović, knjižnica «Marije», knjiga br.7, tisak «Slobodna Dalmacija», Split, 1972.

Legenda o kralju Slavcu, preveo dr. Mirko Čović, F. Seitenberg KG, Wien, 1972.

Pero i Pava, prevela Božena Begović, edicija «Svjetski pisci», ured. i izdav. A. Velzek, Tipografija d.d., Zagreb, 1940.

1.c. Radovi o Pauli Preradović:

Batinić Ivica, *Das kroatische Erbe in «Pave und Pero» von Paula von Preradović*, Uni Innsbruck, 1999.

Krause Silvia, *Die Erzählungen der Paula von Preradović*, Uni Wien, 1970.

Orlandić Zorka, *Südslawische Motive in der Dichtung der Paula von Preradović*, Dissertation, Uni Wien, 1979.

Molden Ernst, *Paula von Preradović, Porträt einer Dichterin* (Skizzen zu einem Porträt), Österreichische Verlagsanstalt, Innsbruck, 1955.

Trojanović Danuška, *Die Lyrische Dichtung von Paula von Preradović*, Magistarska radnja, Uni Zagreb, 1977.

Vospernik Reginald, *Paula von Preradović. Leben und Werk.*, Disertation, Uni Wien, 1960.

1.d. Članci, studije i drugi materijali o Pauli pl. Preradović:

Handel-Mazzetti von Enrica, *Jesse und Maria*, Vorwort: Paula von Preradović, Rex Verlag, Luzern, 1947.

Zierler Theresia, *...und trotzdem gab es Hoffnung! «Trümmerfrauen» aus Österreich berichten*, Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, 2006.

Csokor Franz Theodor, *Paula von Preradović*, u knjizi «Grosse Österreicher», XIV. Band, Amalthea Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1960.

Časopis «*Nova Istra*», Nakladnik: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, glavni i odgovorni urednik Boris Biletić:

a) Božac Viktor:

Život i književni rad Paule von Preradović, Nova Istra, god.II, sv. V, br.2, 1997.

Južno ljeto, Nova Istra, god.II, sv. VI, br.3, 1997.

Djetinjstvo na moru, Nova Istra, god.II, sv.VII, br.4, 1997.

Djetinjstvo na moru II, Nova Istra, god. III, sv.VIII, br.1, 1998.

Djetinjstvo na moru III, Nova Istra, god.III, sv.IX, br.2, 1998.

b) Pederin Ivan:

Paula von Preradović i tradicija hrvatskih generala u austrijskoj vojsci, Nova Istra, god.VI, sv.XIX, br.4, 2001/02.

c) Zaradić Branislava:

Paula pl. Preradović i književna tradicija obitelji, Nova Istra, god.VI, sv.XIX, br.4, 2001/02.

2. Sekundarna literatura

2.a. Priručnici i enciklopedije:

Biti Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Brockhaus Enzyklopädie, 19.Auflage, 17.Band, F.A.Brockhaus GmbH, Mannheim, 1992.

Deutsche Schriftsteller des 20.Jhds im Spiegel der Kritik, 3. Band, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1984.

Die deutsche Lyrik 1945-1975, Hrsg. Klaus Weissenberger, August Bagel Verlag, Düsseldorf, 1981.

Die Weltliteratur, 3. Band, Verlag Brüder Hollinek, Wien, 1954.

Duetsches Literatur Lexikon, von Wilhem Kosch, A.Francke AG Verlag, Berlin, MCMLIII

Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart, Die zeitgenössische Literatur Österreich, Hrsg. von Hilde Spiel, Kindler Verlag GmbH, München, 1976.

Kindlers Neues Literatur Lexikon, 13. Band, Hrsg. Kindler Verlag GmbH, München, 1991.

Lexikon der Weltliteratur, 1. Band, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1975.

Literatur Lexikon, 9. Band, Bertelsmann Lexikon Verlag, München, 1991.

Neues Handbuch der Literaturwissenschaft, 19. Band, Hrsg. von Klaus von See, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Wiesbaden, 1976.

Neues Handbuch der Literaturwissenschaft, 20. Band, Hrsg. von Klaus von See, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Wiesbaden, 1983.

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950, 8. Band, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, Wien, 1983.

Schmidt Adalbert, *Dichtung und Dichters Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert*, 2. Band, Verlag das Bergland-Buch, Salzburg/Stuttgart, 1964.

2.b. Ostala literatura:

Adler Ghemela, *Heimatsuche und Identität: das Werk der bairischen Schriftstellerin Lena Christ*, Europäische Hochschulschriften, Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 1991.

Ara Angelo, Magris Claudio, *Triest. Eine literarische Hauptstadt in Mitteleuropa*, Paul Zsolnay Verlag, Wien 1999.

Assman Aleida, *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2008.

Auf der Suche nach grösseren Heimat, Sprachwechsel/Kulturwechsel in der slawischen Welt, Hrsg. Ulrich Steltner, Collegium Europaeum Jenense, Jena, 1999.

Biti Vladimir, *Prostor i identitet*, Quorum – časopis za književnost, god.XVIII, Br.1, Zagreb, 2002., ISSN 0352-7654

Biti Vladimir, *Pamćenje i kulturni studiji*, Republika – časopis Društva hrvatskih književnika, Zagreb, godište LV, ožujak-travanj 1999.

Bhabha Homi K., *The Location of Culture*, London, New York, Routledge Classics, 2004.

Bronfen Elisabeth, *Entortung und Identität*. Ein Thema der modernen Exilliteratur, u The Germanic Review. Vol. LXIX 1994.

Cornis-Pope Marcel, Neubauer John, *History of the literary cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, Volume I, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2004.

Culler Jonathan, *Književna teorija - vrlo kratak uvod*, AGM, Zagreb, 2001.

Cultural Studies: *Grundlagen Texte zur Einführung*, Hrsg. Roger Bromley, Udo Göttlich, Carsten Winter, Dietrich zu Klampen Verlag GbR, Lüneburg, 1999.

Deleuze Gilles, Guattari Felix, *Kafka. Für eine kleine Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1976.

Dürmann Petar, *Heimat und Identität*, Hohenrain Verlag, Tübingen-Zürich-Paris, 1994.

Ferne Heimat – Nahe Fremde, Bei Dichtern und Nachdenkern, Hrsg. von Eduard Beutner und Karlheinz Rossbacher, Verlag Königshausen&Neumann GmbH, Würzburg, 2008.

Hein Kerstin, *Hybride Identitäten. Bastelbiographien im Spannungsverhältnis zwischen Lateinamerika und Europa*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2006.

In welcher Sprache träumen Sie? Österreichische Lyrik des Exils und des Widerstands, Hrsg. Miguel Herz-Kestranek, Konstantin Kaiser und Daniela Strigl, Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2007.

Kaszyński Stefan H., *Österreich und Mitteleuropa. Kritische Seitenblicke auf die neuere österreichische Literatur*, Adam Mickiewicz University Press, Poznań, 1995.

Knoblauch, Hubert „Religion, Identität, Transzendenz“. In: Jäger – Liebsch Handbuch der Kulturwissenschaft, Stuttgart, 2004.

Lejeune Philippe, *Autobiografski sporazum* u: Milanja Cjetko: Autor, pripovjedač, lik, Biblioteka Theoria Nova, Osjek, 2000.

Magris Claudio, *Habsburški mit u modernoj austrijskoj književnosti*, Republika – časopis Društva hrvatskih književnika, Zagreb, Republika 1-2, 1992.

O Österreich!, Hrsg. Heinz Ludwig Arnold, Wallstein Verlag, Göttingen, 1995.

Saint-Exupery de Antoine, *Man sieht nur mit dem Herzen gut*, ("Der Fünfjährige und die Onkel"), Ausgewählt und eingeleitet von Oswalt von Nostitz, Hrsg. Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1984.

Schroer Markus, *Raum*, u *Poststrukturalistische Sozialwissenschaften*, Moebius/Reckwitz, hgg., Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 2008.

Selimović Meša, *Tvrđava*, BIGZ, Beograd, 1991.

Rosa Hartmut, *Theorien der Gemeinschaft*, Junius Verlag, Hamburg, 2010.

Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd, 1999.

Zlatar Andrea, *Tekst, tijelo, trauma – Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.

3.b. Internet:

- Preradović Petar, pjesma *Putnik*,
<http://hr.wikisource.org/wiki/Putnik>

- o nacionalnoj himni Republike Austrije
http://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreichische_Bundeshymne
<http://www.gotech.at/bundeshymne.htm>

- provjera podataka o Pauli Preradović:

<http://www.oeaw.ac.at/oebl/>

<http://www.biographien.ac.at>

<http://www.biographie-portal.eu/>

- Čapo Žmegač Jasna, *Transnationalisation and identification among youth of Croatian origin in Germany*,

http://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=4919&show=clanak

- Hrvatski jezični portal, definicija *Polutana*,

<http://hjp.novi-liber.hr/>

- Dževad Karahasan, Intervju: *Naš teritorij nije naš identitet*,

<http://hamdocamo.wordpress.com/2012/03/20/dzevad-karahasan-nas-teritorij-nije-nas-identitet/>

- Matanović Julijana, Intervju: *U gostima kod Julijane Matanović*,

<http://www.osijek-online.com/vijesti/clanak1013-0-2871>

- Duda Igor, *Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine*,

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75935

- Virág Zoltán, *Varijante narod(nos)nih identiteta*,

<http://www.matica.hr/Kolo/kolo0302.nsf/AllWebDocs/virag1>

Thesenblatt

Arbeitstitel:

Identitet i domovina. Život i djelo Paule pl. Preradović
(Identität und Heimat. Das Leben und Werk der Paula von Preradović)

Beschreibung der Ziele und Methoden:

Ich bin der Überzeugung, dass sowohl das literarische Werk als auch das Lebenswerk von Paula von Preradović beispielhaft für jene ist, die in dieser Region, deren Grenzen durch geschichtliche Veränderungen verschoben wurden, gearbeitet und geschaffen haben.

Einer der Gründe weshalb ich Paula von Preradović “wieder zu Leben erwecken” wollte, war auch, dass ich sie als “eine von uns” betrachte, die wir die Heimat verloren oder eine andere gefunden haben oder sie noch immer irgendwo anders suchen und dabei häufig die Vergangenheit durchwühlen.

Zu Beginn meiner Arbeit werde ich kurz Paula von Preradovićs Leben und Werk vorstellen, um zu erläutern weshalb ich beides unter dem Aspekt der Identität und Heimat untersuche. Schon die Titel ihrer Arbeiten und ihres gesamten Oeuvres spiegeln Leben und Raum für (Selbst-) Identifikation und (Selbst-)Suche von Paula von Preradović. Ihr Leben ist Widerschein ihrer Werke und umgekehrt.

Dadurch ist die theoretische Darstellung dieser Herangehensweise, insbesondere im Zeitalter der Globalisierung, das auch die Frage nach Heimat und Identität aufwirft ein wichtiger Bestandteil meiner Arbeit. Ich werde versuchen die Begriffe von Heimat und Identität und möglichen Prozessen der Identitätsbildung in multikulturellen, mehrsprachigen, multinationalen und auch sonst heterogenen Gesellschaften zu beleuchten. Ebenso wie die Begriffe die in Verbindung dazu stehen wie zum Beispiel hybride, doppelte, geteilte oder Patchwork- Identitäten, usw.

Ich werde die Zeit in der Paula von Preradović gewirkt hat, sowie bestimmte persönliche, aber auch geschichtliche, gesellschaftliche und geografische Bedingungen dieser Zeit, die ihr Leben und Werk beeinflusst haben, beschreiben. (Die Bedeutung Istriens, d.h. Pulas für Paula von Preradović, sowie Pula als einen wichtigen Hafen der k.u.k. Monarchie, aber auch den Zerfall der Österreichisch- Ungarischen Monarchie – der Verlust der Heimat; die Monarchie als Mythos – die Europäische Gemeinschaft von heute).

Ein Teil meiner Arbeit wird der Literatur über Paula von Preradović gewidmet sein, ihrer Zahl und Entstehungszeit, auch wird sie die bisherige Rezeption und Kategorisierung ihrer Werke betrachten. Außerdem werde ich mich mit Einträgen in literarischen Lexikas und Enzyklopädien befassen. In diesem Rahmen werde ich auch den selbst ausgearbeiteten Fragebogen, den sowohl Österreichern als auch Kroaten beantwortet haben, zum Thema “Wer ist Paula von Preradović?” erwähnen.

Durch Betrachtung, Analyse und Darstellung ihres Schaffens werde ich meinen Zugang und mein Interesse an ihrem Leben und Werk unterstreichen. Schließlich werde ich ein Gespräch, das ich mit Herrn Fritz Molden, dem jüngsten Sohn von Paula von Preradović persönlich geführt habe, einbringen. Die Transkription des ganzen Gesprächs findet sich in meiner Arbeit. Dieses Gespräch ist auch teilweise Bestätigung meines persönlichen Erlebens von Paula von Preradović, sowohl als Autorin als auch als Persönlichkeit.

ŽIVOTOPIS / LEBENSLAUF

DRAGICA BOŽIĆ

Geboren am 12.02.1974. in Beograd, ex – Jugoslawien

Familienstand: 2010 geheiratet, seit damals lebe ich in Split, Kroatien
2011 Geburt von Sohn

Schule: Hauptschule und Gymnasium mit Abitur in 1992 in Beograd

Kriegsjahre: Aufenthalt in Niederland, Deutschland, Spanien, BiH, Kroatien
De Hogeschool voor de Kunsten Utrecht
College – Management in Tourism, Dubrovnik

Studium:

2003-2004: Ergänzungsprüfung aus Deutsch/Vorstudienlehrgang der UNI Wien
Oktober 2004: Diplomstudium Slawistik:
Bosnisch/Kroatisch/Serbisch, Institut für Slawistik - UNI Wien

Berufpraxis während des Studiums:

- Übersetzungs- und Dolmetschertätigkeiten bei dem Sprachinstitut *Germanica* in Wien
- Betreuerin in Kindergruppe Viverica:
Zweischprachige Erziehung in Burgeländisch-Kroatisches Zentrum in Wien
- Die Wiener Volkshochschulen:
 - Übersetzungs- und Dolmetschtätigkeiten (letzte: Europa Fußball Meisterschaft '08)
 - die Volkshochschulsprachkurse: Kursleiterin für Kroatisch

Sprachkenntnisse: Bosnisch/Kroatisch/Serbisch (Muttersprache), Englisch, Deutsch